

Γιάννης Τζαβάρας*

Οι Σημειώσεις του Νίτσε για τον Ζαρατούστρα (Ιούλιος 1882 – Φεβρουάριος 1883)

Zusammenfassung Nietzsches Notizen zum *Zarathustra* (Juli 1882 – Februar 1883)

Nietzsches Werk “*Also sprach Zarathustra*” wird hier durch die Notizen zugänglich, die der Denker während der Jahre 1882-1883 machte. Diese Notizen wurden von ihm als eine wichtige Grundlage zur Verfassung des genannten Werkes genutzt. Durch die ausgewählten Notizen werden u.a. erklärbar a) einige Textstellen des Werkes, die von sich selbst nicht ganz verständlich sind; b) die Inspirationen als erste denkerische Ausbrüche, die zum Ziel der Veröffentlichung bearbeitet wurden; c) die Gründe, warum *Zarathustra* die Form eines religiösen Werkes und nicht einer wissenschaftlichen Abhandlung nahm; d) die vielfältigsten Themen, die im Buch behandelt wurden, ohne eine thematische Einheit oder eine einheitliche Lehre auszumachen.

Ελληνική
Φιλοσοφική
Βιβλιογραφία

2011

* Ο Γιάννης Τζαβάρας (1950-) είναι καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. E-mail: itzavar@edc.uoc.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

1. Προσέγγιση στον νιτσεικό Ζαρατούστρα
2. Βασικά διδάγματα που προκύπτουν από τις Σημειώσεις
3. Βιογραφικά στοιχεία
4. Η συγγραφή και η έκδοση του Ζαρατούστρα
5. Οι εδώ εκτιθέμενες νιτσεικές Σημειώσεις

Κεφάλαιο 1^ο:

Ιούλιος – Αύγουστος του 1882

Κεφάλαιο 2^ο:

Καλοκαίρι – Φθινόπωρο του 1882

Κεφάλαιο 3^ο:

Καλοκαίρι – Φθινόπωρο του 1882

Κεφάλαιο 4^ο:

Νοέμβριος 1882 – Φεβρουάριος 1883

Κεφάλαιο 5^ο:

Νοέμβριος 1882 – Φεβρουάριος 1883

**Χωρία του Ζαρατούστρα
στα οποία εντάχθηκαν οι Σημειώσεις**

Βιβλιογραφία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Προσέγγιση στον νιτσεϊκό Ζαρατούστρα

Το βιβλίο του Νίτσε: *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*. Ένα βιβλίο για όλους και για κανένα (1883-85· εφεξής συντομογραφικά: *Ζαρατούστρα* ή *Ζα*) έχει μεταφραστεί επανειλημμένα στη γλώσσα μας, περισσότερο από κάθε άλλο βιβλίο αυτού του συγγραφέα. Εκτός από τις επιλογές χωρίων ή κεφαλαίων του, που δημοσιεύτηκαν σποραδικά, ο *Ζαρατούστρα* μεταφράστηκε ολόκληρος από τους: Νίκο Καζαντζάκη (α΄ έκδοση 1913, β΄ έκδοση 1965), Λέωνα Κούκουλα (1924), Μενάλκα Μουσαίο (χ.χ.), Γεωργία Αλεξίου-Πρωταίου (χ.χ.), Άρη Δικταίο (α΄ έκδοση 1958, β΄ έκδοση 1980), Εμμ. Ανδρουλιδάκη (1961), Δ.Π. Κωστελένο (1983) και Ζήση Σαρίκα (α΄ έκδοση 1998, β΄ έκδοση 2008, γ΄ έκδοση 2010). Αυτή η πρωτοφανής μεταφραστική δραστηριότητα για ένα κείμενο γερμανικής φιλοσοφίας του 19^{ου} αιώνα μπορεί να εξηγηθεί ποικιλότροπα, να γίνει ιδιαίτερο αντικείμενο φιλολογικής μελέτης και να χρησιμεύσει πολλαπλά στους Νεοέλληνες λόγιους. Παράλληλα όμως με αυτή την ενδεχόμενη μελέτη μπορεί να τεθεί το ουσιώδες ερώτημα: Πόσο κοντά μας έχει έρθει με όλες αυτές τις μεταφράσεις ο νιτσεϊκός *Ζαρατούστρα*; Και ίσως βοηθητική μπορεί να είναι η βάσιμη υπόθεση ότι το κύριο κίνητρο των περισσότερων μεταφραστών δεν ήταν φιλοσοφικό αλλά λογοτεχνικό, με όλα τα επακόλουθα που αυτό το γεγονός συνεπάγεται.

Ο *Ζαρατούστρα* του Νίτσε είχε μια παγκόσμια απήχηση, που γίνεται εμφανής στις πολλές ερμηνευτικές προσπάθειες που έχουν γίνει έως σήμερα. Αλλά ένας από τους πρώτους και ίσως αποφασιστικότερους ερμηνευτές ήταν ο ίδιος ο Νίτσε, με όσα συνέγραψε αργότερα – κυρίως στο μεταθανάτια δημοσιευμένο αυτοβιογραφικό του κείμενο *Ecce homo. Πώς κανείς γίνεται αυτό που είναι* (1908) – για τη γένεση, τη συγγραφή, τα περιεχόμενα και τα επιτεύγματα του *Ζαρατούστρα* του. Το ενθουσιώδες ύφος που χρησιμοποίησε και η εξαιρετική θέση στην οποία τοποθέτησε αυτό το βιβλίο του έναντι όλων των άλλων, θα πρέπει να έπαιξαν ένα σίγουρο ρόλο στην υστεροφημία του. Παραθέτω τις εξής προτάσεις από τον Πρόλογο του *Ecce homo*:¹

«Ανάμεσα στα βιβλία μου κατέχει μια ξέχωρη θέση ο *Ζαρατούστρα*. Με αυτό έχω κάνει στην ανθρωπότητα το μεγαλύτερο δώρο, που της έχει γίνει έως τώρα. Αυτό το βιβλίο, με μια φωνή που διέρχεται μέσα από χιλιετίες, δεν είναι μόνο το ύψιστο βιβλίο που υπάρχει, το κατεξοχήν βιβλίο βουνίσσιου αέρα – ολόκληρο το συμβάν ‘άνθρωπος’ κείται σε τεράστια απόσταση κάτω από αυτό –, αλλά είναι και το πιο βαθύ, αυτό που γεννήθηκε από τον πιο ενδόμυχο πλούτο της αλήθειας, ένα ανεξάντλητο πηγάδι, στο οποίο δεν κατεβαίνει κανένας κουβάς, χωρίς να ξανα ανέβει γεμάτος με χρυσάφι και αγαθά.»

Από όλα τα υπέρμετρα επαινετικά λόγια που έχει συσσωρεύσει εδώ ο Νίτσε, θέλω να σταθώ στη διαπίστωση ότι ο *Ζαρατούστρα* είναι «ένα ανεξάντλητο πηγάδι». Θεωρώ αυτή τη διαπίστωση επιτυχημένη, επειδή δηλώνει την τεράστια έκταση θεμάτων που έχουν θιχτεί μέσα σ’ αυτό το βιβλίο, την πληθώρα νοημάτων που φανερώνονται και κρύβονται μέσα στους ποικίλους αφορισμούς, τις πολλαπλές

¹ Δες Schlechta II, 1066-67.

ερμηνευτικές δυνατότητες που υποφώσκουν. Αυτό που θέλω επιπλέον να φανερωθεί μέσω της παρούσας εργασίας μου είναι ότι: Α) δεν υπάρχει στον *Ζαρατούστρα* μια κεντρική θεματική ενότητα, αποτελούμενη έστω από έναν περιορισμένο αριθμό θεμάτων και ιδεών, αλλά μια εξαιρετικά εκτεταμένη πολλαπλότητα. Θα έλεγα ότι αυτό το «πηγάδι» περιέχει όχι μόνο νερό, αλλά επίσης τις πιο απίστευτες υγρές ή σταθερές ή αέρινες συνθέσεις· περιέχει όχι μόνο «χρυσάφι» αλλά και πάμπολλα άλλα μέταλλα συμπεριλαμβανόμενου του τσίγκου· περιέχει όχι μόνο «αγαθά», αλλά και ποικίλων ειδών κακίες. Β) Σκόπιμα τα περιεχόμενα του βιβλίου έχουν μασκαρευτεί πίσω από ένα φωνακλάδικο και οξύ ύφος, που κάνει να βοά το ειρωνικό και αλληγορικό στοιχείο. Η λογοτεχνική του υφή δεν περιορίζεται σε νοούμενα, αλλά συμπεριλαμβάνει και πολλά υπονοούμενα· δεν προβάλλει μόνο τα λεγόμενα, αλλά συχνά τα μεταβάλλει σε αμφιλεγόμενα².

Με ποιο τρόπο γίνεται προσιτός ο νιτσεικός *Ζαρατούστρα*, όταν παρουσιάζεται όχι αυτούσιος, αλλά μέσω των νιτσεικών Σημειώσεων, που χρησίμευσαν ως υπόβαθρο για τη συγγραφή του; Οι νιτσεικές Σημειώσεις είναι κατά κάποιον τρόπο *ο πυρήνας*, που αναπτύχθηκε, καλλιεργήθηκε και οργανώθηκε, ώστε να καταστεί ένα δημοσιεύσιμο βιβλίο. Μπορούν λοιπόν να επισημανθούν τα εξής: α) Ο πυρήνας είναι συχνά ικανός να δίνει σαφή εξήγηση κάποιων νιτσεικών αφορισμών, οι οποίοι δεν είναι εντελώς κατανοητοί από μόνοι τους. β) Ο πυρήνας περιλαμβάνει εκείνη την πρώτη νοητική έκρηξη, το θαύμα της έμπνευσης, που χρειάστηκε στη συνέχεια να ξαναδουλευτεί νηφάλια, για να καταστήσει την έμπνευση δημοσιεύσιμη. γ) Ο πυρήνας συμπεριλαμβάνει επιπλέον την εξήγηση – που μπορεί να διερευνηθεί σε κάθε έναν αφορισμό ξέχωρα –, του γιατί ο Νίτσε προτίμησε να μη δώσει στον *Ζαρατούστρα* του τη μορφή ενός δοκιμίου ή μιας επιστημονικής πραγματείας, αλλά τη μορφή ενός *θρησκευτικού* βιβλίου κατ' απομίμηση ή διεκτραγώδηση κάποιων θρησκευτικών κειμένων και κυρίως της Καινής Διαθήκης. Είναι αφετέρου γνωστό ότι ο Νίτσε με αυτό το βιβλίο δεν απέβλεπε στην ίδρυση μιας νέας θρησκείας, δεν θεωρούσε νόμιμη την πρόσβαση στις διδασκαλίες του μέσω της θρησκευτικής πίστης, δεν εκτιμούσε το θρησκευτικό στοιχείο ως ιεραρχικά ανώτερο του επιστημονικού. δ) Εάν ήδη ο πυρήνας ήταν τόσο υπερπλήρης από ετερόκλητα στοιχεία, μπορεί να εξηγήσει τον ετερόκλητο χαρακτήρα του αποτελέσματος: ούτε στις Σημειώσεις του ούτε στον *Ζαρατούστρα* που προέκυψε από αυτές θέλησε ο Νίτσε να συγκεντρωθεί σε μία θεματική ενότητα, σε μία έστω *ενιαία* διδασκαλία. Εάν ήδη ο πυρήνας αποτελείται από μια μεγάλη σειρά *πυρηνικών εκρήξεων*, τότε ήταν αναπόφευκτο, κάτι παρόμοιο να συμβαίνει και στο δημοσιευμένο αποτέλεσμα.

2. Βασικά διδάγματα που προκύπτουν από τις Σημειώσεις

Όταν ξεκινά ο Νίτσε, τον Ιανουάριο του 1883, να συγγράφει τον *Ζαρατούστρα*, έχει αποθησαυρίσει μια μεγάλη σειρά Σημειώσεων, που μεταξύ άλλων θα χρησιμεύσουν για τη συγγραφή του πρώτου εκτενούς κηρύγματος (παράγραφοι 3-5 του «Προλόγου του *Ζαρατούστρα*»)³. Θα επιχειρήσω να εκθέσω τρία από τα

² Το στοιχείο της ειρωνείας στο ύφος και στα περιεχόμενα του νιτσεικού *Ζαρατούστρα* επεξεργάζεται αναλυτικά η Margot Paronis 1976.

³ Είναι φανερό η αντιστοιχία αυτού του κηρύγματος προς την «επί του όρους ομιλία» του Ιησού (Κατά Ματθαίον, Κεφ. 5-7). Και οι δύο ομιλίες διεξάγονται μπροστά σε ένα πλήθος λαού κι επιχειρούν να συνοψίσουν τα βασικά διδάγματα της διδασκαλίας τους. Στο άρθρο μου: Γ. Τζαβάρας 1985-86, σελ. 412, επισημαίνω ότι η βασική διαφορά ανάμεσα στον πρόλογο του *Ζαρατούστρα* και στους μετέπειτα λόγους του είναι το γεγονός ότι «αρχικά ο *Ζαρατούστρα* απευθύνεται σε ένα συνωστισμένο πλήθος ανθρώπων, σε 'πολύ λαό', ενώ πουθενά παρακάτω δεν αναφέρεται ότι το ακροατήριο του *Ζαρατούστρα* είναι πολλοί. Η

κυριότερα διδάγματα του πρώτου αυτού μέρους του *Ζαρατούστρα* χρησιμοποιώντας ως ερμηνευτικό «κλειδί» τις νιτσεικές Σημειώσεις. Πρόκειται για **A)** το κήρυγμα περί υπεράνθρωπου, **B)** την πολεμική κατά της χριστιανικής αγάπης και **Γ)** την υπεράσπιση του πολέμου.

A) Το πρώτο και ίσως αποφασιστικότερο δίδαγμα αφορά τον υπεράνθρωπο. Πώς θεμελιώνεται η νιτσεική άποψη ότι ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε; Ας δούμε τα επιχειρήματα που προτείνουν οι Νιτσεικές Σημειώσεις.

Στην επί του όρους ομιλία ο Ιησούς κηρύσσει την αγάπη όχι μόνο προς τον πλησίον αλλά και προς τους εχθρούς, αντικρούοντας έτσι την εβραϊκή προτροπή του μίσους προς τον εχθρό⁴. Ο Νίτσε συλλογίζεται ως εξής: Ασχετα από το πώς είναι το αγαπημένο πρόσωπο, είτε αυτό διάκειται φιλικά είτε εχθρικά, τα αισθήματα που μας προκαλεί δεν είναι μόνο αισθήματα αγάπης αλλά και μίσους. Κατά το ίδιο μέτρο που αγαπούμε τον καλό και την καλοσύνη, οφείλουμε να μισούμε το κακό και την κακότητα. Έτσι όμως γίνεται φανερό ότι η αγάπη είναι «το μεγαλύτερο από όλα τα βασανιστήρια», αφού είναι αλληλένδετη με το μίσος. Σ' αυτό δεν είναι υπαίτια η ίδια η αγάπη, αλλά το γεγονός ότι αυτή στρέφεται προς τον πλησίον, δηλαδή τον συνάνθρωπο. Η λύση αυτού του προβλήματος είναι να υπερβούμε τον άνθρωπο και να στραφούμε αγαπητικά προς κάτι που ακόμα δεν υπάρχει, που δεν είναι κοντινό, αλλά βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από τους έως τώρα ανθρώπους και στέκεται ως δυσπρόσιτο αλλά αξιαγάπητο ιδεώδες· αυτό είναι ο υπεράνθρωπος⁵.

Έχοντας λάβει τα μηνύματα της σχετικής δαρβινικής θεωρίας ο Νίτσε παραδέχεται ότι ο άνθρωπος είναι μια ανώτατη μορφή ζωικής εξέλιξης. Προσθέτει όμως ότι η κορυφαία βαθμίδα, στην οποία έχουμε φθάσει, δεν κατοχυρώνει τη διηνεκή παραμονή μας σ' αυτήν. «Ο κίνδυνος της επιστροφής στην κτηνωδία είναι υπαρκτός»⁶. Το ότι γίναμε άνθρωποι δεν αποτελεί το τέρμα μιας πορείας, αλλά σηματοδοτεί τη δυνατότητα της επιστροφής στη ζωικότητα, από όπου ξεκινήσαμε. Έτσι το ανθρώπινο Είναι ορίζεται ως ένα «μεταξύ» ζώου και υπεράνθρωπου και παρομοιάζεται με «ένα σκοινί τεντωμένο ανάμεσα στο ζώο και στον υπεράνθρωπο»⁷. Εάν η εξελικτική μας πορεία σταματήσει – όπως αυτό φαίνεται να έχει γίνει κατά τους τελευταίους αιώνες – και αδρανήσουμε, εάν κοιτάξουμε προς τα κάτω και ζαλιστούμε από την άβυσσο που χάσκει κάτω από τα πόδια μας, δεν είναι διόλου απίθανη η πτώση μας στην κτηνωδία. Ο άνθρωπος είναι ίσως το μόνο ον που μπορεί να επιλέξει την επιστροφή του στο απολίτιστο ζώο, όπως έχει ήδη επιλέξει τη στασιμότητα και την πολιτιστική κατάπτωση. Βασισμένος σε τέτοιες προδιαγραφές ο Ζαρατούστρα τονίζει ως αδήριτη αναγκαιότητα τη *συνέχιση* της πορείας που μας οδήγησε έως το ανθρώπινο επίπεδο.

Αυτά δεν αποτελούν μια επιπόλαιη κινδυνολογία. Ο Νίτσε έχει κάθε λόγο να αμφισβητεί το γεγονός ότι έχουμε αφήσει πίσω μας τις μορφές της ζωικότητας που διήλθαμε. Μέσα στον άνθρωπο υφίστανται εξακολουθητικά ορισμένα ζωικά στοιχεία, που φανερώνουν ότι δεν τα έχουμε υπερβεί. Όσο και αν στεκόμαστε στα δύο μας πόδια, συχνά η συμπεριφορά μας δεν διαφέρει από εκείνη του σκουληκιού που σέρνεται πάνω στη γη: η *δουλοπρέπεια* και η επίμονη *προσκόλληση στην ύλη* δείχνουν ότι είμαστε ακόμα κοντά σ' αυτό το ζώο. Επιπλέον διαθέτουμε τη *μνημονική*

πρώτη απογοητευτική εμπειρία θα τον οδηγήσει στην απόφαση να μην ξαναμιλήσει σε πολλούς.» Σ' εκείνο το άρθρο εξετάζω τον πρόλογο του Ζαρατούστρα κάτω από την οπτική της έννοιας «όλεθρος». Είναι αναμφισβήτητο ότι υπάρχουν και άλλες ενδεχόμενες οπτικές.

⁴ Κατά Ματθαίον 5, 43-44.

⁵ Ερμηνεύω έτσι τη Σημείωση 3 [1] 245.

⁶ Πρόκειται για τη Σημείωση 4 [84] 13.

⁷ Ζα I, Πρόλογος 4.

ικανότητα, που μας υπενθυμίζει ότι ανήκουμε γενεαλογικά σε μορφές ύπαρξης, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται και το σκουλήκι⁸. Εάν λοιπόν το βάρος που πέφτει επάνω μας από προηγούμενες μορφές ύπαρξης δεν έχει ακόμα αποτιναχθεί, είναι απαραίτητο να στοχεύσουμε προς μια υπέρβαση αυτού που είμαστε.

Θα μπορούσε να υποθεθεί ότι μια ανυψωτική δύναμη που ωθεί τον άνθρωπο πάνω από το ζώο, είναι τα ηθικά αισθήματα που έχουμε ενσωματώσει. Ο Νίτσε διατυπώνει όμως σοβαρούς ενδοιασμούς σχετικά με το βεληγκεές της ηθικότητας. Ένα επιχείρημα εναντίον της αφορά τον διασκορπισμό της σε πολλές συμπεριφορές, την πολυμορφία των ηθικών αρετών και την έλλειψη του ενός σκοπού, ο οποίος θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως ενοποιητικό κίνητρο για να κατευθύνει αυτές τις δυνάμεις⁹. Ακόμα και όταν κάποιοι λαοί κατόρθωσαν να συγκροτήσουν ορισμένα ηθικά ιδεώδη και χάρη σε αυτά να μεγαλοουργήσουν – ο Νίτσε αναφέρει την ευγενή άμιλλα του Έλληνα, τη φιλαλήθεια και την πολεμική δεινότητα του Πέρση, την απόδοση τιμής και υπακοής προς τους πρεσβύτερους που χαρακτήριζε τον Ρωμαίο, τη θρησκευτική πίστη του Εβραίου¹⁰ –, αυτοί οι λαοί δεν μπόρεσαν να ενοποιήσουν την ανθρωπότητα και γι' αυτό τα ιδεώδη τους παρέμειναν ακατανόητα κι εχθρικά για τους γείτονές τους. Το να υψωθεί η ανθρωπότητα πάνω από τον εαυτό της, είναι ένας σκοπός που δεν τέθηκε έως τώρα από κανένα λαό¹¹.

Μπόρεσε διόλου ο Νίτσε να συγκεκριμενοποιήσει τη μορφή του υπεράνθρωπου; Είναι βέβαιο ότι δεν παρέλειψε να στοχαστεί επανειλημμένα σχετικά με αυτήν, τόσο αποφαστικά όσο και καταφατικά. Κατ' αρχήν αποφαστικά: Κατά το παρελθόν αναδείχθηκαν κάποιοι σοφοί άνδρες, που θα μπορούσαν ίσως να χρησιμεύσουν ως πρότυπα μιας ενδεχόμενης υπέρβασης του κοινού ανθρώπου. Τι προσπάθησαν και τι πέτυχαν οι σοφοί; Προσπάθησαν να απαγκιστρωθούν από τη στατική, λιμνασμένη, γεμάτη κούραση και απογοήτευση ζωή του μέσου ανθρώπου. Προσπάθησαν να υπερβούν τη «φυτική» ζωή που διάγει όποιος τρέφεται με ύλη. Γέμισαν την ψυχή τους με σκέψεις, με ιδέες και ιδεώδη άυλα, ανυπόστατα και συχνά ασύλληπτα. Έζησαν με ασκητικό τρόπο κι έτειναν να μεταποιήσουν τα υλικά τους στοιχεία σε πνευματικά. Αλλά δεν πέτυχαν αυτό που ο Νίτσε κηρύσσει ως υπεράνθρωπο. Διότι ο Νίτσε δεν κηρύσσει ούτε τη μεταμόρφωση του ανθρώπου σε ένα πνευματικό «φάντασμα», ούτε βέβαια την εξακολουθητική κατάπτωση στη φυτική ζωή που διάγουν οι πολλοί. Και ο άνθρωπος δεν μπορεί παρά να κινείται ανάμεσα σ' αυτές τις δύο ακρότητες, «ανάμεσα στο φυτό και στο φάντασμα»¹².

Ο υπεράνθρωπος δεν είναι μια μορφή ομαλής μετεξέλιξης του ανθρώπου. Ο Νίτσε δεν αισιοδοξεί ότι θα μπορέσουμε αφ' εαυτών να πετύχουμε μια βαθμιαία μεταμόρφωσή μας σε κάτι υπέρτερο. Η μόνη ταιριαστή παρομοίωση της σχέσης ανθρώπου / υπεράνθρωπου είναι η καταστροφή του πρώτου που μέλλει να επιτευχθεί από τον δεύτερο: ο υπεράνθρωπος παρομοιάζεται με φθοροποιοό κεραυνό. Και όσοι προετοιμάζουν ή κηρύσσουν τον ερχομό του – όπως είναι ο Ζαρατούστρα – δεν είναι παρά σταγόνες βροχής που πέφτουν από το κεραυνοβόλο σύννεφο και μέλλουν επίσης να εξολοθρευτούν¹³. Ο προφήτες δεν είναι λοιπόν περισσότερο βιώσιμοι, αλλά μάλλον λιγότερο.

Μια δεύτερη παρομοίωση, χάρη στην οποία ο Νίτσε συγκεκριμενοποιεί τη μορφή του υπεράνθρωπου, είναι η *θάλασσα*. Πρόκειται για τη σχέση θαυμασμού και

⁸ Ερμηνεύω έτσι τη νιτσεική Σημείωση 4 [139] 157, 1-3.

⁹ Δες τη Σημείωση 4 [147] 17-26.

¹⁰ Δες Ζα Ι, *Για τους χίλιους και τον ένα σκοπούς*.

¹¹ Δες τη Σημείωση 4 [20] 6-7.

¹² Δες τη Σημείωση 4 [116] 16-17.

¹³ Δες τη Σημείωση 4 [116] 18-20.

περιφρόνησης, που οφείλει να συνδέσει τον άνθρωπο με τον υπεράνθρωπο. Ο άνθρωπος οφείλει αφενός να θαυμάσει και μάλιστα να «αγαπήσει» τον υπεράνθρωπο· αυτή την αγάπη έχει ως έργο να αφυπνίσει ο Ζαρατούστρα. Αφετέρου ο άνθρωπος οφείλει να καλλιεργήσει μέσα του μια βαθιά *περιφρόνηση* για τον άνθρωπο: όλες οι αρετές που κατά καιρούς κόσμησαν τους ανθρώπους – όπως είναι η αρχαιοελληνική δικαιοσύνη και η χριστιανική αγάπη – οφείλουν να καταπνιγούν περιφρονητικά σ' αυτή τη μεγαλειώδη «θάλασσα» που είναι ο υπεράνθρωπος¹⁴. Θα μπορούσαμε να *αναπτύξουμε* την αυτοπεριφρόνηση, μόνο αντιπαραθέτοντας τις αρετές μας (ως δέον· Είναι και ιδεώδες· Είναι) προς ένα υπεράνθρωπο Είναι. Θα μπορούσαμε να *αντέξουμε* την αυτοπεριφρόνηση, μόνο εφόσον θα την εξισορροπούμε με μια ταυτόχρονη αγάπη για το μακρινό.

Β) Σε μια μακριά σειρά Σημειώσεων ο Νίτσε καταγράφει επιχειρήματα ενάντια στην κυριότερη χριστιανική αρετή: ενάντια στην αγάπη προς τον πλησίον. Θεωρεί ότι αυτή η αρετή είναι η κύρια αιτία για την κακοδαιμονία και την παρακμή, στην οποία έχει καταπέσει το ανθρώπινο γένος. Απορρίπτει έτσι μια θεμελιώδη αξία του δυτικού κόσμου. Πόσο βάσιμη είναι η νιτσεική κριτική; Ας δούμε τα κυριότερα σημεία της. Με τούτο δεν απομακρυνόμαστε από την «επί του όρουσ ομιλία» του Ιησού, διότι μια κεντρική ιδέα αυτής της ομιλίας είναι ακριβώς η αγάπη προς τον πλησίον.

Ποια είναι τα κίνητρα που μας ωθούν να αγαπήσουμε τον πλησίον; Ο Νίτσε καταγγέλλει ότι αυτά τα κίνητρα δεν είναι διόλου αγνά ή αφιλοκερδή: α) Επειδή δεν αγαπούμε αρκετά τον εαυτό μας, γι' αυτό καταφεύγουμε στον διπλανό. Η συμπονετική αγάπη είναι αποφυγή του εαυτού μας, σκόπιμη άγνοιά του και άλλοθι για τον κακό μας αυτοσχετισμό. Όποιος διατηρεί καλή σχέση με τον εαυτό του, επιζητεί προπάντων τη γνωριμία του και τη φροντίδα του, την ψυχική και σωματική του καλλιέργεια. Ένα τέτοιο μέλημα παρέχει τόση ικανοποίηση, ώστε δεν αφήνει περιθώρια για να αλληθωρίζουμε προς τους άλλους. Εάν όμως δεν κατορθώσαμε να αναπτύξουμε μια ενδιαφέρουσα σχέση με τον εαυτό μας, εάν δεν τον αντέχουμε και δεν αισθανόμαστε άνετα μαζί του, τότε η μοναξιά μας γίνεται φυλακή κι επιζητούμε να δραπετεύσουμε αγκιστρωνόμενοι από τον πρώτο τυχόντα¹⁵. β) Αγαπούμε κι ευεργετούμε τον πλησίον, επειδή περιμένουμε ανταπόδοση. Ο πονεμένος μπορεί να ανταποδώσει το καλό που του κάναμε, ήδη με το να μας θεωρήσει καλούς κι έτσι να *αναπληρώσει* την έλλειψη της αυτοεκτίμησής μας. Μέσω της ευγνωμοσύνης των άλλων αρχίζουμε να χτίζουμε μια πιο θετική εικόνα για τον εαυτό μας, διότι αναγκαζόμαστε «να πιστέψουμε ότι είμαστε αξιαγάπητοι»¹⁶. Μέσω της εκτίμησης των άλλων για το πρόσωπό μας βελτιώνεται και η δική μας αυτοεκτίμηση, έστω και αν αυτή προήλθε από υστερόβουλη ευεργεσία ή από παραπλανητική αυτοδιαφήμιση¹⁷. γ) Αγαπούμε κι ευεργετούμε τον πάσχοντα συνάνθρωπο, επειδή αυτό μας αποφέρει ηθική ικανοποίηση και μακαριότητα, χωρίς να συνειδητοποιούμε ότι μια τέτοια ικανοποίηση είναι αδιάντροπη. Το γεγονός ότι ο χριστιανισμός ανήγαγε τη φιλανθρωπία σε πρωταρχική αρετή, είναι η κύρια αιτία αυτής της αδιάντροπης αυτοϊκανοποίησης. Οι συμπονετικοί έχουν έτσι καταπέσει σε τόσο χαμηλό επίπεδο ηθικού αυνανισμού, ώστε «είναι να τους συμπονάς»¹⁸. δ) Αγαπούμε τον πλησίον όχι επειδή είμαστε υπερπλήρεις αγαπητικών αισθημάτων, όχι επειδή έχουμε πρωτύτερα διαμορφώσει μια ξεχειλίζουσα προσωπικότητα, αλλά ίσα-ίσα

¹⁴ Δες κυρίως τη Σημείωση 4 [208] αλλά και τις 4 [204] 13-14, 5 [1] 271 και Ζα I, Πρόλογο 3.

¹⁵ Δες Σημειώσεις 3 [1] 157 και 3 [1] 201].

¹⁶ Σημείωση 3 [1] 201].

¹⁷ Δες Σημείωση 3 [1] 207.

¹⁸ Δες Σημείωση 3 [1] 92.

επειδή στερούμαστε μιας ολοκληρωμένης και ισορροπημένης προσωπικότητας. Η κατά φύσιν αγάπη δεν στρέφεται πρώτιστα προς τους άλλους ανθρώπους, αλλά προς τα παιδιά μας και τα δημιουργήματά μας. Μια τέτοια αγάπη δεν χρειάζεται να προσταχθεί από κάποιο Θεό, διότι ανήκει στην ανθρώπινη φύση και μάλιστα στην αναπαραγωγική και δημιουργική της υφή¹⁹. Προστάζοντας την αγάπη προς τον πλησίον ο χριστιανισμός διαστρέβλωσε αυτή τη φυσική ορμή – και μάλιστα χωρίς καν να την προϋποθέτει, αφού μιλά για ελεήμονα αγάπη χωρίς να θέτει όρους και προϋποθέσεις²⁰. Ο Ιησούς προϋπέθεσε την αγάπη για τον εαυτό μας, όταν είπε «αγαπήσεις τον πλησίον σου ως σεαυτόν» (Κατά Ματθ. 19, 19), χωρίς όμως να διαβλέψει το μεγαλείο που υφίσταται σε μια αληθινή αγάπη για τον εαυτό μας.

Θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι μόνο μέσα από αγάπη και συμπόνια μπορεί να προκύψει ένας πιο ειρηνικός, πιο αρμονικός και γι' αυτό ευτυχέστερος κόσμος. Αλλά ο Νίτσε έχει διατυπώσει και ως προς αυτό τους ενδοιασμούς του: α) Είναι σφάλμα να θεωρούμε ότι από μια πράξη αγάπης κι ευεργεσίας προκύπτει ευγνωμοσύνη και περαιτέρω θετική στάση απέναντι στον συνάνθρωπο. Ο ευεργετημένος δεν είναι συνήθως ευγνώμων, διότι η ευεργεσία έχει προσβάλει την υπερηφάνειά του, έχει ποδοπατήσει την αυτοσυνείδησή του κι έχει προκαλέσει συναίσθημα εκδίκησης και όχι ανταποδοτικής ευγνωμοσύνης²¹. Ακόμα και αν πρόκειται για μια μικρή ελεημοσύνη, σ' αυτόν που τη δέχτηκε προκύπτει ντροπή, πληγώνεται η αξιοπρέπειά του κι αυτή η πληγή μπορεί να φθείρει τα εσώψυχά του σαν ένα σαράκι. β) Η φιλεύσπλαχνη αγάπη δεν είναι ένα φυσικό συναίσθημα του ανθρώπου, αλλά κάτι αφύσικο, που δεν εφαρμόζεται παρά μόνο βίαια στον ανθρώπινο χαρακτήρα. Πολύ πιο φυσικό συναίσθημα είναι ο φθόνος, που μας παρακινεί είτε να γίνουμε καλύτεροι κι ευτυχέστεροι από τους άλλους, είτε να τους εκδικηθούμε για την ευτυχία τους. Αλλά όταν οι άνθρωποι επιχειρούν να ξεπεράσουν τον βίαιο φθόνο τους μετατρέποντάς τον σε φιλεύσπλαχνη αγάπη και σε ήπια συναναστροφή – δεν προκύπτει διόλου μια αρμονία, αλλά μια ανυπόφορη καταπίεση του φθόνου που ενίοτε εκρήγνυται με καταστροφικά αποτελέσματα²². Ακόμα και όταν ο φθόνος μεταποιείται σε ερωτική αγάπη, όπου τα προτερήματα του άλλου ανθρώπου μας ελκύνουν αντί να μας απωθούν, το πιο συχνό αποτέλεσμα είναι εκείνος ο φλογερός συναισθηματισμός που ανάβει υπόγειες και υπέργειες φωτιές με αποτέλεσμα το ολοκαύτωμα και όχι την ειρήνη. γ) Το ότι από μόνη της η αγάπη μπορεί να οδηγήσει σε ένα καλύτερο κόσμο και σε μια ευτυχέστερη ζωή, είναι κατά τον Νίτσε εσφαλμένο· διότι απαραίτητες είναι όχι μόνο οι μεγαλόψυχες αλλά και οι μικρόψυχες προθέσεις, όχι μόνο οι συμπονετικές αλλά και οι κακόβουλες σκέψεις. Έχουμε ανάγκη από τις μοχθηρές σκέψεις, για να εκτονωθούμε και να μην προβούμε σε μοχθηρές πράξεις. Έχουμε ανάγκη από τις μικρόψυχες σκέψεις και από την ηδονή τους, διότι αυτή μας απαλλάσσει από το ξέσπασμα σε μεγάλες κακές πράξεις²³. Έχουμε ανάγκη από τη μικρότητα και την κακόβουλη τάση, αν δεν θέλουμε να εκραγούμε από τη μονόπλευρη εκδήλωση συμπονετικών πράξεων, πίσω από τις οποίες κοχλάζει φθόνος, περιφρόνηση ή και μοχθηρία.

Γ) Είναι γενικά γνωστό ότι ο Νίτσε υπερασπίζεται τον πόλεμο και όχι την ειρήνη. Πρόκειται άραγε για μια σκληρή και απάνθρωπη διδασκαλία, που αγνοεί τον πόνο και την αθλιότητα που επιφέρει ο πόλεμος, ή μήπως κρύβονται εδώ κάποια νοήματα που αξίζουν την προσοχή μας;

¹⁹ Δες Σημείωση 3 [1] 300.

²⁰ Δες τη Σημείωση 3 [1] 302 μαζί με το συνημμένο σχόλιο του μεταφραστή.

²¹ Δες τη Σημείωση 3 [1] 206.

²² Δες τις Σημειώσεις 3 [1] 204 και 3 [1] 419.

²³ Δες τις Σημειώσεις 3 [1] 402 και 12 [1] 180.

Πρώτα πρέπει να διευκρινισθεί ότι ο Νίτσε δεν είναι υπερασπιστής του πολέμου σε οποιαδήποτε μορφή του, αλλά μόνο σ' εκείνη τη μορφή, που γίνεται αφορμή ν' αναδειχθούν οι γνήσιες ανθρώπινες αρετές: η ανδρεία, η αυτοθυσία, η τόλμη, η αυτόβουλη υπακοή και η ατομική πρωτοβουλία. Αυτό σημαίνει ότι ο Νίτσε εναντιώνεται κυρίως σ' εκείνο τον λιμνασμένο τρόπο ζωής, από τον οποίο απουσιάζει ο έντονος αγώνας, απουσιάζει η δυνατότητα να αναλάβει κάποιος σημαντικές ευθύνες και πρωτοβουλίες. Με το ίδιο νόημα ο Νίτσε δεν παραλείπει να στηλιτεύσει κι εκείνη τη μορφή πολέμου, όπου οι στρατιώτες καταντούν ισοπεδωμένες σωματικές δυνάμεις, ντυμένοι σωματικά και ψυχικά με μια ομοιόμορφη στολή που δεν αφήνει περιθώρια στο ν' αναδειχθεί η ιδιαιτερότητα και η ατομική εξαίρεση²⁴. Αυτή η ευρύτατα καθιερωμένη – στον 19^ο αιώνα όσο και στον 21^ο – μορφή πολέμου δίνει έμφαση στην πληθώρα δυνάμεων και όχι στην ποιοτική τους εξαιρετικότητα. Είναι φανερό ότι ο Νίτσε αντιπαραβάλλει αυτές τις σύγχρονες μορφές πολέμου με τις αρχαίες, έτσι όπως τις βρίσκει στην ομηρική *Ιλιάδα* και σε άλλα παρόμοια έπη.

Μια άλλη μορφή πολέμου που ο Νίτσε δεν υπερασπίζεται, είναι η επανάσταση. Αυτός που επαναστατεί κατά του κυρίου του ή κατά του δυνάστη, είναι ο σκλάβος. Ο Νίτσε αναγνωρίζει ότι για να μπορέσει ένας σκλάβος – παρ' όλη τη μακρόχρονη καταπίεση, υποταγή και δουλοφροσύνη – να οδηγηθεί σε μια επαναστατική πράξη, σημαίνει ότι ανυψώθηκε έως το επίτευγμα μιας εξευγενισμένης συμπεριφοράς: αλλά αυτή είναι μόνο μια «ευγένεια σκλάβου» και όχι ελεύθερου ανθρώπου²⁵. Όσο και αν ηχεί ως παράδοξο, ο Νίτσε θεωρεί ότι η ευγένεια του *ελεύθερου* ανθρώπου είναι η *υπακοή*. Αλλά εννοεί εκείνη την υπακοή, η οποία προϋποτίθεται της προσταγής και σχεδόν ταυτίζεται με αυτήν: για να μπορέσει να προστάξει ο ανώτερος άνθρωπος, πρέπει πρωτίτερα να κατέχει α) όλες τις γνώσεις του τι, τότε και ποιους προστάζει, β) τις δυνατότητες αποτελεσματικής δράσης, και προπάντων γ) την απαραίτητη *υπακοή* σ' αυτές τις διαθέσιμες γνώσεις και δυνατότητες. Προτού υπακούσει ο αποδέκτης της προσταγής, είναι απαραίτητο να έχει οδηγηθεί σε ανώτατο σημείο υπακοής ο ίδιος ο προστάζων: κατά το μέτρο που έχει ένα ανοιχτό αντί στο να *ακούει* όλες τις αναγκαίες παραμέτρους μιας προσταγής, έχει πετύχει μια αυτοσυνείδητη και αυτόβουλη πειθαρχία όχι τόσο στους εξωτερικούς παράγοντες που θα εξαναγκαστούν να τον υπακούσουν, όσο μια αυτοπειθαρχία στις δυνατότητες και υποχρεώσεις ενός υπεύθυνου εαυτού (δηλ. του ίδιου του εαυτού του).

Με πλήρη ιστορική επίγνωση ο Νίτσε καταφέρεται ενάντια στο ιησουϊτικό αξίωμα ότι ένας ιερός σκοπός εξαγιάζει τον πόλεμο. Αυτό σημαίνει ότι αρνείται να ιδεί στον πόλεμο ένα κατάλληλο μέσο για την επίτευξη ιδεολογικών ή κοινωνικών ή άλλων σκοπών. Αντιστρέφει μάλιστα ριζοσπαστικά το ιησουϊτικό αξίωμα, έτσι ώστε να τονίσει ότι ο πόλεμος είναι αυτοσκοπός και όχι μέσο για έναν αλλότριο σκοπό²⁶. Ένας «καλός πόλεμος», δηλαδή το να αγωνίζεται κανείς γενναία, είναι μια πράξη που «αγιαίνει» οποιαδήποτε δικαιολογία και αν προβάλλεται. Με αυτό υπονοεί ότι οι δικαιολογίες που συνήθως αναφέρονται, από τις πιο εύλογες (π.χ. αμυντικές) έως τις πιο σαθρές, είναι υποδεέστερες μπροστά στο γεγονός μιας ανδρείας, ηρωικής και αυτοθυσιαζόμενης συμπεριφοράς. Το μεγαλείο αυτής της σκέψης δεν έγινε κατανοητό από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, ο οποίος σ' αυτό το σημείο – αλλά και σε άλλα σημεία του *Ζαρατούστρα* – έδωσε μια στρεβλή ερμηνεία. Ο Κανελλόπουλος θεώρησε ότι αντικρούει τη νιτσεική σκέψη γράφοντας: «Οι ιεροί πόλεμοι είν' ένα ψέμα. Κανένας πόλεμος δεν είναι ιερός· μπορεί ένας πόλεμος,

²⁴ Δες τη Σημείωση 3 [1] 438.

²⁵ Δες τη Σημείωση 3 [1] 364.

²⁶ Δες Σημείωση 4 [4] 112.

ακόμα κι εμφύλιος, να 'ναι αναπότρεπτος, ποτέ όμως ιερός»²⁷. Με αυτά τα λόγια αντικρούει σε τελική ανάλυση τον Ιησουϊτισμό και όχι τον Νίτσε.

Ο πόλεμος είναι αυτοσκοπός και όχι μέσο για την επίτευξη αλλότριων σκοπών. Αυτή τη σκέψη ο Νίτσε την υποστηρίζει και από μian άλλη άποψη. Αντίθετα προς όσους θεωρούν ότι μια σύντομη πολεμική σύρραξη είναι συχνά ένα αναπόφευκτο μέσο, για να επιτευχθεί μια μακροχρόνια περίοδος ειρήνης, ο Νίτσε υποστηρίζει αντίστροφα ότι κάθε ειρηνική περίοδος είναι απλά και μόνο ένα μέσο για να ανασυνταχθούν οι δυνάμεις και να προετοιμασθούν συντονισμένα για ένα καινούριο πόλεμο²⁸. Αυτό που πρέπει να διαρκεί περισσότερο στη ζωή ενός άνδρα ή ενός ακμαίου λαού, δεν είναι οι περίοδοι της ειρηνικής ανάπαυσης ή της γαλήνιας ευτυχίας, αλλά οι περίοδοι του πολεμικού αγώνα. Μόνο μέσα από την καταστροφική πολεμική προσπάθεια γίνεται κανείς τόσο σκληρός με τον εαυτό του και τους άλλους, ώστε να καταστρέψει κάθε τι θνησιμαίο ή κατεστημένο και να δημιουργήσει κάτι μελλοντικό. Η ίδια η ιδέα της δημιουργίας είναι λοιπόν κατά τον Νίτσε αλληλένδετη με την έννοια του πολέμου, όπως ήταν εδώ κι αιώνες για τον Ηράκλειτο τον Εφέσιο, όταν έγραφε: «Πόλεμος πάντων πατήρ» (απόσπ. Β 53, Diels-Kranz). Αντίθετα η ειρηνική απραξία είναι αλληλένδετη με το λίκνασμα και την κατάπτωση: δεν επιτρέπεται να ισχύσει ως στόχος αντάξιος ενός ανδρείου αγωνιστή.

Συνεπώς με τα παραπάνω ο Νίτσε στρέφεται ακόμα κι ενάντια στην *εργατικότητα*: Αυτή, που ίσχυσε ως κοινωνικό ιδεώδες εδώ και πολλούς αιώνες, που ενισχύθηκε από φιλειρηνικές θρησκείες όπως ο χριστιανισμός, είναι κατά τον Νίτσε ένα δείγμα πολιτισμικής κούρασης και όχι σφρίγγους. Η εργασία ταιριάζει στον υπόδουλο, όχι στον ελεύθερο και ευγενή. Η συμβουλή του Νίτσε προς τους (ψυχικά και σωματικά) γενναίους είναι να αντικαταστήσουν την καθημερινή εργασιακή ρουτίνα με τον καταστροφικό και δημιουργικό αγώνα: να αντικαταστήσουν το μακρόχρονο βούλιαγμα στην ειρηνική αδράνεια με προσωρινές αλλά αναζωογονητικές παύσεις νικηφόρου εορτασμού. «Η δουλειά σας ας είναι ένας αγώνας, η ειρήνη σας ας είναι μια νίκη»²⁹. Είναι κι εδώ φανερή η έντονη επίδραση που άσκησε πάνω στον Νίτσε η μελέτη σφριγηλών πολιτισμών όπως ήταν ο αρχαιοελληνικός και ο ρωμαϊκός.

3. Βιογραφικά στοιχεία

Παρουσιάζω τώρα κάποια *βιογραφικά στοιχεία* του Νίτσε κατά τα έτη 1882-83, δηλαδή κατά την εποχή όπου αναφέρεται η παρούσα εκδοτική πρόταση. Τον Ιούλιο του 1882 ο Φρειδερίκος Νίτσε (1844-1900) είναι 38 ετών, ήδη από καιρό συνταξιούχος καθηγητής Πανεπιστημίου για λόγους υγείας και μόλις οκτώ χρόνια προτού επέλθει η παραφροσύνη που τον διακατείχε τα τελευταία δέκα χρόνια της ζωής του. Η δεκαετία 1880-1889 πρέπει πάντως να θεωρηθεί η κορυφαία δημιουργική του περίοδος.

Τον Μάρτιο του 1882 ο Νίτσε έχει γνωριστεί με την εικοσάχρονη ρωσίδα Λου Σαλομέ. Η ομορφιά και η σπιρτάδα της Λου σαγήνευσαν τον φιλόσοφο. Έτσι προέκυψε ένα συναρπαστικό ειδύλλιο, που όμως δεν επρόκειτο να κρατήσει πολύ, αφού είχε τα εκρηκτικά χαρακτηριστικά δύο έντονων προσωπικοτήτων. Αξιοπρόσεκτα αναχαιτιστικό ρόλο έπαιξε και η αδελφή του Νίτσε, η Elisabeth, που με τις δόλιες αντιδράσεις της οδήγησε τον Νίτσε σχεδόν έως την αυτοκτονία (δες Schlechta III, 1372). Γνωστοποιώντας το ειδύλλιο γράφει ο Νίτσε στον φίλο του Πάουλ Ρέε (13/7/1882): «Η Λου είναι κόρη ενός Ρώσου στρατηγού, είκοσι ετών·

²⁷ Δες Π. Κανελλόπουλου: *Το τέλος του Ζαρατούστρα* (1956), σελ. 19.

²⁸ Δες Σημείωση 4 [40] 122, 7-8.

²⁹ Δες Σημείωση 4 [38] 16-18.

είναι έξυπνη σαν αετός και θαρραλέα σαν λιοντάρι, τελικά όμως ένα πολύ κοριτσιότικο παιδί που ίσως δεν θα ζήσει πολύ... Πρόκειται να συγκατοικήσουμε και να εργαζόμαστε μαζί· είναι προετοιμασμένη με τον πιο εκπληκτικό τρόπο για τον δικό μου τρόπο σκέψης και στοχασμού.» Είναι ωστόσο γνωστό ότι ο Πάουλ Ρέε μετατρέπεται σύντομα από φίλος σε αντίζηλο. Τόσο ο Νίτσε όσο και ο Ρέε ζήτησαν τη Λου σε γάμο και το αίτημά τους απορρίφθηκε.

Έχει διασωθεί μια ολόκληρη σειρά επιστολών του Νίτσε προς τη Λου Σαλομέ, όπου αστράφτει το ερωτικό και συνάμα πνευματικό πάθος που τους συνέδεε. Γράφει, π.χ., ο Νίτσε στα τέλη Αυγούστου του 1882: «Αγαπητή μου Λου, σου εκφράζω τελικά τη γνωστή, βαθιά, εγκάρδια παράκληση: *γίνε αυτή που είσαι!* Αρχικά είναι αναγκαίο να χειραφετηθεί κανείς από τις *αλυσίδες* του· στο τέλος όμως πρέπει κανείς ακόμα και από αυτή τη χειραφέτηση να *χειραφετηθεί!* Καθένας από εμάς, μολονότι με πολύ διαφορετικούς τρόπους, οφείλει να επεξεργαστεί αυτή την *ασθένεια των αλυσίδων*, ακόμα και αφού έχει σπάσει τις αλυσίδες του.» (Schlechta III, 1187). Λίγες μέρες αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1882, γράφει στον φίλο του Franz Overbeck: «Το πιο ωφέλιμο πράγμα που έκανα κατά το περασμένο καλοκαίρι, ήταν οι συνομιλίες μου με τη Λου. Οι διάνοιές μας και οι καλαισθησίες μας είναι βαθύτατα *συγγενικές* – κι από την άλλη πλευρά υπάρχουν τόσο πολλές αντιθέσεις, ώστε είμαστε ο ένας για τον άλλο τα πιο διδακτικά αντικείμενα και *υποκείμενα* παρατήρησης. Έως τώρα δεν γνώρισα κανέναν, που να ξέρει να αντλεί από τις εμπειρίες του μια τόσο μεγάλη ποσότητα *αντικειμενικών επιγνώσεων*· δεν γνώρισα κανέναν, που να μπορεί να συμπεραίνει τόσο πολλά από όλα όσα έμαθε.» (Schlechta III, 1191).

Ελεύθερος από επαγγελματικές και οικογενειακές υποχρεώσεις ο Νίτσε περιφέρεται από πόλη σε πόλη, κατά προτίμηση σε ορεινές τοποθεσίες: στο Tautenburg (Ιούνιο – Αύγουστο του 1882) και στο Naumburg (Αύγουστο – Σεπτέμβριο), μετά στη Λειψία (Σεπτέμβριο – Νοέμβριο), στη Βασιλεία, στη Γένουα και στη Σάντα Μαργκερίτα (Νοέμβριο – Δεκέμβριο). Από τη Σάντα Μαργκερίτα γράφει τον Δεκέμβριο του 1882 στον Hans von Bülow: «Εδώ και χρόνια έμαθα να ζω πολύ κοντά στον θάνατο και – κάτι που είναι ακόμα χειρότερο – πολύ κοντά στον πόνο. Η φύση μου είναι φτιαγμένη για να βασανίζεται επί καιρό και να κατακαίγεται όπως με μια σιγανή φωτιά. Δεν έχω ούτε καν την εξυπνάδα ‘να χάσω τα μυαλά μου’. Δεν μιλώ για τον επικίνδυνο χαρακτήρα των παθών μου, αλλά οφείλω να πω *τούτο*: ο διαφορετικός τρόπος σκέψης και αίσθησης, τον οποίο εξέφρασα ακόμα και γραπτώς εδώ και έξι χρόνια, με *διατήρησε* στη ζωή και σχεδόν με *θεράπευσε*.» (Schlechta III, 1197).

Τους χειμερινούς μήνες, Ιανουάριο και Φεβρουάριο του 1883, ο Νίτσε διαμένει στο Ραπάλλο της Λιγουρίας. Εκεί επιδίδεται στη συγγραφή του πρώτου μέρους του *Ζαρατούστρα*, που εκδίδεται την ίδια χρονιά. Σε ένα γράμμα που απευθύνει στον φίλο του Franz Overbeck γράφει την 1/2/1883: «Στο μεταξύ, ουσιαστικά μέσα σε πολύ λίγες ημέρες, έγραψα το *καλύτερο βιβλίο* μου, που σημαίνει κάτι περισσότερο, ότι έκανα εκείνο το αποφασιστικό βήμα, για το οποίο πέρσι δεν είχα ακόμα το θάρρος.» Λίγες μέρες μετά πληροφορείται τον θάνατο του Ρίχαρντ Βάγκνερ, ενός ανθρώπου που ο Νίτσε θαύμασε μέχρι λατρείας αλλά και επέκρινε με εξαιρετική ένταση. Γράφει λίγες μέρες μετά στη Malwida von Meysenbug: «Ο θάνατος του Βάγκνερ με ενόχλησε φοβερά· έχω τώρα πια σηκωθεί από το κρεβάτι, αλλά ακόμα δεν ανάνησα από τα επακόλουθα. – Εντούτοις πιστεύω ότι αυτό το γεγονός, αν ιδωθεί σε μήκος χρόνου, είναι μια ανακούφιση για μένα. Ήταν σκληρό, πολύ σκληρό, να πρέπει επί έξι χρόνια να είμαι αντίπαλος σε κάποιον που τόσο λατρεύτηκε και αγαπήθηκε, όσο εγώ αγάπησα τον Βάγκνερ· και μάλιστα ακόμα και ως αντίπαλος να πρέπει να

καταδικάζω τον εαυτό μου σε σιωπή – εξαιτίας της λατρείας, την οποία αξίζει αυτός ο άντρας ως σύνολο.»

4. Η συγγραφή και η έκδοση του *Ζαρατούστρα*

Ο *Ζαρατούστρα* δεν παρουσιάστηκε εξ αρχής στην πλήρη μορφή που τον έχουμε σήμερα. Το 1883 εμφανίστηκε το πρώτο μέρος, χωρίς να δηλώνεται ότι επρόκειτο να επακολουθήσει κάποια συνέχεια. Όταν ο συγγραφέας έδωσε προς έκδοση αυτό το «μέρος», το θεωρούσε ως όλο και δεν είχε ακόμα αποφασίσει να το συνεχίσει. Αυτή η πρώτη εμφάνιση του έργου έχει συνεπώς μια αυτοτέλεια που μπορεί να μελετηθεί ξεχωρά. Και μάλιστα το τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου αυτού μέρους, που επιγράφεται «Για τη δωρήτρια αρετή», έχει σαφή χαρακτηριστικά ενός τέλους: ο Ζαρατούστρα δηλώνει στους μαθητές του ότι προτίθεται να επιστρέψει στη μοναξιά του, «επειδή είναι ένας φίλος του μοναχικού βαδίσματος», κι αυτοί του προσφέρουν ως αποχαιρετιστήριο δώρο ένα μπαστούνι με χρυσή λαβή³⁰. Τα τρία επόμενα μέρη του *Ζαρατούστρα*, που συγγράφει και δημοσιεύει ο Νίτσε κατά τα έτη 1883-85, δεν μειώνουν την αυτοτέλεια του πρώτου μέρους, αλλά μπορούν να εκληφθούν ως προσθήκη. Ξεκινώ από αυτό το δεδομένο, για να περιορίσω το βλέμμα μου στο πρώτο εκείνο σύγγραμμα και στον τρόπο της συγγραφής του.

Ο Νίτσε ισχυρίζεται ότι δεν χρειάστηκε πάνω από δέκα ημέρες για να γράψει το πρώτο μέρος³¹. Αυτή η διαβεβαίωση δεν χρειάζεται να αμφισβητηθεί, αρκεί να συμπληρωθεί με τη γνώση του τρόπου, κατά τον οποίο συνήθιζε να γράφει αυτός ο στοχαστής. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού είχε κατατεθεί ήδη σε *Σημειώσεις*, τις οποίες κρατούσε ο Νίτσε σε σημειωματάρια και τις αντέγραφε αργότερα σε μεγαλύτερα τετράδια. Είναι γνωστό ότι είχε συνεχώς μαζί του τέτοια σημειωματάρια, κυρίως κατά τους περιπάτους του³². Από αυτά τα σημειωματάρια, που αποτέλεσαν τα μετά θάνατο Κατάλοιπα (Nachlaß), γίνεται φανερό ότι αρχικά ο Νίτσε δεν ενδιαφερόταν για τη δόμηση του έργου του, αλλά μόνο για την καταγραφή των σκέψεων, και μάλιστα όπως αυτές του έρχονταν στο μυαλό, χωρίς συσχετισμό και ταξινόμηση. Όταν στη συνέχεια αναλάμβανε να συγγράψει κάθε μέρος του *Ζαρατούστρα*, δεν έκανε παρά μια επιλογή και συρραφή των ήδη διατυπωμένων

³⁰ Στις τελευταίες παραγράφους αυτού του πρώτου μέρους του *Ζαρατούστρα* διατυπώνονται με σαφήνεια – αν και όχι ως συμπεράσματα κάποιων προκείμενων – όλα τα κύρια διδάγματα του βιβλίου: Α) Ο θάνατος των θεών και η θέληση για τον υπεράνθρωπο διατυπώνεται με την εξής κατακλείδα: «*Νεκροί είναι όλοι οι θεοί: τώρα θέλουμε να ζήσει ο υπεράνθρωπος* – αυτής είναι μέσα στο μεγάλο μεσημέρι η τελευταία μας θέληση! –». Β) Η θεωρία περί αιώνιας επανόδου και η διεκτραγώδηση της Ανάστασης του Ιησού: «*Τώρα σας προστάζω να με χάσετε και να βρείτε τον εαυτό σας: και μόνο όταν θα με έχετε όλοι απαρνηθεί, θα επανέλθω κοντά σας.*» Παραβλέποντας τον βλάσφημο χαρακτήρα αυτής της σκέψης – που υπαινίσσεται ότι η Ανάσταση του Ιησού είναι το βεβιασμένο αποτέλεσμα της απάρνησης και δειλίας των μαθητών του – σχολιάζει ως εξής ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (1956, σελ. 51): ο νιτσεικός Ζαρατούστρα «δεν παρεξηγούσε διόλου τις αμφιβολίες και δυσπιστίες των μαθητών του. Αντίθετα, μάλιστα, τους συμβούλευε να χάσουν τον Ζαρατούστρα, το δάσκαλό τους, και να βρουν τον εαυτό τους. Και τους είπε ότι θα γύριζε κοντά τους όταν θα τον είχαν όλοι τους απαρνηθεί. Είχε πει κι ο Ζαρατούστρας – ίσως κατά λάθος – μερικά σωστά και καλά λόγια.»

³¹ Δες Fr. Nietzsche: *Ecce homo*, στο κεφάλαιο “Also sprach Zarathustra” 4 (= Schlechta II, 1133): «*Άρκεσαν δέκα ημέρες [ενν. για τη συγγραφή του δεύτερου Ζαρατούστρα]: σε καμιά περίπτωση δεν χρειάστηκα περισσότερες, ούτε για τον πρώτο, ούτε για τον τρίτο και τον τέταρτο.*»

³² Δες Mazzino Montinari: *Nachbericht zur siebenten Abteilung. Erster Halbband: Nachgelassene Fragmente Juli 1882 – Winter 1883-1884. KGW (= Kritische Gesamtausgabe der Werke Nietzsches)*, VII 4/1, Berlin-New York 1984, σελ. 30.

σκέψεων, πολύ συχνά και μια προσεκτική αναδιατύπωση ή συμπλήρωσή τους. Γι' αυτή τη μεταγενέστερη επεξεργασία δεν χρειαζόταν – από ό,τι διαβεβαιώνει – περισσότερες από δέκα ημέρες.

Τι περιέχουν τα σημειωμάτια; Οι καταγραμμένες σκέψεις δεν είναι έτοιμες για δημοσίευση, αλλά αποτελούν μια πρώτη μορφή, που ενίοτε έχει δυσνόητο, μη αποκρυπτογραφησίμο χαρακτήρα. Τις περισσότερες όμως φορές αυτές οι σκέψεις είναι σχεδόν πανομοιότυπες με αυτές που διατυπώθηκαν στο τελικό κείμενο και αναδείχνουν ανάγλυφα την πρώτη ιδέα.

5. Οι εδώ εκτιθέμενες νιτσεικές Σημειώσεις

Οι νιτσεικές Σημειώσεις (= σκέψεις και αφορισμοί) που εκτίθενται στον παρόντα τόμο, ταξινομούνται σε ένα πρώτο επίπεδο χρονολογικά. Υπάρχουν όμως και άλλα επίπεδα. Αυστηρά χρονολογικά κατατάσσονται οι Σημειώσεις που είχε ο Νίτσε μπροστά στα μάτια του, όταν βάλθηκε να συντάξει τον *Ζαρατούστρα* κατά τον Γενάρη του 1883. Πρόκειται για τις Σημειώσεις που σημαδεύονται με τους αριθμούς 1-5, και μέσα σε αγκύλες μπαίνει ο αύξων αριθμός κάθε σημείωσης: 1 [1], 1 [2], 1 [3] κλπ.

Πρέπει όμως να προσεχθεί ότι όλες οι Σημειώσεις, τις οποίες καταγράφει ο Νίτσε κατά το χρονικό διάστημα που επέλεξε, δηλαδή από τον Ιούλιο του 1882 έως τον Φεβρουάριο του 1883, δεν χρησιμοποιούνται για τη συγγραφή του α' μέρους του *Ζαρατούστρα*. Μερικές Σημειώσεις 1) χρησιμοποιήθηκαν αργότερα για τα μετέπειτα μέρη του *Ζαρατούστρα*, 2) άλλες χρησιμοποιήθηκαν σε μεταγενέστερα βιβλία του Νίτσε (κυρίως για το *Πέρα από το καλό και το κακό*), 3) άλλες πάλι παρέμειναν σ' αυτή την πρώτη μορφή, χωρίς να ενταχθούν σε κάποιο νιτσεικό έργο. Από αυτές θεώρησα καλό να εκθέσω σε ένα δεύτερο επίπεδο τις υπ' αριθμόν 1, διότι είναι φανερό ότι και αυτές έπαιζαν ένα ρόλο στην πορεία κατά τη συγκρότηση του *Ζαρατούστρα*.

Ο Νίτσε δεν επεξεργαζόταν τις Σημειώσεις του μόνο όταν συγκροτούσε τα υπό δημοσίευση έργα του. Φαίνεται ότι συχνά αναδιφούσε τα σημειωμάτιά του, έβρισκε κάποιες σκέψεις που ερέθιζαν το μυαλό του και τις αναδιατύπωνε σε μεταγενέστερα σημειωμάτια, συνήθως τροποποιώντας τη διατύπωση, προσθέτοντας ή αφαιρώντας νοήματα ή και διατυπώνοντας εξαρχής το ίδιο νόημα. Επειδή θεώρησα ενδιαφέρον να φανεί αυτή η επανειλημμένη επεξεργασία, παρουσιάζω και αυτές τις αναδιατυπώσεις ομαδοποιημένες μαζί με την αρχική έκφραση. Σ' αυτό βοηθήθηκα από τον εκδότη των νιτσεικών Απάντων Mazzino Montinari, ο οποίος παραπέμπει με άκρα φιλολογική ευσυνειδησία σε όλες αυτές τις αναδιατυπώσεις, μέσα στον ειδικό σχολιαστικό τόμο³³. Έτσι θεωρώ ότι όχι απλώς μπαίνουμε στο «διανοητικό εργαστήρι του Νίτσε», όπως το χαρακτήρισε ο Άρης Δικταίος³⁴, αλλά και παρακολουθούμε συγκεντρωτικά την πορεία διαμόρφωσης κάποιων σκέψεων που τροποποιούνται από μέρα σε μέρα, από μήνα σε μήνα, προτού θεωρηθούν ώριμες για δημοσίευση.

Αποφάσισα λοιπόν να *ομαδοποιήσω* τις σκέψεις του Νίτσε με τον εξής τρόπο: Α) Η χρονολογική ταξινόμηση περιλαμβάνει τις Σημειώσεις που γράφτηκαν από τον Ιούλιο του 1882 έως τον Φεβρουάριο του 1883 και φέρουν αριθμό 1-5. Πρόκειται για τα πέντε Κεφάλαια που συγκροτούν τον παρόντα τόμο. Β) Επειδή μερικές σκέψεις ξαναγράφτηκαν από τον Νίτσε σε κάποιο μεταγενέστερο σημειωμάτιο ή τετράδιο

³³ Mazzino Montinari: *Nachbericht zur siebenten Abteilung*. VII 4/1 der KGW, Berlin – New York 1984.

³⁴ Δες Φρ. Νίτσε: *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*. Μετάφραση Α. Δικταίου, β' έκδοση, Αθήνα 1980, σελ. 454.

πανομοιότυπα ή με καινούρια διατύπωση, τοποθέτησα αυτές τις σκέψεις μαζί με τις εκάστοτε προηγούμενες (Α), για να δείχτει η επεξεργασία που έκανε ο Νίτσε αναμοχλεύοντας τις ιδέες του. Γ) Συμπαρέθεσα σε υποσημείωση και το κείμενο από τον Ζαρατούστρα, για να δείχθει η όποια ομοιότητα με την αρχική σκέψη. Σε τούτο βοηθήθηκα από το Κριτικό Υπόμνημα του Mazzino Montinari, ο οποίοςς α) για κάθε νιτσεική Σημείωση παραπέμπει σε κάποιες Σημειώσεις συγγενικού περιεχόμενου, β) παραπέμπει και στο σχετικό κεφάλαιο από τον Ζαρατούστρα (I – IV), χωρίς να παραθέτει την τελική διατύπωση. Γίνεται φανερό ότι η παρουσίαση των νιτσεικών Σημειώσεων, που επιχειρείται στον παρόντα τόμο, είναι πρωτότυπη κατά το ότι αναδειχνει τη διαδικασία συγγραφής του Ζαρατούστρα, και όχι απλά κάποιες σκόρπιες Σημειώσεις. Δ) Για να βοηθήσω, τέλος, τον αναγνώστη να παραλληλίσει τα εδώ παρατιθέμενα χωρία με το όλο έργο, παραπέμπω συνεχώς στις αντίστοιχες σελίδες του Δικταίου και του Σαρίκα (αναφέρω έτσι, συντομογραφικά, τις δύο αυτές πιο πρόσφατες μεταφράσεις του Ζαρατούστρα), των οποίων τη μετάφραση συμβουλεύτηκα, χωρίς να αποδέχομαι πάντα.

Κοιτάζοντας απροκατάληπτα όλον αυτό τον συγγραφικό μόχθο του Νίτσε πρέπει να παραδεχθούμε την εξαιρετική πολυμέρεια, το *ετερόκλητο* και την έλλειψη πειθαρχημένης αυτοσυγκέντρωσης σε κάποιες κατευθυντήριες «θεωρίες» (π.χ. περί υπεράνθρωπου, περί θανάτου του Θεού, περί αιώνιας επανόδου ή περί θέλησης για δύναμη). Οι Σημειώσεις περιέχουν ψυχολογικά, ηθικά, θρησκευτικά, μεταφυσικά, κοινωνικά, πολιτικά κλπ. αποφθέγματα, χωρίς να επιζητείται (είτε στην πρώτη είτε στην τελευταία διατύπωση) η ένταξή τους σε μια περιοχή ή θεωρία. Ακόμα και όταν κάποιες σκέψεις καθαρογράφονται από τον Νίτσε σε επόμενο σημειωματάριο, όπως οι υπ' αριθμόν 14 [1-5], δεν επιχειρείται κάποια θεματική ομαδοποίησή τους³⁵.

Με την παρουσίαση των νιτσεικών Σημειώσεων επιχειρώ να ρίξω ένα άλλο βλέμμα στον Ζαρατούστρα: ένα βλέμμα που δεν έχει προκαταληφθεί από κάποιες κυρίαρχες νιτσεικές «θεωρίες», αλλά που αναγνωρίζει την εξαιρετική πολυμέρεια των σκέψεων, οι οποίες τις πιο πολλές φορές ολοκληρώνονται σε μία ή δύο προτάσεις. Αυτές οι *αυτοτελείς* σκέψεις είναι τόσο αιχμηρές με τη λακωνική τους διατύπωση, ώστε μια προσπάθεια καταλογάδην διασύνδεσής τους θα μείωνε την οξύτητα και θα εξάλειφε τη βαθύτητα. Είναι λοιπόν καλό να ιδωθούν ως έχουν, όπως πρωτογεννήθηκαν και καταγράφηκαν στα νιτσεικά σημειωματάρια, προτού ενταχθούν στο πλαίσιο του Ζαρατούστρα. Το νιτσεικό αυτό βιβλίο υφίσταται έτσι μια ριζική αποδόμηση³⁶.

Ο παρών τόμος μπορεί να διαβαστεί και αντίστροφα: Με βάση τον πίνακα: «Χωρία του Ζαρατούστρα στα οποία εντάχθηκαν οι Σημειώσεις» που παρατίθεται στο τέλος, ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στις Σημειώσεις που προηγήθηκαν κάθε Κεφαλαίου κι έτσι να διαμορφώσει μια νέα εικόνα για τη συγκρότηση του νιτσεικού αυτού βιβλίου.

³⁵ Αυτό δεν σημαίνει ότι απουσιάζει η αυτοσυγκέντρωση, το παθιασμένο ενδιαφέρον και ένας κολοσσιαίος πνευματικός εξοπλισμός που κατευθύνουν τη συγγραφική αυτή προσπάθεια. Είναι ενδιαφέρον να μελετηθούν ακόμα και τα πάμπολλα βιβλία που διέθετε ο Νίτσε στην προσωπική του βιβλιοθήκη, από όπου αντλούσε ιδέες και εκφράσεις. Ένα από τα βιβλία που μελετούσε έντονα κατά την εποχή που μας απασχολεί, ήταν τα *Δοκίμια* του Έμερσον (στη γερμανική μετάφραση: Ralph Waldo Emerson, *Versuche*, Hannover 1858).

³⁶ Πρέπει να ειπωθεί ξεκάθαρα: Πολλά αποφθέγματα δεν «κολλούν» αρκετά καλά στα συμφραζόμενα και δεν συμβάλλουν στην ολοκλήρωση κάποιας κεντρικής ιδέας κάθε κεφαλαίου του Ζαρατούστρα. Λόγω του αποσπασματικού τρόπου συγγραφής κάτι τέτοιο ήταν ίσως αναπόφευκτο.

Στον παρόντα τόμο περιλαμβάνονται κυρίως οι νιτσεικές Σημειώσεις 1-5, που γράφτηκαν από τον Ιούλιο του 1882 έως τον Φεβρουάριο του 1883³⁷. Οι Σημειώσεις υπ' αριθμόν 6, που γράφτηκαν τον χειμώνα του 1882, αφορούν τον σκεπτικισμό και δεν χρησιμοποιήθηκαν στον Ζα. Επειδή παρακάτω εκθέτω και Σημειώσεις που γράφτηκαν αργότερα, έως το 1885 που εκδόθηκε και ο Ζα IV (δηλαδή το τέταρτο μέρος του Ζαρατούστρα), παρουσιάζω εδώ ένα πίνακα με όλες τις Σημειώσεις αυτής της εποχής, μαζί με τη χρονολογία κατά την οποία γράφτηκαν:

- 1 = Ιούλιος – Αύγουστος 1882
- 2-3 = Καλοκαίρι – Φθινόπωρο 1882
- 4-5 = Νοέμβριος 1882 – Φεβρουάριος 1883
- 6 = Χειμώνας 1882-83
- 7 = Άνοιξη – Καλοκαίρι 1883
- 8 = Καλοκαίρι 1883
- 9 = Μάιος – Ιούνιος 1883
- 10-11 = Ιούνιος – Ιούλιος 1883
- 12-14 = Καλοκαίρι 1883
- 15 = Καλοκαίρι – Φθινόπωρο 1883
- 16-21 = Φθινόπωρο 1883
- 22-23 = Τέλη του 1883
- 24 = Χειμώνας 1883-1884

³⁷ Ο Νίτσε παρέδωσε στον εκδότη το χειρόγραφο του Ζα I στις 14 Φεβρουαρίου 1883. Επειδή τόσο ο εκδότης όσο και ο τυπογράφος ήταν εκείνο τον καιρό απασχολημένοι, η έκδοση καθυστέρησε κάποιους μήνες, προς μεγάλη αγανάκτηση του συγγραφέα. Τα πρώτα αντίτυπα του βιβλίου έφθασαν στα χέρια του Νίτσε τον Αύγουστο του ίδιου έτους, ενώ αυτός ήδη στις 13/7/1883 είχε στείλει προς έκδοση και το δεύτερο μέρος (Ζα II).

Friedrich Nietzsche

**Σημειώσεις
(Ιούλιος 1882 – Φεβρουάριος 1883)**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΙΟΥΛΙΟΣ – ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΤΟΥ 1882

1 [6] 17: «Αν θέλεις να μείνεις νέος επί πολύ, γίνε όψιμα νέος.»
 1 [10]: «*Όψιμα νέος*. – Ο όψιμα νέος διατηρείται επί πολύ νέος.»
 3 [1] 2: «Ο όψιμα νέος διατηρείται επί πολύ νέος. Δεν πρέπει να ζητάς τη νεότητα στους νέους.»³⁸

1 [20] 24-25: «Καλύτερα να συναναστρέφεσαι αυτούς που ψεύδονται συνειδητά, διότι μόνο αυτοί μπορούν να λένε και την αλήθεια ενσυνείδητα.»

7 [110]: «Αυτός που ψεύδεται πολύ κι ενσυνείδητα, ενώ ζει σε τόπους όπου είναι επικίνδυνο και δύσκολο να ψεύδεται, είναι ακριβώς γι' αυτό σε εξαιρετικό βαθμό εκλεπτυσμένος για την *αλήθεια*: ενώ οι ιδεαλιστές και οι καθημερινά καλοί ζουν διαρκώς μέσα σε ομίχλη σχετικά με τον εαυτό τους και τη θέλησή τους, και κατά βάθος *ποτέ δεν μπορούν να πουν την αλήθεια*: – το 'γούστο' τους δεν είναι αρκετά λεπτό γι' αυτήν.»

23 [6] 4-6: «Μόνο όταν διψάτε, πρέπει να πίνετε: και μόνο όταν σας σπρώχνει το πνεύμα, πρέπει να χορεύετε. Και μάθετε να ψεύδεστε, για να καταλάβετε τι θα πει 'λέω την αλήθεια'!»

26 [152]: «Το να ψεύδεσαι συνειδητά κι εκούσια είναι *πιο άξιο* από το να λες την αλήθεια *αθέλητα* – εδώ ο Πλάτων έχει δίκιο. Εντούτοις η συνηθισμένη εκτίμηση είναι αντίστροφη: θεωρούν δηλαδή ότι είναι *εύκολο* να λες την αλήθεια. Αλλ' αυτό είναι τόσο απλό μόνο για τους χονδροειδείς κι επιπόλαιους ανθρώπους, που δεν έχουν σχέση με τα λεπτά πράγματα.»

28 [20]: «Ο ποιητής που μπορεί να ψεύδεται
 συνειδητά κι εκούσια,
 μόνο αυτός μπορεί να πει την αλήθεια.»

29 [1] 45: «Όποιος δεν μπορεί να ψεύδεται, συνειδητά κι εκούσια, πώς θα μπορούσε ποτέ να μάθει να λέει την αλήθεια!»³⁹

³⁸ Δες Ζα I, *Για τον ηθελημένο θάνατο*: «Σε άλλους γερνά πρώτα η καρδιά και σε άλλους το πνεύμα. Και μερικοί είναι γέροι ήδη στα νιάτα τους: αλλά ο όψιμα νέος διατηρείται επί πολύ νέος.» [Δικταίος 116, Σαρίκας 73].

Δες επίσης Ζα II, *Η πιο σιωπηλή ώρα*: «Η υπερηφάνεια της νεότητας ακόμα σε βαραίνει, όψιμα έγινες νέος: αλλά όποιος θέλει να γίνει παιδί, πρέπει να υπερβεί ακόμα και τη νεότητά του.» [Δικταίος 209, Σαρίκας 147].

Είναι προτέρημα ή ελάττωμα να παραμείνεις νέος (ψυχικά ή πνευματικά); Ο Νίτσε ζυγίζει τα υπέρ και τα κατά, διαπιστώνει τις αιτίες και νουθετεί. Η βασική του πεποίθηση είναι ότι πρέπει να ζούμε *έγκαιρα*, διότι μόνο τότε δικαιούμαστε και έναν *έγκαιρο θάνατο* – δηλαδή αξιοπρεπή, αντάξιο μιας σημαντικής ζωής. Πολλοί είναι εκείνοι που γερνούν πρόωρα, είτε ψυχικά είτε πνευματικά. Αλλά τι γίνεται με αυτούς που αργούν να γίνουν νέοι; Αυτοί κατορθώνουν να διατηρούν την υπερηφάνεια και την τόλμη σε προχωρημένη ηλικία. Σίγουρα η νιότη τους είναι αποτέλεσμα ωρίμανσης κι αυτή διατηρείται πολύ περισσότερο από όσο η βιολογική νεότητα. Αλλά ακόμα κι αυτοί πρέπει να ξεπεράσουν την αρνητικότητα και την καυχησιά της νιότης: πρέπει να «γίνουν παιδιά», δηλαδή να οδηγηθούν στην αθωότητα, στη λησμονιά και στην κατάφαση (δες Ζα I, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*).

³⁹ Δες Ζα IV, *Το τραγούδι της μελαγχολίας* 3:

1 [24]: «Η ζωή ενός ηρωικού ανθρώπου περιέχει τη συντομευμένη ιστορία πολλών φυλών όσον αφορά τη θεοποίηση του διαβόλου. Ο διάβολος περνά από την κατάσταση του αιρετικού, της μάγισσας, του προφήτη, του σκεπτικιστή, του αδύναμου, του πιστού και του καταβεβλημένου.»

1 [35] 15, 11-17: «Ο φαρισαίος είναι ο αρχέτυπος του διατηρούμενου ανθρώπου, που ήταν πάντα αναγκαίος.

Αντίθετο: οι *δυνατοί κακοί* και οι *αδύναμοι κακοί*, που έτσι αισθάνονται.

Από αυτούς προκύπτει ενίοτε ο *καθ' εαυτόν καλός*, ο θεοποιημένος διάβολος.»

1 [61]: «Να φτιάξεις ιδεώδη, δηλαδή τον διάβολό σου να μεταποηθείς σε Θεό σου. Κι επιπλέον πρέπει πρώτα να φτιάξεις τον διάβολό σου.»

3 [1] 222: «Ο ηρωικός άνθρωπος της γνώσης θεοποιεί τον διάβολό του: και καθοδόν προς τούτο περνά από την κατάσταση του αιρετικού, της μάγισσας, του προφήτη, του σκεπτικιστή, του σοφού, του εμπνευσμένου και του καταβεβλημένου, και τελικά πνίγεται στην ίδια του τη θάλασσα.»⁴⁰

«‘Της αλήθειας μνηστήρας; εσύ;’ – έτσι χλευάζαν –
 ‘Όχι! Ποιητής μόνο!
 ζώο πονηρό, αρπαχτικό, ζώο που έρπει,
 που οφείλει να ψεύδεται,
 που οφείλει ξέροντάς το, θέλοντάς το
 να ψεύδεται.’» [Δικταίος 398, Σαρίκας 287].

Ο Νίτσε αντικρούει την αντίληψη ότι είναι εύκολο να λέμε την αλήθεια. Για να οδηγηθούμε σε ένα τέτοιο επίτευγμα, στη σύλληψη (= συναίσθηση, συνειδητοποίηση) και στην εκφορά μιας αλήθειας, οφείλουμε να δοκιμαστούμε πρωτίτερα μέσα στο καμίνι του ψεύδους. Αυτό δεν σημαίνει να αποποιηθούμε το ψεύδος, αλλά ίσα-ίσα να πούμε ψέματα συνειδητά και ηθελημένα. Έτσι θα πάψουν να μας τιμούν ως «καλούς», θα πάψουμε να αυταπατώμαστε σχετικά με την ανωτερότητά μας και θα πετύχουμε ένα βήμα προς την *επικίνδυνη* περιοχή που είναι κατ' αρχήν το ψέμα και στη συνέχεια η αλήθεια. Ένας τέτοιος ψεύτης, μολοντί εραστής της αλήθειας, είναι ο ποιητής και κατ' επέκταση ο καλλιτέχνης.

⁴⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Κάποτε η αμφιβολία ήταν κάτι κακό, το ίδιο και η θέληση για ένα δικό μου εαυτό. Τότε ο άρρωστος εκλαμβάνόταν σαν αιρετικός και σαν μάγισσα: σαν αιρετικός και σαν μάγισσα [άρα όχι ως άρρωστος] υπέφερε και [σαν τέτοιος] ήθελε να κάνει και τους άλλους να υποφέρουν.» [Δικταίος 76, Σαρίκας 38].

Δες επίσης Ζα Ι, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Μοναχικέ, πορεύεσαι τον δρόμο προς τον εαυτό σου! Κι ο δρόμος σου ξεφεύγει από σένα και περνά από τους επτά διαβόλους σου!

Αιρετικός θα είσαι για τον ίδιο σου τον εαυτό και μάγισσα και προφήτης και γελωτοποιός και αμφισβητίας και ανίερος και κακούργος.» [Δικταίος 106, Σαρίκας 64].

Ποια επικίνδυνα μονοπάτια οφείλει να διαβεί κανείς, ώσπου να βρει τον εαυτό του; Ο Νίτσε τα περιγράφει με επίμονα θεολογική ορολογία. Προφανώς επειδή θεωρεί ότι μόνο έτσι εκφράζεται η κόλαση και ο παράδεισος όποιου ζητά τον εαυτό του. Συνάμα υπαινίσσεται όλα τα έκτροπα της χριστιανικής θρησκείας, που καταδίωξε λυσσαλέα αυτούς ακριβώς που αναζητούσαν τον εαυτό τους στην «κατάσταση του αιρετικού, της μάγισσας, του προφήτη, του σκεπτικιστή» κλπ. Σε μια θρησκευτικά κυριαρχούμενη κοινωνία ο αναζητητής στιγματιζόταν ως ανίερος και κακούργος, καγόταν στη φωτιά και δεν είχε καμιά δυνατότητα να δημιουργήσει τον δικό του εαυτό. Ποιος ήταν τότε ο «θεοποιημένος διάβολος»; Ήταν ο *Φαρισαίος*: αυτός που υποκρινόταν τον καλό και πειθήνιο, απολάμβανε τιμή και αναγνώριση, διατηρείτο στο πλευρό της Εκκλησίας ως αναγκαίο υπόβαθρο και ως «αρχέτυπο του διατηρούμενου ανθρώπου», που μπορούσε να τιμωρεί και να χλευάζει τους αιρετικούς. Ο αναζητητής δεν είχε δικαίωμα να αμφιβάλει ή να θέλει να έχει ένα δικό του εαυτό. Ο Νίτσε εκφράζει με αρκετή σαφήνεια το γεγονός ότι και σήμερα και στο μέλλον ο αναζητητής έχει να υποφέρει πολλά από τους επίγειους διαβόλους.

1 [32] 30-32: «Η ελεύθερη προαίρεσή μου, το αυτοδημιούργητο ιδεώδες μου θέλει από εμένα την τάδε και τη δείνα αρετή, δηλ. *τον όλεθρο ως συνέπεια της αρετής*. Αυτό είναι ηρωισμός.»

1 [67]: «**Ηρωισμός** = η τάση προς τον απόλυτο όλεθρο που μεταβαίνει στο αντίθετο κάποιου, η μετατροπή του διαβόλου σε Θεό: *τέτοιος βαθμός σκληρότητας*.»

1 [73]: «Ο *ανώτατος έρωτας για το Εγώ*, όταν εκδηλώνεται ως ηρωισμός, χαίρεται να αυτοεξολοθρευτεί· άρα σκληρότητα, αυτοβιασμός.»

1 [88]: «Ηρωισμός – είναι το φρόνημα ενός ανθρώπου που επιδιώκει ένα στόχο, σε σύγκριση προς τον οποίο αυτός ο άνθρωπος δεν λογαριάζεται πια. Ηρωισμός είναι η *καλή θέληση* για την απόλυτη αυτοεξολόθρευση.

Το αντίθετο του ηρωικού ιδεώδους είναι το ιδεώδες να εξελιχθούν όλα αρμονικά: ωραίο αντίθετο και πολύ επιθυμητό! Αλλ' αυτό το ιδεώδες είναι μόνο για καλούς ανθρώπους!»

5 [1] 66: «Υπάρχουν φύσεις που δεν έχουν κανένα άλλο μέσο για να υποφέρουν τον εαυτό τους, παρά μόνο τείνοντας προς τον όλεθρό τους.»⁴¹

1 [43] 22-25: «5. Ο πολλαπλασιασμός του ανθρώπου είναι ό,τι πιο ιερό. Εγκυμοσύνη, δημιουργία της γυναίκας και του άντρα, που θέλουν να απολαύσουν μέσα στο παιδί την *ενότητά* τους και να στήσουν ένα *μνημείο* αυτής της ενότητας.»

1 [78]: «Προϋπόθεση της τεκνογονίας θα έπρεπε να είναι η θέληση να έχουμε ένα ομοίωμα και μια επιβίωση του αγαπημένου προσώπου: ένα μνημείο της ενότητάς μας με αυτό το πρόσωπο, και μάλιστα μια *τελειοποίηση της ορμής μας για ενότητα* μέσω ενός νέου πλάσματος. – Προϊόν του πάθους και όχι του συμπάσχειν.»⁴²

⁴¹ Δες Ζα I, Πρόλογος 4: «Αγαπώ εκείνους που δεν ξέρουν να ζουν, παρά μόνο ως εξολοθρευόμενοι [Untergehende], γιατί είναι αυτοί που μεταβαίνουν αντίπερα [Hinübergende].» [Δικταίος 43, Σαρίκας 15].

Δες επίσης Ζα III, *Για τις παλιές και τις νέες πλάκες* 6: «... αγαπώ αυτούς που δεν θέλουν να διασωθούν. Τους εξολοθρευόμενους αγαπώ με όλη μου την αγάπη: διότι αυτοί μεταβαίνουν αντίπερα.»

Ο Νίτσε αναλαμβάνει εδώ να προσδιορίσει τον *ήρωα*. Δεν είναι αυτός που ηρωοποιείται από τους άλλους ανθρώπους, αυτός που αναγνωρίζεται ως ενάρετος και τιμάται γι' αυτό. Αληθινός ήρωας είναι όποιος στοχεύει τόσο ψηλά, ώστε ο εαυτός του «δεν λογαριάζεται πια». Ένας τέτοιος άνθρωπος έχει οδηγηθεί σε τόση σκληρότητα απέναντι στον εαυτό του, ώστε τείνει προς την αυτοεξολόθρευση. Δεν περιμένει καν να εξολοθρευτεί από άλλους, γιατί ο ίδιος ο υψηλός του στόχος (π.χ. η δημιουργία του υπεράνθρωπου) τον έχει εξουθενώσει. Ο Νίτσε βλέπει λοιπόν την αρετή ως άμεσα συνδεδεμένη με τον όλεθρο και όχι με την επιβίωση σε κάποιο παράδεισο ή με την κοινωνική αναγνώριση. Υπενθυμίζει έτσι την ευαγγελική θέση: «Όποιος ζητήσει να σώσει την ψυχή του θα την χάσει, και όποιος τη χάσει θα την διασώσει» (Κατά Λουκάν 17, 33).

⁴² Δες Ζα I, *Για το παιδί και τον γάμο*: «Θέλω η νίκη σου και η ελευθερία σου να είναι αυτές που επιθυμούν παιδί. Ζωντανά μνημεία στη νίκη σου και στην απελευθέρωσή σου οφείλεις να χτίσεις...»

Ονομάζω γάμο τη θέληση των δύο να δημιουργήσουν εκείνο το Ένα, που είναι περισσότερο από αυτούς που το δημιούργησαν.» [Δικταίος 112, Σαρίκας 70].

Ο Νίτσε αφιερώνει ένα κεφάλαιο στον γάμο και στην τεκνογονία, για να εκθέσει την υψηλή σημασία που έχουν τούτα για τη δημιουργία του υπεράνθρωπου. Δεν βλέπει όμως στην τεκνογονία μια σεξουαλική-βιολογική λειτουργία, άρα ούτε μια τυφλή υπακοή στον νόμο της ανθρώπινης διαιώνισης. Η επιθυμία για παιδί πρέπει να προκύπτει από την κυριαρχία πάνω στις αισθήσεις και πάνω στον πόθο: ως υπερνίκηση του αισθησιασμού και απελευθέρωση από τη ζωική ανάγκη. Το παιδί ως μνημείο της ενοποίησης δύο ανθρώπων μπορεί να υπερβεί τις ατέλειές τους κι έτσι να οδηγήσει την ανθρωπότητα σε αυθυπέμβαση.

1 [43] 29: «7. Η εκπαίδευση [οφείλει να προάγει] προς το κακό, προς τον ‘διάβολό’ σου.»

5 [1] 55: «Οφείλεις να εκπαιδεύεις και να αναπτύσσεις ακόμα και τον διάβολό σου: για ν’ απαλλαγθείς από τις μικρές διαβολιές.»

12 [1] 182: «Όταν δεν αναπτύσσει κάποιος τον διάβολό του, η μικρή του διαβολιά τον κάνει – μικρό.»⁴³

1 [50] 21, 3-4: «10. Το γυναικείο αίσθημα της τελειότητας – μέσα στην υπακοή.»

5 [1] 37: «‘Δες! Μόλις τώρα έγινε τέλειος ο κόσμος’: έτσι σκέπτεται κάθε γυναίκα, όταν υπακούει από βαθύ έρωτα.»⁴⁴

1 [52]: «Ρίχνε τα λόγια σου πριν από τις πράξεις σου: να υποχρεώνεσαι από τη ντροπή για αθετημένους λόγους.»

Το ίδιο στο 3 [1] 15.

5 [17] 227, 1-2: «Αγαπώ εκείνον που ρίχνει χρυσά λόγια πριν από τις πράξεις του και κρατάει τον λόγο του κάνοντας περισσότερα κι από όσα υπόσχεται.»⁴⁵

1 [58]: «Σε κάθε συνομιλία *τριών* ανθρώπων ο ένας είναι περιττός κι εμποδίζει τη *βαθύτητα* της συνομιλίας.»

⁴³ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Το χειρότερο είναι οι μικρές σκέψεις. Στ’ αλήθεια, καλύτερα είναι να κάνεις κάτι κακό, παρά να σκεφτείς κάτι μικρό! ...

Αλλά σ’ αυτόν που κατέχεται από τον διάβολο, θα πω αυτόν τον λόγο στ’ αυτό του: ‘καλά θα κάνεις να αναπτύξεις τον διάβολό σου! Ακόμα και για σένα υπάρχει ένας δρόμος μεγαλείου!’» [Δικταίος 135-6, Σαρίκας 88].

Εδώ κατατίθεται μια σημαντική σκέψη της νιτσεικής φιλοσοφίας της εκπαίδευσης. Δίνει απάντηση στο ερώτημα: Τι πρέπει να αναπτύσσει και να καλλιεργεί ο εκπαιδευόμενος; Απάντηση: Σίγουρα όχι τις μικρότητές του, είτε αυτές είναι σκέψεις είτε πράξεις. Και είναι προτιμότερο να προάγεται το κακό, ο «διάβολος», παρά η μικρότητα. Είναι προτιμότερο να έχουμε μεγαλειώδεις κακούς παρά ανθρωπάκια.

⁴⁴ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «‘Δες, μόλις τώρα έγινε τέλειος ο κόσμος!’ – έτσι σκέπτεται κάθε γυναίκα, όταν υπακούει από βαθύ έρωτα.» [Δικταίος 109, Σαρίκας 67].

Ο Νίτσε εκφράζει συχνά την περιφρόνησή του για το γυναικείο φύλο, ξέρει όμως να αναγνωρίζει και τα γυναικεία προτερήματα. Διαβλέπει τη μεγαλειώδη τάση της γυναίκας να αφοσιώνεται στον αγαπημένο άντρα και να του προσφέρει υπάκουα τις σωματικές και ψυχικές της δυνάμεις. Αλλά ο Νίτσε εκφράζει και τον έντονο σαρκασμό του για τον κοντόφθαλμο γυναικείο χαρακτήρα, που δεν έχει περισσότερες φιλοδοξίες από του να βρει έναν άντρα, για να του προσφέρει μια τέτοια υπακοή: με αυτή την αυτοπροσφορά ολοκληρώνεται ο επίγειος προορισμός της. Δες και παρακάτω, Σημ. 4 [59] 7.

⁴⁵ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ εκείνον που ρίχνει χρυσά λόγια πριν από τις πράξεις του και κρατάει τον λόγο του κάνοντας περισσότερα κι από όσα υπόσχεται: γιατί αυτός θέλει τον όλεθρό του.» [Δικταίος 45, Σαρίκας 16].

Ο ιδεώδης άνθρωπος για τον Ζαρατούστρα δεν είναι αυτός που τσιγκουνεύεται είτε σε δωρεές είτε σε υποσχέσεις. Καλό είναι να υπόσχεται κανείς και μάλιστα με «χρυσά λόγια», αρκεί να δεσμεύεται από τις υποσχέσεις του και μάλιστα να παρέχει ακόμα περισσότερα κι από όσα λέει. Αυτή η γενναιοδωρία τον οδηγεί ασφαλώς στην αυτοκαταστροφή, αλλά είναι μια αξιέπαινη αυτοκαταστροφή, αφού βασίζεται σε γενναιοφροσύνη.

Στα τέλη Αυγούστου του 1881 γράφει ο Νίτσε στον H. Köselitz: «Ασπασθείτε άφοβα τις πιο υψηλές προθέσεις! Άνθρωποι σαν κι εσάς οφείλουν να ρίχνουν τα λόγια τους *πρωτότερα* και να ξέρουν να τα *προφταίνουν* μέσω των πράξεών τους (ακόμα κι εγώ επέτρεψα στον εαυτό μου να ζει με τέτοια πρακτική).»

3 [1] 14: «Ο τρίτος είναι πάντα ο φελλός, που εμποδίζει τη συνομιλία δύο ανθρώπων να βυθιστεί στα βάθη: κάτι που, σε ορισμένες περιπτώσεις, είναι προτέρημα.»⁴⁶

1 [64]: «Η κατάσταση της απόλυτης ψύχρανσης σε σχέση προς όλες τις αξίες, που πιστευόνταν έως τώρα, προηγείται της κατάστασης της θέρμανσης.»

3 [1] 11: «Έχεις γίνει ψυχρός απέναντι σε όλα, όσα είχαν αξία έως τώρα, έχεις γίνει ψυχρότερος κι από πάγο – αλλά όποιος σε αγγίζει τώρα, λέει ότι έγινες φλογερός και αποτραβά γρήγορα το δάχτυλό του πιστεύοντας ότι τον έκαψες. Και σύντομα θα υπάρξουν άνθρωποι, που θα σε αναζητήσουν για να ζεσταθούν κοντά σου.»

5 [1] 67: «Όσο έρχεσαι κοντύτερα στην πλήρη ψύχρανση, σε σχέση προς όλα όσα εκτιμώνταν έως τώρα ως αξίες, τόσο περισσότερο προσεγγίζεις σε μια αναθέρμανση.»⁴⁷

1 [66]: «Ο άνθρωπος είναι κάτι υπερβολικά ατελές. Η αγάπη προς ένα άνθρωπο θα με κατέστρεφε.»

3 [1] 9: «Έτσι μίλησε ένας άγιος: ‘αγαπώ τον Θεό – διότι ο άνθρωπος είναι κάτι υπερβολικά ατελές. Η αγάπη προς ένα άνθρωπο θα με κατέστρεφε.»

5 [1] 245: «Πολλά είναι όσα μπορούν ν’ αγαπηθούν στον άνθρωπο: αλλά ο άνθρωπος δεν πρέπει ν’ αγαπηθεί. Ο άνθρωπος είναι κάτι υπερβολικά ατελές: η αγάπη προς τον άνθρωπο θα με σκότωνε.»⁴⁸

⁴⁶ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Πάντα για τον ερημίτη ο φίλος είναι ο τρίτος: ο τρίτος είναι ο φελλός, που εμποδίζει τη συνομιλία των δύο να βυθιστεί στα βάθη.» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

Ο Νίτσε παρατηρεί ότι μόνο *δύο* άνθρωποι μπορούν να κάνουν μια πραγματικά ενδόμυχη συνομιλία: ένας τρίτος άνθρωπος αναγκαστικά μειώνει τη βαθύτητα και οδηγεί προς τη σαφή επιφάνεια. Αυτοί οι δύο άνθρωποι δεν μπορούν όμως να είναι διαφορετικού φύλου, γιατί ο Νίτσε δεν εμπιστεύεται τη βαθύτητα της γυναίκας. Φτάνει μάλιστα να πει ότι η πιο ενδόμυχη συνομιλία δεν επιτυγχάνεται ούτε ανάμεσα σε δύο άντρες, αλλά ανάμεσα στον ερημίτη και στον εαυτό του. Σε μια τέτοια περίπτωση ακόμα και ο φίλος είναι περιττός, γιατί οδηγεί τον ερημίτη προς την επιφανειακότητα, αντί να του επιτρέψει να «βουλιάξει» μέσα στον εαυτό του. Για έναν άλλο άνθρωπο ωστόσο ο φίλος μπορεί να αποβεί σωτήριος, γιατί τον βοηθά να γλυτώσει από το βούλιαγμα, που θα μπορούσε να του επιφέρει τρέλα ή απελπισία.

Αυτή η σκέψη έχει διατυπωθεί ως εξής από τον Έμερσον (*Δοκίμια* 153): «Σε διαφορετικούς καιρούς και με δυο διαφορετικούς ανθρώπους μπορείς να κάνεις μια χρήσιμη κι ευχάριστη συζήτηση, αλλά εάν μαζευτείτε τρεις μαζί, δεν θα προκύψει καμιά έμπιστη κι εγκάρδια συζήτηση.»

⁴⁷ Δες Ζα ΙΙ, *Το νυχτερινό τραγούδι*: «Φως είμαι εγώ· αχ, να ήμουνα νύχτα! Αλλά αυτή είναι η μοναξιά μου, το ότι είμαι ζωσμένος με φως...»

Αχ, πάγος υπάρχει γύρω μου, το χέρι μου καίγεται αγγίζοντας παγωνιά!» [Δικταίος 156+158, Σαρίκας 105-6].

Το «Νυχτερινό τραγούδι» του Νίτσε είναι ένα λυρικό ποίημα που απομιμείται το αντίστοιχο τραγούδι από τον *Τριστάνο* (2, 2) του Βάγκνερ. Από τις εδώ παρουσιαζόμενες Σημειώσεις γίνεται φανερό ότι ο Νίτσε απασχολείτο συχνά με τις αντιθέσεις ψύχρανση-θέρμανση, παγωνιά-κάψιμο (δες και παρακάτω, Σημ. 4 [131] 4-5), αλλ’ αυτές οι αντιθέσεις αφορούσαν το θέμα των παραδοσιακών αξιών, κάτι που τελικά δεν γίνεται φανερό στο «Νυχτερινό τραγούδι». Μπορούμε ωστόσο να συμπεράνουμε ότι η νύχτα, για την οποία κάνει λόγο, είναι η κατάσταση που προέκυψε με την πτώση των παραδοσιακών αξιών, απέναντι στην οποία ο Νίτσε συμπεριφέρεται ως ταυτόχρονα φλογερός και παγωμένος.

1 [70] 15-16: «Όποιος δεν βρίσκει το δρόμο προς το ιδεώδες του, ζει πιο αλαφρόμυαλα και πιο αυθάδικα από εκείνον που δεν έχει κανένα ιδεώδες.»

3 [1] 49: «Όποιος δεν μπορεί να βρει το δρόμο προς το δικό του ιδεώδες, ζει πιο αλαφρόμυαλα και πιο αυθάδικα από εκείνον που δεν έχει κανένα ιδεώδες.»

22 [3] 660: «Όποιος δεν έμαθε να βρίσκει το δρόμο προς το σκοπό του, ζει πιο αυθάδικα και πιο αλαφρόμυαλα από εκείνον που δεν έχει κανένα σκοπό: θέλει να μην αισθάνεται και να ξεχνά αυτή την απώλεια.»⁴⁹

1 [72] 10-11: «Αυτοακρωτηριασμός και ηδονική τάση είναι το ίδιο.»

5 [1] 65: «Η ηδονική τάση και ο αυτοακρωτηριασμός είναι γειτονικές ορμές. Υπάρχουν αυτοακρωτηριαζόμενοι ακόμα και ανάμεσα στους επιστήμονες: δεν θέλουν με κανένα τρόπο να είναι δημιουργοί.»

5 [1] 230: «Η ζωή σας μέσα στις ηδονικές τάσεις είναι αυτοβασανισμός: και τα δύο είναι αρρώστιες και αναξιοπρέπειες.»⁵⁰

⁴⁸ Δες Ζα I, Πρόλογος 2: «‘Μα εγώ γιατί’, είπε ο άγιος, ‘τραβήχτηκα στο δάσος και στην ερημιά; Μήπως δεν το έκανα, επειδή πάρα πολύ αγαπούσα τους ανθρώπους;»

Τώρα αγαπώ τον Θεό: δεν αγαπώ τους ανθρώπους. Ο άνθρωπος είναι κάτι πάρα πολύ ατελές για μένα. Η αγάπη για τον άνθρωπο θα με σκότωνε.» [Δικταίος 38-39, Σαρίκας 12]. Εδώ ο Νίτσε φαίνεται να σύρει μια παράλληλη γραμμή ανάμεσα στο κήρυγμα περί υπερανθρώπου και στη συμπεριφορά κάθε αγίου και ερημίτη: όπως ο άγιος απομακρυνόταν από τους ανθρώπους και από την ατέλειά τους, για να λατρέψει τη θεϊκή τελειότητα, έτσι και ο Ζαρατούστρα κηρύσσει την απομάκρυνση από την ανθρώπινη ατέλεια για χάρη της υπέρβασής της. Γιατί *οφείλει* τόσο ο άγιος όσο και ο σημερινός άνθρωπος να απομακρυνθεί από την ανθρώπινη ατέλεια; Η απάντηση είναι εντελώς αναπάντεχη: Διότι αυτή η ατέλεια προκαλεί αγάπη, και η αγάπη είναι κάτι εξοντωτικό. Υπονοείται ότι είναι προτιμότερο να εξοντωθεί κανείς εξαιτίας της *υπέρτερης* αγάπης (προς τον Θεό ή τον υπεράνθρωπο) παρά εξαιτίας της αγάπης προς τον ατελή, ασθενικό και ανήμπορο άνθρωπο.

Τον Δεκέμβριο του 1882 γράφει ο Νίτσε στον φίλο του Franz Overbeck: «Αλλά οι σοφοί άνθρωποι όπως εγώ αγαπούν μόνο τα φαντάσματα – και αλίμονο αν εγώ αγαπήσω έναν άνθρωπο: μετά από λίγο θα εξολοθρευόμουν από αυτή την αγάπη. Ο άνθρωπος είναι κάτι υπερβολικά ατελές.»

⁴⁹ Δες Ζα IV, *Ο ίσκιος*: «Έχασες το σκοπό σου: αλίμονο, πώς μπορείς να μην αισθάνεσαι και να ξεχνάς αυτή την απώλεια; Μαζί με αυτόν – έχασες και τον δρόμο σου!» [Δικταίος 368, Σαρίκας 264].

Αυτή είναι μια αξιόλογη σκέψη σχετικά με το κήρυγμα περί υπερανθρώπου. Είναι γνωστό ότι αυτό το κήρυγμα απαντά στο ερώτημα: «Ποιος είναι ο σκοπός των ανθρώπων;». Ο Νίτσε δεν υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι στερούνται σκοπού, αλλά ότι κατά τους τελευταίους αιώνες *έχασαν, λησμόνησαν και δεν βρίσκουν πια* τον σκοπό τους (που είναι η αυθυπέμβαση). Εάν δεν είχαν εξαρχής κανένα σκοπό, δεν θα μπορούσαν να κατηγορηθούν για τη σημερινή συμπεριφορά τους. Αλλά τώρα που *έχασαν* το σκοπό τους, είναι αξιοκατάκριτοι: διότι η ζωή τους είναι «αυθάδικη κι αλαφρόμυαλη», τείνει ν’ αποφεύγει τη *μνήμη* του σκοπού και δεν παραδέχεται την *απώλειά* του. Από αυτή την κατάντια ζητά να μας βγάλει το κήρυγμα περί υπεράνθρωπου.

⁵⁰ Δες Ζα I, *Για τους κήρυκες του θανάτου*: «Οι φριχτότεροι είναι αυτοί που σέρνουν μέσα τους το αρπακτικό ζώο και δεν έχουν καμιά εκλογή, παρά μόνο ηδονικές τάσεις ή αυτοσφαγιασμό. Ακόμα και οι ηδονικές τάσεις τους δεν είναι παρά αυτοσφαγιασμός.» [Δικταίος 83, Σαρίκας 44].

Αυτή είναι μια κεραυνοβόλα κριτική κατά των χριστιανών που μέμφονται τις σωματικές ηδονές. Ο Νίτσε υποστηρίζει ότι οι ηδονικές ορμές αυτών των ανθρώπων έχουν καταντήσει τάσεις αυτοακρωτηριασμού. Αντί να απολαμβάνουν τις σωματικές ηδονές, οι χριστιανοί ντρέπονται κι αισθάνονται τύψεις γι’ αυτές. Αντί να αναγάγουν τον ηδονισμό τους σε δημιουργική ορμή είτε για διαιώνιση του είδους είτε για να προσφέρουν και στους συνανθρώπους απόλαυση, προτιμούν τον αυτοακρωτηριασμό (υπονοεί ασφαλώς:

1 [90]: «Όταν πέντε άνθρωποι μιλάνε μαζί, τότε ένας έκτος πρέπει να πεθαίνει.»
Το ίδιο στο 3 [1] 6.⁵¹

1 [95]: «Αχ πόσο χόρτασα από τραγικές χειρονομίες και εκφράσεις!»
3 [1] 78: «Όταν κάποιος έχει υψωθεί πάνω από το καλό και το κακό, βλέπει ακόμα και στην τραγωδία μια ακούσια κωμωδία.»

3 [1] 171: «Όποιος ανεβαίνει σε ψηλά βουνά, γελάει για όλες τις τραγικές χειρονομίες.»⁵²

1 [102]: «Μιλάει το δέντρο
Μοναχικά μεγάλωσα και πολύ ψηλά:
Περιμένω: μα τι περιμένω δα;
* *

ευνουχισμό) και την επιθετική, «αρπακτική» συμπεριφορά απέναντι στους ηδονιζόμενους. Με απόλυτη περιφρόνηση ο Νίτσε στιγματίζει τους χριστιανούς ιεροκήρυκες ως άρρωστους και αναξιοπρεπείς.

⁵¹ Δες Ζα I, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Οι πιο μακρινοί είναι εκείνοι που πληρώνουν την αγάπη σας προς τον πλησίον· και ήδη όταν βρεθείτε πέντε μαζί, πρέπει πάντα να πεθαίνει ένας έκτος.» [Δικταίος 103, Σαρίκας 61].

Αυτό το κρυψίνιο απόφθεγμα φαίνεται πως ήταν το έναυσμα, για να επιχειρήσει ο Νίτσε μια ριζοσπαστική επίθεση ενάντια στη χριστιανική αγάπη προς τον πλησίον. Το ερώτημά του τίθεται προκλητικά: Γιατί ειδικά προς τον πλησίον; Μήπως έτσι αδικείται ο μακρινός; Μήπως μάλιστα με την προσέγγιση στον πλησίον αποστασιοποιούμαστε ακόμα περισσότερο από τον μακρινό; Μήπως έτσι φτιάχνουμε μια φατρία που στρέφεται κατά του μακρινού; Σίγουρα ο συγχρωτισμός με τους κοντινούς είναι κάτι ευκολότερο από τη διεύρυνση του βλέμματος, ώστε να συμπεριλάβει τους μακρινούς (σήμερα θα λέγαμε: τους τριτοκοσμικούς λαούς που υποφέρουν). Αλλά η χριστιανική ενασχόληση με τον πάσχοντα συνάνθρωπο αποστρέφει επίσης το βλέμμα από εκείνο τον *ανώτερο* άνθρωπο, ο οποίος στέκεται σε απόσταση επειδή δεν καταδέχεται τον συγχρωτισμό ή τη συμπόνια. (Δες σχετικά και παρακάτω, στη Σημείωση 3 [1] 325).

⁵² Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Ποιος από εσάς μπορεί ταυτόχρονα να γελά και να είναι ανυψωμένος;

Όποιος ανεβαίνει στα πιο ψηλά βουνά, αυτός γελά για όλες τις τραγωδίες και τις θλιμμένες σοβαρότητες.» [Δικταίος 78, Σαρίκας 39].

Είναι ενδιαφέρουσα αυτή η όψιμη απαξίωση της τραγωδίας από έναν άνθρωπο που την ύμνησε πριν από μια δεκαετία. (Η ντισεϊκή *Γέννηση της τραγωδίας* εκδόθηκε το 1872). Αλλά είναι σαφές ότι ο Νίτσε δεν στρέφεται εδώ τόσο κατά της αρχαιοελληνικής τραγωδίας όσο κατά των τραγικών χειρονομιών, είτε αυτές παρουσιάζονται επί σκηνής είτε στην καθημερινότητα, όπου παίρνουμε πολύ σοβαρά τα ατομικά παθήματα. Προς αυτή την *επίδειξη* τραγικότητας ο Νίτσε αντιτάσσει το σκαρφάλωμα στις βουνήσιες κορυφές, από όπου μπορεί κανείς να βλέπει τα ανθρώπινα αφ' υψηλού, να στέκεται «πάνω από το καλό και το κακό» (μια ιδέα που θα εκθέσει ο Νίτσε εκτεταμένα στο ομώνυμο βιβλίο του το 1886), και να γελά υπεροπτικά με τις ανθρώπινες μικρότητες. Είναι ενδιαφέρον και το λογοπαίγνιο που φτιάχνει εδώ με τις λέξεις Trauer-Spiele / Trauer-Ernste (μεταφράζω: τραγωδίες / θλιμμένες σοβαρότητες), για να πει ότι είτε «παίζουμε» τραγωδία είτε παίρνουμε στα σοβαρά τις θλίψεις μας, είμαστε αξιογέλαστοι.

Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1882 γράφει ο Νίτσε στον Heinrich von Stein: «Σας λέω ειλικρινά ότι εγώ ο ίδιος έχω στο κορμί μου τόσο πολύ από αυτό το 'τραγικό' σύμπλεγμα, ώστε συχνά να το *καταριέμαι*· τα βιώματά μου, μεγάλα και μικρά, έχουν πάντα την ίδια κατάληξη. Περισσότερο απ' όλα τείνω να ποθώ ένα *ύψωμα*, πάνω στο οποίο θα μπορώ να βλέπω το τραγικό πρόβλημα να κείται από κάτω μου.» Δες και το μότο που τοποθέτησε ο Νίτσε στην αρχή του Ζα III.

Πολύ κοντά μου στέκεται το σύννεφο:
Περιμένω τον πρώτο κεραυνό.»⁵³

1 [111] 20: «Κατά πόσο οι γυναίκες μεταχειρίζονται τον άντρα σαν παιδί.»

3 [1] 441: «Το καθήκον της γυναίκας είναι να ανακαλύπτει στον άντρα το παιδί και να το διατηρεί.»⁵⁴

⁵³ Δες Ζα I, *Για το δέντρο του βουνού*: «Όταν είμαι ψηλά, τότε είμαι πάντα μόνος μου. Κανένας δεν μου μιλά, η παγωνιά της μοναξιάς με κάνει και τρέμω. Τι θέλω, αλήθεια, στα ύψη; ...

Τώρα [το δέντρο] περιμένει και περιμένει – τι περιμένει, άραγε; Κατοικεί πολύ κοντά στην έδρα των σύννεφων: μήπως περιμένει τον πρώτο κεραυνό;» [Δικταίος 80, Σαρίκας 41-42].

Δες επίσης Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 6*: «... Η μοίρα σας πρέπει να γίνεται όλο και χειρότερη, όλο και πιο σκληρή. Μόνο έτσι –

μόνο έτσι ανεβαίνει ο άνθρωπος προς τα ύψη, όπου τον χτυπά ο κεραυνός και τον συντρίβει: αρκετά ψηλά για τον κεραυνό!» [Δικταίος 386, Σαρίκας 277].

Δες επίσης Ζα IV, *Ο χαιρετισμός*: «Με πεύκο παρομοιάζω, ω Ζαρατούστρα, εκείνον που ανυψώνεται όπως εσύ: με πεύκο ψηλό, σιωπηλό, σκληρό, μοναχικό, από το πιο καλό ξύλο, το πιο λυγρό, εξαίσιο, –

που τελικά θέλει με τα δυνατά του πράσινα κλαδιά να αγγίζει τη δική του εξουσία, να θέτει ισχυρά ερωτήματα στους ανέμους και στους καιρούς και σε ό,τι είναι εξοικειωμένο με τα ύψη...

Δεν είστε εσείς αυτό που περιμένω εδώ, πάνω σ' αυτά τα βουνά, ούτε επιτρέπεται μ' εσάς να ξανακατέβω εκεί κάτω. Σαν προμηνύματα μόνο μου ήρθατε, πως ήδη Ανώτεροι βρίσκονται καθοδόν προς εμένα.» [Δικταίος 375+378, Σαρίκας 270-272].

Η ποιητική εικόνα ενός δέντρου, που στέκεται πάνω σε ψηλό βουνό, κοντά στα απειλητικά σύννεφα και στους καταστροφικούς κεραυνούς, φαίνεται να εντυπώνεται μέσα στη σκέψη του Νίτσε τόσο στο πρώτο όσο και στο τελευταίο μέρος του *Ζαρατούστρα*. Ο στοχασμός περιλαμβάνει την ιδέα ότι ο «ανώτερος» άνθρωπος, αυτός που έχει σκαρφαλώσει σε κορυφαία πνευματική τοποθεσία, δεν είναι διόλου ευτυχής, αλλ' αντίθετα μοναξιασμένος, ξεπαγιασμένος και σε συνεχή αναμονή ενός ακόμα Ανώτερου που θα πέσει επάνω του καταστρέφοντάς τον. Ο Νίτσε εφαρμόζει αυτή την ιδέα στη σχέση του Ζαρατούστρα προς τον επικείμενο υπεράνθρωπο, ο οποίος θα συντρίβει κατά τον ερχομό του ακόμα και τον κήρυκα που τον προανήγγειλε. Το δίδαγμα που θέλει να μεταδώσει ο Νίτσε: είναι προτέρημα να είσαι στα ύψη, έστω και αν απειλείσαι αδιάκοπα να συντριβείς.

Ωστόσο ήδη στο προγενέστερο βιβλίο του, στη *Χαρούμενη επιστήμη*, § 371: «Εμείς οι ακατανόητοι», ο Νίτσε έχει αναλύσει εκτεταμένα αυτή τη σκέψη γράφοντας μεταξύ άλλων: «Εμείς ωθούμε τις ρίζες μας όλο και πιο δυνατά μέσα στα βάθη – μέσα στο Κακό –, ενώ συνάμα αγκαλιάζουμε τον ουρανό όλο και πιο φιλόστοργα, όλο και πιο πλατιά, και ρουφάμε μέσα μας το φως του όλο και πιο διψασμένα με όλα τα κλαδιά και τα φύλλα μας. Αναπτυσσόμαστε σαν δέντρα – αυτό είναι δύσκολο να κατανοηθεί, όπως και όλη η ζωή! – όχι σε έναν τόπο, αλλά παντού, όχι προς μια κατεύθυνση, αλλά και προς τα πάνω, προς τα έξω, προς τα μέσα και προς τα κάτω. Η δύναμή μας τείνει ταυτόχρονα προς τον κορμό, προς τα κλαδιά και τις ρίζες. Δεν είμαστε πια ελεύθεροι να κάνουμε κάτι μεμονωμένο, να είμαστε κάτι μεμονωμένο... Έτσι είναι η μοίρα μας, όπως είπα: αναπτυσσόμαστε προς τα ύψη· και αν υποθεθεί ότι αυτό είναι η καταδίκη μας – διότι κατοικούμε όλο και πιο κοντά στους κεραυνούς! – ας είναι! Δεν το θεωρούμε λιγότερο τιμητικό για εμάς, παραμένει κάτι που δεν θέλουμε να μοιραζόμαστε, δεν θέλουμε να κοινοποιούμε: η καταδίκη του ύψους, η δική μας καταδίκη...»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2°: ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ – ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ ΤΟΥ 1882

2 [7]: «Φίδι, είπε ο Ζαρατούστρα, είσαι το πιο έξυπνο ζώο κάτω από τον ήλιο – πρέπει να ξέρεις τι δυναμώνει μια καρδιά – έξυπνη καρδιά μου – εγώ δεν το ξέρω. Κι εσύ αετέ, είσαι το πιο περήφανο ζώο κάτω από τον ήλιο, πάρε την καρδιά [μου] και μετάφερε την όπου ζητήσει – περήφανη καρδιά – εγώ δεν το ξέρω.»⁵⁵

2 [10]: «Πάντα να επιστρέφεις [όσα δανείστηκες]: να μη δέχεσαι τίποτα για χάρισμα, εκτός αν είναι παράσημο και σήμα ότι αναγνωρίζεις όσους αγαπούν άλλα πρόσωπα μέσω αυτών των προσώπων και τα εξισορροπείς με τη δική σου αγάπη.»

5 [1] 109: «Να επιστρέφεις [όσα δανείστηκες] και να ανταποδίδεις· να ανταποδίδεις πλούσια, και το καλό και το κακό – να είσαι διστακτικός όταν δέχεσαι, να απονέμεις τιμή με το ότι δέχεσαι.»⁵⁶

⁵⁴ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Μέσα στον γνήσιο άντρα είναι κρυμμένο ένα παιδί που θέλει να παίζει. Εμπρός, γυναίκες, ανακαλύψτε, λοιπόν, το παιδί μέσα στον άντρα!» [Δικταίος 108, Σαρίκας 66].

Η γυναίκα μπορεί και οφείλει να βλέπει στον άντρα ένα παιδί, που ζητά χάδια και παιχνίδια. Όπως ξέρει να παίζει με τα παιδιά της τρυφερά και παιχνιδιάρικα, έτσι οφείλει να κάνει και με τον άντρα της. Διότι μόνο έτσι βοηθά τον άντρα να ξαναγίνει παιδί, κάτι που είναι η κορυφαία μεταμόρφωση του πνεύματος (δες Ζα Ι, *Για τις τρεις μεταμορφώσεις*).

⁵⁵ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 10: «'Είναι τα ζώα μου!' είπε ο Ζαρατούστρα και η καρδιά του χάρηκε.

'Το πιο περήφανο ζώο κάτω από τον ήλιο και το πιο έξυπνο ζώο κάτω από τον ήλιο – βγήκαν σε αναγνώριση.

Θέλουν να μάθουν αν ζει ακόμα ο Ζαρατούστρα. Στ' αλήθεια, ζω ακόμα;» [Δικταίος 55-56, Σαρίκας 23].

Εδώ ο Νίτσε επεξεργάζεται τον συμβολισμό που υπάρχει στα δύο «ζώα» του Ζαρατούστρα, στο φίδι και στον αετό. Αυτό που λέγεται ξεκάθαρα, είναι ότι ο αετός συμβολίζει την *περηφάνια* ενώ το φίδι την *εξυπνάδα* – δυο νιτσεικές αρετές που αποτελούσαν ελαττώματα για τον Χριστιανισμό. Ωστόσο δηλώνονται και άλλα στοιχεία: Και τα δυο ζώα διαθέτουν αυτές τις ιδιότητες «κάτω από τον ήλιο», επειδή ο ήλιος ήταν ο μόνος που επί χρόνια φωταγωγούσε κι έβλεπε αυτές τις ιδιότητες του ασκητή Ζαρατούστρα. Δεν πρόκειται λοιπόν για ζώα που αφαιρούσαν κάτι από τη μοναξιά του ασκητή, γιατί αυτά δεν είναι τίποτα πέρα από σύμβολα της *δικής του περηφάνιας* κι *εξυπνάδας*. Η αρχική διατύπωση είναι αρκετά διαφωτιστική: το φίδι είναι η «έξυπνη καρδιά» του Ζαρατούστρα, ο αετός είναι η «περήφανη καρδιά» του. Τα ζώα εμφανίζονται ως καρδιά που «ξέρει», ενώ ο ίδιος ο Ζαρατούστρα αγνοεί. Πρόκειται ίσως για μια νύξη στην καρδιά που μελέτησε ο Πασκάλ, όταν είπε ότι αυτή ξέρει περισσότερα από τη λογική ικανότητα (*Pensées* § 89 ed. F. Strowski = § 277 ed. L. Brunschvicg).

⁵⁶ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «'Να είστε διστακτικοί όταν δέχεστε! Να απονέμετε τιμή με το ότι δέχεστε!' – έτσι συμβουλευώ αυτούς που δεν έχουν να χαρίσουν τίποτα.» [Δικταίος 135, Σαρίκας 88].

Ο Νίτσε θέλησε να δώσει οδηγίες ακόμα και για τις καθημερινές δοσοληψίες. Δείχνει έτσι ότι ήταν προσεκτικός στις διανθρώπινες σχέσεις και δεν τις θεωρούσε διόλου αμελητέες. Καταλήγει να πει ότι ακόμα και αν κάποιος δεν έχει να χαρίσει τίποτα, μπορεί να «απονεμίσει τιμή» στον δωρητή του ήδη με το γεγονός ότι δέχεται τη δωρεά του. Με αυτό τονίζει ότι ο

2 [16]: «Το σίδηρο μισεί τον μαγνήτη, όταν ο μαγνήτης δεν μπορεί να ελκύσει εντελώς το σίδηρο προς αυτόν.»

3 [1] 199: «Το σίδηρο μισεί τον μαγνήτη, όταν ο μαγνήτης δεν μπορεί να ελκύσει εντελώς το σίδηρο προς αυτόν – και όμως *ελκύει*.»⁵⁷

2 [18]: «Όποιος δεν ξέρει να κρύβεται, εξοργίζει.»⁵⁸

2 [20]: «Δεν θέλουμε να μας φείδονται οι εχθροί μας – και ακόμα λιγότερο αυτοί, τους οποίους αγαπάμε εκ βαθέων.»⁵⁹

δεχόμενος *δωρίζει* στον δωρητή μια αξιοπρέπεια, αν δεν εκλαμβάνει ως ασήμαντο το δώρο του. Εκθειάζοντας το δώρο ο αποδέκτης «διαπρέπει» με το ότι το δέχεται κι έτσι τιμάται τόσο ο δωρητής όσο και ο αποδέκτης.

⁵⁷ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Ποιον μισεί περισσότερο η γυναίκα; – Έτσι μίλησε το σίδηρο στον μαγνήτη: ‘Εσένα μισώ πιο πολύ, γιατί με ελκύεις, αλλά δεν είσαι αρκετά δυνατός για να με κρατήσεις απάνω σου.’» [Δικταίος 109, Σαρίκας 67].

Δεν αρκεί να είναι ένας άντρας ελκυστικός. Ακόμα και όταν αυτός ελκύει μια γυναίκα, μπορεί να προκαλέσει το βαθύτατο μίσος της, αν δεν είναι αρκετά δυνατός, ώστε να την «κρατήσει» κολλημένη επάνω του. Θέλει προφανώς να πει ότι η γυναίκα δεν προσελκύεται μόνο από την αντρική ομορφιά ή γοητεία, αλλά κυρίως από την αντρική *δύναμη*, που την καθιστά σφηνωμένη στον άντρα κι εξαρτημένη από αυτόν.

⁵⁸ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Όποιος δεν ξέρει να κρύβεται, εξοργίζει: έχετε λοιπόν αρκετή αιτία για να φοβάστε τη γύμνια! Εάν όμως ήσασταν θεοί, θα ντρεπόσασταν για τα ρούχα σας!» [Δικταίος 97, Σαρίκας 56].

Ο Νίτσε αρνείται στους φίλους την τάση να αλληλοαποκαλύπτουν όλα τα μυστικά τους. Δεν θεωρεί ότι τιμούμε τον φίλο, όταν του φανερώσουμε τα ελαττώματα, τις αδυναμίες ή τις σκοτεινές πτυχές μας. Ένα τέτοιο ξάνοιγμα προκαλεί την οργή και την απέχθεια. Επιπλέον όμως μας καθιστά τρωτούς, ενώ θα έπρεπε να διατηρούμε τον φίλο σε τόση απόσταση, ώστε να τον αντιμετωπίζουμε ως τον «χειρότερο εχθρό» μας. Διότι οι φίλοι οφείλουν να αλληλοσυντροφεύονται στον δρόμο προς την τελειοποίηση και όχι μέσα από αρρωστημένη επίδειξη των τρωτών σημείων. Μόνο οι θεοί θα μπορούσαν ανενδοίαστα να φανούν γυμνοί: γιατί μόνο αυτοί είναι τέλειοι.

Αυτή η σκέψη εναντιώνεται στον Έμερσον, που γράφει (*Δοκίμια* 149): «Ένας φίλος είναι ένα ον, με το οποίο μπορώ σίγουρα να είμαι ειλικρινής. Μπροστά του μπορώ να σκέπτομαι μεγαλόφωνα. Βρίσκομαι επιτέλους απέναντι σε έναν τόσο αληθινό και ομόγνωμο με εμένα άνθρωπο, ώστε να μπορώ να αφήνω να πέφτει ακόμα και το τελευταίο κάλυμμα που στέκεται ανάμεσά μας.» Ο Νίτσε έχει αντλήσει τη σκέψη, ότι οι θεοί είναι γυμνοί, από τον Σενέκα (δες Επιστολή XXXI). Την έχει ωστόσο αντικρούσει ως εξής (KGW V Σημ. 11 [95]): «Deus nudus est [= ο Θεός είναι γυμνός], λέει ο Σενέκας. Εγώ φοβάμαι ότι είναι εντελώς κρυμμένος μέσα σε ρούχα. Κι ακόμα περισσότερο: Ρούχα δεν φτιάχνουν μόνο οι άνθρωποι, αλλά και οι θεοί.»

⁵⁹ Δες Ζα Ι, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Δεν θέλουμε να μας φείδονται οι χειρότεροι εχθροί μας, κι ούτε καν εκείνοι τους οποίους αγαπάμε εκ βαθέων. Άστε με, λοιπόν, να σας πω την αλήθεια!» [Δικταίος 85, Σαρίκας 46].

Με αυτά τα λόγια ξεκινά ο Νίτσε το κεφάλαιο που πραγματεύεται τον πόλεμο, ένα εξαιρετικά αμφιλεγόμενο κεφάλαιο. Αρχικά κάνει υπαινιγμό στη θεμελιώδη χριστιανική προτροπή: «Αγαπάτε τους εχθρούς υμών» (Κατά Ματθαίον 5, 44. Κατά Λουκάν 6, 27 + 35). Ο Νίτσε αντιπροτείνει: Δεν θέλουμε να μας λυπούνται οι εχθροί μας κι ακόμα λιγότερο αυτοί, τους οποίους βαθύτατα αγαπούμε. Ερμηνεύει λοιπόν τη χριστιανική αγάπη ως συμπόνια κι εκδηλώνει την περιφρόνησή του για μια συμπονετική διάθεση από μέρους των εχθρών. Δεν αντικρούει όμως το γεγονός ότι η έχθρα μπορεί να συνυπάρχει με μια βαθύτατη αγάπη. Ο ίδιος ο Ζαρατούστρα προσφωνεί εδώ τους πολεμιστές ως αδερφούς και τους διαβεβαιώνει ότι όχι μόνο τους αγαπά ως όμοιός τους (άρα ως έμπειρος και αποφασισμένος

2 [22]: «Η σκύλα Αισθησιακότητα, που θέλει ν' αρπάξει μια μπουκιά κρέας, ξέρει πολύ επιδέξια να ζητιανεύει για μια μπουκιά πνεύμα.»⁶⁰

2 [28]: «Όποιος αγαπά τον Θεό, τον παιδεύει.»

5 [17]: «Αγαπώ αυτόν που παιδεύει τον Θεό του, επειδή αγαπά τον Θεό του.»⁶¹

2 [32]: «Ψέμα δεν είναι μόνο να λες το αντίθετο από όσα ξέρεις, αλλά και να λες το αντίθετο από όσα δεν ξέρεις.»

3 [1] 187: «Δεν λέει ψέματα μόνο όποιος λέει το αντίθετο από όσα ξέρει, αλλά πολύ μάλλον εκείνος που λέει το αντίθετο από όσα δεν ξέρει. – Το δεύτερο είδος ψεύδους είναι τόσο συνηθισμένο, ώστε κανένας πια δεν σκοντάφτει επάνω του: η ανθρώπινη συναναστροφή είναι προετοιμασμένη γι' αυτό.»

9 [20] 19-20: «Πολύ πιο μισητοί είστε για μένα οι ασυνειδητοποιήτοι ψεύτες παρά οι γνωρίζοντες ψεύτες.»⁶²

πολεμιστής) αλλά θεωρεί επίσης τον εαυτό του ως χειρότερο εχθρό τους – διότι ξέρει να στέκεται απέναντί τους κριτικά, να στέκεται στο ύψος τους και όχι να συμπονά τις αδυναμίες τους. Η «εκ βαθέων» αγάπη δεν συμπίπτει με τη συμπονετική αγάπη: είναι σκληρή και αμείλικτα κριτική προς τον αγαπώμενο· δεν τον περιθάλπει και δεν τον κολακεύει, αλλά του υποδειχνει ψυχρά την αλήθεια, όσο σκληρή και αν είναι αυτή. Ο Νίτσε έχει ίσως κατά νου τη σκληρή αποστασιοποίηση του Πλάτωνα, όταν έγραφε (*Φαίδων* 91c): «σμικρόν φροντίσαντες Σωκράτους, της δε αληθείας πολύ μάλλον» (δες και Αριστοτέλους *Ηθικά Νικομάχεια* 1096a 14-17).

⁶⁰ Δες Ζα I, *Για την αγνότητα*: «Και πόσο επιδέξια ξέρει η σκύλα Αισθησιακότητα να ζητιανεύει για ένα κομμάτι πνεύμα, όταν της αρνούνται ένα κομμάτι κρέας!» [Δικταίος 95, Σαρίκας 54].

Με αυτό ο Νίτσε θεμελιώνει τον ισχυρισμό του ότι «η αγνότητα είναι αρετή για μερικούς, αλλά για πολλούς είναι σχεδόν κατάρα» (όπ. π.): πίσω από την καταναγκαστική αγνότητα κρύβεται μια σκύλα Αισθησιακότητα, που ζητιανεύει για πνεύμα, μόνο επειδή της αρνήθηκαν τη σωματική απόλαυση. Ο Νίτσε συμφωνεί έτσι με τη διδασκαλία του Απόστολου Παύλου ότι είναι προτιμότερο να παντρεύεται κανείς, παρά να φλέγεται από τις σαρκικές του ανάγκες (Α΄ Προς Κορινθίους 7, 9): «ει δε ουκ εγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρείσσον γάρ εστι γαμήσαι ή πυρούσθαι».

⁶¹ Δες Ζα I, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που παιδεύει τον Θεό του, επειδή αγαπά τον Θεό του: διότι αυτός οφείλει να εξολοθρευτεί από την οργή του Θεού του.» [Δικταίος 45, Σαρίκας 16].

Δες και Ζα IV, *Το ζύπνημα* 2: «Ο Θεός φορτώνεται τα βάρη μας, πήρε μορφή δούλου, είναι υπομονετικός από καρδιάς και ποτέ δεν λέει Όχι· και όποιος αγαπά τον Θεό του, τον παιδεύει.» [Δικταίος 415, Σαρίκας 301].

Η σκέψη στηρίζεται στην *Προς Εβραίους επιστολή* 12, 6: «Διότι όντινα αγαπά Κύριος παιδεύει». Δες επίσης *Παροιμίες* 13, 24: «Αλλ' ο αγαπών αυτόν [= τον υιόν αυτού] παιδεύει αυτόν εν καιρώ». Δες και *Αποκάλυψη Ιωάννου* 3, 19: «Εγώ όσους αγαπώ, ελέγχω και παιδεύω· γενού λοιπόν ζηλωτής και μετανόησον.» Είναι φανερό ότι ενώ κατά την Αγία Γραφή ο Θεός είναι αυτός που αγαπά και παιδεύει, ο Νίτσε διεκτραγωδεί μιλώντας για αγάπη προς τον Θεό και παιδεμό του Θεού.

Ήδη στο βιβλίο του *Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο* § 108 γράφει ο Νίτσε: «Η θρησκεία και η τέχνη (αλλά και η μεταφυσική φιλοσοφία) πασχίζουν να δράσουν μεταβάλλοντας τα αισθήματα, εν μέρει μεταβάλλοντας την κρίση μας σχετικά με τα βιώματα (π.χ. με τη βοήθεια της πρότασης: 'όποιον αγαπά ο Θεός, τον παιδεύει'), εν μέρει αφυπνίζοντας μια ηδονή μέσα στον πόνο και γενικά μέσα στη συγκίνηση (απ' όπου ξεκινά η τέχνη της τραγωδίας).»

⁶² Δες Ζα I, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Δεν λέει ψέματα μόνο όποιος λέει το αντίθετο από όσα ξέρει, αλλά πολύ μάλλον εκείνος που λέει το αντίθετο από όσα δεν ξέρει. Και

2 [33]: «Είναι ευγενέστερο να δίνεις στον εαυτό σου άδικο, παρά να βρίσκεις το δίκιο σου.»

3 [178]: «Είναι ευγενέστερο να δίνεις στον εαυτό σου άδικο, παρά να βρίσκεις το δίκιο σου – όταν, βέβαια, έχεις δίκιο.»⁶³

2 [34]: «Το ψέμα είναι μια φιλάνθρωπη πράξη όσων γνωρίζουν.»

3 [179]: «Το ψέμα *μπορεί* να είναι μια φιλάνθρωπη πράξη όσων γνωρίζουν.»⁶⁴

2 [38]: «Μοιρασμένη αδικία είναι μισό δίκιο.»

Το ίδιο στο 3 [212].⁶⁵

κυρίως έτσι μιλάτε για τον εαυτό σας στις συναναστροφές κι εξαπατάτε τους γείτονες.» [Δικταίος 102, Σαρίκας 61].

Είναι εντυπωσιακό ότι ο Νίτσε συνδυάζει εδώ το παράπονο του Σωκράτη ότι οι συνομιλητές του μιλούσαν χωρίς να ξέρουν (και άρα ψεύδονταν), με τη σωκρατική διαπίστωση ότι οι περισσότεροι αγνοούν τον εαυτό τους (μολονότι μιλούν ακατάπαυστα γι' αυτόν στις συναναστροφές). Είναι πράγματι ψεύτης, όποιος λέει το αντίθετο από όσα δεν ξέρει; Όχι βέβαια! Όπως εξηγεί με σαφήνεια ο Φιλήμων Παιονίδης (*Ψευδολογία και ηθική*, «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 57): «εκείνο το οποίο έχει σημασία για την ύπαρξη ψευδολογίας είναι να επιθυμεί ο Α να πιστέψει ο Β μια δήλωσή του που δεν πιστεύει ότι αληθεύει.» Αλλά ο νιτσεικός στοχασμός πάει πολύ βαθύτερα. Ειδικά για τα πιο βαρυσήμαντα πράγματα (όπως είναι ο εαυτός μας), τα οποία αγνοούμε, όχι μόνο καμωνόμαστε πως τα ξέρουμε, αλλά γνωρίζοντας καλά τη *μικρότητά* μας παριστάνουμε πως είμαστε *σπουδαίοι*.

⁶³ Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Ευγενέστερο είναι να δίνεις στον εαυτό σου άδικο, παρά να βρίσκεις το δίκιο σου, και ειδικά όταν έχεις δίκιο. Μόνο που πρέπει να είσαι αρκετά πλούσιος γι' αυτό.» [Δικταίος 111, Σαρίκας 68].

Η τελευταία επισήμανση θέλει προφανώς να πει ότι δεν είναι αρκετά πλούσιος κανείς, όταν απλώς «έχει δίκιο», αλλά χρειάζεται τέτοιος ψυχικός πλούτος, ώστε να «δίνεις στον εαυτό σου άδικο» – δηλαδή να έχεις το θάρρος να «εμπλουτίζεις» τον εαυτό σου με αδικία. Αυτή η διδασκαλία αποτελεί την εξήγηση ενός γεγονότος που συνέβη στον ίδιο τον Ζαρατούστρα: Όταν τον δάγκωσε μια οχιά, αυτός αψήφησε το δηλητήριο της και απαίτησε από αυτήν να το αναρροφήξει, επειδή δεν είναι αρκετά πλούσια για να του το χαρίσει· τότε η οχιά ξανατυλίχτηκε στο λαιμό του και πήρε πίσω το δηλητήριο.

⁶⁴ Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Θέλετε ν' ακούσετε ακόμα κι αυτό; Όποιος θέλει να είναι εκ βαθέων δίκαιος, κάνει ακόμα και το ψέμα του μια φιλάνθρωπη πράξη.» [Δικταίος 111, Σαρίκας 69].

Ο Νίτσε συνδυάζει εδώ τη σκέψη, ότι το ψέμα μπορεί να είναι μια συνειδητή πράξη φιλανθρωπίας (π.χ. όταν παρηγορούμε κάποιον ψευδόμενοι), με μια κριτική της καθιερωμένης αντίληψης περί δικαιοσύνης. Η δικαιοσύνη δεν πρέπει να συνίσταται στο να απονέμει κανείς σε καθέναν αυτό που δικαιούται, και έτσι νοούμενη να τιμωρεί τους κακούς, γιατί τότε ο δικαστής δεν είναι παρά ένας δήμιος. Αν, αντίθετα, θέλει κανείς να φανεί πράγματι ευεργετικός στους ανθρώπους, τότε *μπορεί* να τους λέει ψέματα ενώ γνωρίζει ότι άλλη είναι η αλήθεια: έτσι τους βοηθά να επιζήσουν, να ξεχάσουν ή να παρηγορηθούν.

⁶⁵ Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Αυτό το ξέρατε; Μοιρασμένη αδικία είναι μισό δίκιο. Και πρέπει να παίρνει επάνω του την αδικία εκείνος, που μπορεί να την σηκώσει!» [Δικταίος 111, Σαρίκας 68].

Με αυτή τη σκέψη, όπως και με την υπ' αριθμόν 2 [33], ο Νίτσε οδηγείται στην αντίληψη μιας δικαιοσύνης, που ζητά να φορτώνεται κανείς το άδικο, έστω κι αν είναι δίκαιος. Η χριστιανική εντολή «αλλήλων τα βάρη βαστάζετε» (Προς Γαλάτας 6, 2) μεταποιείται έτσι σε προτροπή: «να μοιράζεστε την αδικία των άλλων»!

2 [41]: «Μα πώς μπόρεσες να κάνεις αυτή την πράξη! είπε ένας φίλος σε ένα πολύ έξυπνο άνθρωπο – ήταν κουταμάρα’. Ήταν και για μένα πολύ δύσκολη, απάντησε αυτός.»

Παρόμοια στα 3 [1] 66, 12 [1] 114, 31 [52] και 32 [9] 121.⁶⁶

2 [43]: «Η ζωή στην υπηρεσία της γνώσης’, το να θέλεις να σταθείς πάνω στο κεφάλι σου, είναι ίσως κάτι τρελό – αλλά όταν είναι ένα σημάδι χαράς, ας είναι κι έτσι, δεν είναι άσχημο, μοιάζει με ένα ελέφαντα που προσπαθεί να σταθεί πάνω στο κεφάλι του.»

3 [1] 65: «Η ζωή στην υπηρεσία της γνώσης είναι ίσως κάτι τρελό: και όμως είναι σημάδι χαρούμενης διάθεσης. Ο άνθρωπος που θέλει κάτι τέτοιο είναι τόσο αστείος, όσο ένας ελέφαντας που προσπαθεί να σταθεί πάνω στο κεφάλι του.»

4 [44]: «Ευτυχής σαν ένα ελέφαντα, όταν αυτός προσπαθεί να στηθεί πάνω στο κεφάλι του.»

22 [3] 660: «Ένας ελέφαντας, που προσπαθεί να σταθεί πάνω στο κεφάλι του.»

Παρόμοια στα 31 [38], 31 [64] 109 και 32 [13] 127.⁶⁷

2 [45]: «Ο κίνδυνος του σοφού έγκειται στο ότι αυτός ερωτεύεται τον παραλογισμό.»

3 [1] 52: «Ο κίνδυνος του σοφού έγκειται στο ότι αυτός περισσότερο από όλους παραπλανιέται στο να ερωτευτεί το παράλογο.»

17 [40] 15: «ο πιο σοφός, που ρίχνεται στη θάλασσα της τρέλας»

20 [10]: «σοφία που ρίχνεται στη θάλασσα της τρέλας»

22 [3] 660: «Ο κίνδυνος του σοφού είναι να γίνει παλαβός για την τρέλα.»⁶⁸

⁶⁶ Δες Ζα IV, *Η γιορτή του γαϊδάρου I*: «–‘Κι εσύ’, είπε ο Ζαρατούστρα, ‘απαίσιε γέρο μάγε, τι έκανες! Ποιος θα πιστέψει πια εσένα, σ’ αυτούς τους ελεύθερους καιρούς, όταν εσύ πιστεύεις σε τέτοιες γαϊδουριές Θεών;

Ήταν κουταμάρα αυτό που έκανες: πώς μπόρεσες, εσύ ο έξυπνος, να κάνεις μια τέτοια κουταμάρα;’

‘Ω Ζαρατούστρα’, απάντησε ο έξυπνος μάγος, ‘έχεις δίκιο, ήταν κουταμάρα – ακόμα και για μένα ήταν πολύ δύσκολη.’» [Δικταίος 418, Σαρίκας 302-303].

Ο Νίτσε παίζει με την ιδέα ότι ακόμα και μια ανόητη πράξη μπορεί να είναι δύσκολη, όταν γίνεται από έξυπνο άνθρωπο. Η αναφορά γίνεται σ’ εκείνη τη λιτανεία, όπου προσεύχονταν στον γάιδαρο γονατιστοί, ενώ αυτός κρατούσε το ίσο στις ψαλμωδίες γκαρίζοντας I-A (γερμανικά Ja = Ναι), δες Δικταίο 415-6, Σαρίκα 302.

⁶⁷ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 19*: «Υψώστε τις καρδιές σας, αδερφοί μου, ψηλά! ψηλότερα! Και μην ξεχάστε και τα πόδια σας! Σηκώστε και τα πόδια σας, εσείς οι καλοί χορευτές, και ακόμα καλύτερα: σταθείτε πάνω στο κεφάλι σας!

Ακόμα και μέσα στην ευτυχία υπάρχουν βαριά ζώα, υπάρχουν χοντροπόδαροι ευθύς εξαρχής. Πασχίζουν αξιοθαύμαστα, όμοιοι με ένα ελέφαντα που πασχίζει να σταθεί πάνω στο κεφάλι του.» [Δικταίος 394, Σαρίκας 283].

Η εικόνα του ελέφαντα χρησιμοποιείται εδώ για να διεκτραγωδήσει τους ανθρώπους που αφιερώνονται στην αναζήτηση της γνώσης με χονδροειδή ενθουσιασμό.

⁶⁸ Δες Ζα III, *Για τις παλιές και τις νέες πλάκες 19*: «η ψυχή που ξεφεύγει από τον εαυτό της, που ξαναβρίσκει τον εαυτό της στους πλατύτερους κύκλους: η πιο σοφή ψυχή, που η τρέλα την προσκαλεί με τον γλυκύτερο τρόπο.» [Δικταίος 286, Σαρίκας 204].

Εδώ διατυπώνεται η νιτσεική πεποίθηση ότι η σοφία είναι πολύ κοντά στην τρέλα, ότι ο σοφός κινδυνεύει κάθε στιγμή να σπάσει το ελάχιστο νήμα που τον χωρίζει από την τρέλα. Ο Νίτσε είχε, λόγω της αρρωστημένης του φύσης, έντονα και επανειλημμένα δείγματα της επερχόμενης νοητικής του κατάρρευσης. Ωστόσο μπόρεσε να τα περιγράψει με εξαιρετο λυρισμό και ανεπανάληπτη βαθύτητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ – ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ ΤΟΥ 1882

3 [1] 1: «Α: Τι σημαίνει δικαιοσύνη; Β: Η δική μου δικαιοσύνη είναι αγάπη με ορθάνοιχτα μάτια. Α: Αλλά σκέψου τι λες: αυτή η δικαιοσύνη αθώνει τον καθένα εκτός από τον δικαστή! Αυτή η αγάπη φορτώνεται όχι μόνο κάθε τιμωρία αλλά και κάθε ενοχή! Β: Έτσι πρέπει να είναι!»⁶⁹

3 [1] 5: «Υπάρχει κάτι πειστικό σε όποιον αναζητά τη γνώση: είναι καταδικασμένος να βλέπει σε όλα τα πράγματα μόνο την επιφάνεια.»

22 [1] 657: «Ω αναζητητή της γνώσης, ακόμα κι εσύ έχεις κάτι πειστικό! Κι ετούτο ας είναι η ανταμοιβή σου, να βλέπεις πάντα την επιφάνεια όλων των πραγμάτων!»⁷⁰

3 [1] 21: «Αυτό που γνωρίζουμε από έναν άνθρωπο, αυτό και του υποδαυλίζουμε· και όποιος γνωρίζει μόνο τις κατώτερες ιδιότητες ενός ανθρώπου, έχει και μια τάση να τις ερεθίζει και να τις οδηγεί σε εκφόρτιση. Οι ορμές των κοντινών σου απέναντί σου είναι η κριτική για όσα γνωρίζουν για σένα, τόσο για το ύψος σου όσο και για την κατωτερότητά σου.»

4 [37]: «Όποιος βλέπει τις κατώτερες ιδιότητες ενός ανθρώπου, έχει συνήθως και μια τάση να τις οικειοποιείται και να τις οδηγεί σε εκφόρτιση.»⁷¹

⁶⁹ Δες Ζα I, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Πέστε μου, πού βρίσκεται η δικαιοσύνη που είναι αγάπη με ορθάνοιχτα μάτια;

Βρείτε μου, λοιπόν, την αγάπη που να μη φορτώνεται μόνο κάθε τιμωρία αλλά και κάθε ενοχή!

Βρείτε μου, λοιπόν, τη δικαιοσύνη που αθώνει τον καθένα εκτός από τον δικαστή!» [Δικταίος 111, Σαρίκας 69].

Εδώ διατυπώνεται ο νιτσεϊκός ορισμός της δικαιοσύνης, όπως προετοιμάστηκε στις σκέψεις υπ' αριθμόν 2 [33] και 2 [38]. Είναι εκπληκτικό ότι ο Νίτσε ορίζει τη δικαιοσύνη ως μια χριστιανικού τύπου αγάπη, που δεν αποδίδει τυφλά σε καθένα αυτό που δικαιούται, αλλά διαπιστώνει «με ορθάνοιχτα μάτια» τα ελαττώματα και την κακότητα του άλλου, κι όμως φορτώνεται την τιμωρία και την ενοχή του αθώνοντάς τον!

⁷⁰ Δες Ζα III, *Ο οδοιπόρος*: «Μα όποιος αναζητά τη γνώση πειστικά με τα μάτια, πώς θα μπορούσε να δει σε όλα τα πράγματα κάτι περισσότερο από ό,τι βρίσκεται στην επιφάνειά τους!» [Δικταίος 214, Σαρίκας 150].

Εδώ στιγματίζεται η εμμονή του ερευνητή, ν' αναζητά τη γνώση ενοχλώντας και καταπιέζοντας τα ερευνώμενα πράγματα: σε ανταπόδοση τα πράγματα δεν επιδείχνουν παρά μόνο μια επιφανειακή τους όψη. Αυτή είναι η ανταμοιβή όλης της φορτικής και αδιάκριτης επιστημονικής έρευνας.

⁷¹ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Αυτό που γνωρίζουμε από έναν άνθρωπο, αυτό και του υποδαυλίζουμε. Φυλάξου, λοιπόν, από τους μικρούς!

Μπροστά σου αισθάνονται μικροί, και η κατωτερότητά τους φλογίζεται και ξεσπάει ενάντια σου ως αόρατη εκδίκηση.» [Δικταίος 93-94, Σαρίκας 53].

Ποια είναι η συμπεριφορά των γύρω μας ανθρώπων απέναντί μας; Επειδή αυτοί οι άνθρωποι έχουν αισθήματα κατωτερότητας, προσπαθούν να μάθουν τα αδύνατα σημεία και τα μειονεκτήματα των άλλων, για να τα επικρίνουν και να τα κουτσομπολέψουν. Αυτά τα

3 [1] 25: «Τιμωρούμαστε ακόμα και για τις αρετές μας.»

Το ίδιο στο 4 [31].

16 [88] 558: «Τιμωρούμαστε σκληρότατα για τις αρετές μας.»

18 [24]: «Αν έχεις την αρετή σου στα αυτιά σου, πρόσεξε πώς θα αντέξεις τη θορυβώδη ζωή. Τιμωρούμαστε περισσότερο απ' όλα για τις αρετές μας.»

22 [1] 641: «Τιμωρούμαστε σκληρότατα για τις αρετές μας. Γι' αυτό μάθε να μαντεύεις, πού έγκειται η αρετή σου: εκεί όπου έχεις τιμωρηθεί σκληρότερα.»

Παρόμοια στα 29 [56] και 31 [35].⁷²

3 [1] 28: «Οι γυναίκες καταλαβαίνουν καλύτερα τα παιδιά, αλλά οι άντρες είναι πιο παιδιά από τις γυναίκες.»⁷³

3 [1] 30: «Περισσότερο από όλους μισούνται οι δημιουργοί: γιατί είναι οι πιο ριζοσπαστικοί καταστροφείς.»

29 [41]: «Ο δημιουργός είναι ένας καταστροφέας: δεν είμαστε αρκετά μεγάλοι ώστε να δημιουργούμε και να καταστρέφουμε.»⁷⁴

μικροτσιμπίματα είναι βασικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής ζωής κατά τον Νίτσε, γι' αυτό και οι συνάνθρωποι χαρακτηρίζονται ως «μύγες της αγοράς».

⁷² Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «Σε τιμωρούν για όλες τις αρετές σου. Σου συγχωρούν εκ βαθέων μόνο – τα σφάλματά σου.» [Δικταίος 93, Σαρίκας 53].

Το κεφάλαιο «για τις μύγες της αγοράς») είναι αφιερωμένο στις μικρόψυχες, κουτσομπόλες τάσεις των ανθρώπων να ενοχλούν και να προσπαθούν να βλάψουν ειδικά τους ευγενέστερους συνανθρώπους. Εδώ διαψεύδεται η πεποίθηση ότι οι αρετές αναγνωρίζονται κι επιβραβεύονται· ακριβώς γι' αυτές οι αγοραίοι άνθρωποι είναι αμείλικτοι. Αντίθετα, αυτά που θα έπρεπε να στηλιτεύσουν και να τιμωρήσουν, τα σφάλματα των γειτόνων τους, τα βλέπουν συγκαταβατικά και τα συγχωρούν. Δες και παρακάτω, 3 [1] 122.

Ο Νίτσε έχει καταγράψει αυτή τη σκέψη ήδη στο *Πέρα από το καλό και το κακό* § 132. Τον Σεπτέμβριο του 1882 γράφει στον φίλο του Paul Rée σχετικά με την αδελφή του Ελίζαμπεθ: «Εμένα τον ίδιο αυτή με έχει κατακλύσει με κοροϊδίες και χλευασμούς – η αλήθεια είναι ότι σε όλη μου τη ζωή υπήρξα απέναντί της υπομονετικός και ήπιος, όπως θα οφείλω να είμαι απέναντι σ' αυτό το φύλο, κι αυτό ίσως την κακόμαθε. 'Ακόμα και οι αρετές τιμωρούνται' – είπε ο σοφός Άγιος Ιανουάριος από τη Γενεύη.»

⁷³ Δες Ζα I, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Καλύτερα από όσο ένας άντρας καταλαβαίνει η γυναίκα τα παιδιά, αλλά ο άντρας είναι πιο παιδί από τη γυναίκα.» [Δικταίος 108, Σαρίκας 66].

Εδώ συμπληρώνεται η παρατήρηση (δες παραπάνω, Σημ. 1 [111] 20) ότι «μέσα στον γνήσιο άντρα κρύβεται ένα παιδί που θέλει να παίζει»: εντούτοις οι γυναίκες δεν βλέπουν αυτή την παιδικότητα του άντρα, γι' αυτό και δεν παίζουν μαζί του – δεν είναι εξίσου παιδιά οι γυναίκες!

⁷⁴ Δες Ζα I, Πρόλογος 9: «Δες τους καλούς και τους δίκαιους! Ποιον μισούν περισσότερο; Αυτόν που συντρίβει τις πλάκες των αξιών τους, τον καταστροφέα [Brecher], τον εγκληματία [Verbrecher] – αυτός όμως είναι ο δημιουργός.»

Δες τους πιστούς όλων των θρησκειών! Ποιον μισούν περισσότερο; Αυτόν που συντρίβει τις πλάκες των αξιών τους, τον καταστροφέα, τον εγκληματία – αυτός όμως είναι ο δημιουργός.» [Δικταίος 54, Σαρίκας 22].

Δες και Ζα III, *Για τις παλιές και τις νέες πλάκες* 26: «Τον δημιουργό μισούν περισσότερο: αυτόν που συντρίβει πλάκες και παλιές αξίες, τον καταστροφέα – αυτόν ονομάζουν εγκληματία.» [Δικταίος 292, Σαρίκας 207-208].

Ο Νίτσε διείδε ότι «δημιουργός» δεν είναι μόνο αυτός που φτιάχνει κάτι καινούριο, αλλά κι αυτός που καταστρέφει το παλιό και γι' αυτό συγκρούεται με τους εκάστοτε συντηρητικούς. Αυτοί που ισχύουν ως «καλοί και δίκαιοι» είναι οι επαναπαυμένοι στο παραδεδομένο, που δεν θέλουν το καινούριο και γι' αυτό αμαυρώνουν τον καινοτόμο ως εγκληματία.

3 [1] 31: «Ο φαρισαϊσμός δεν είναι ένας εκφυλισμός των καλών ανθρώπων, αλλά μια συνθήκη για τη δυνατότητα της καλοσύνης τους.»

4 [26]: «Οι καλοί είναι κατ' ανάγκην φαρισαίοι.»⁷⁵

3 [1] 32: «Αγαπούμε τη ζωή όχι επειδή ζούμε, αλλά επειδή έχουμε συνηθίσει τη ζωή.»⁷⁶

3 [1] 33: «Πρέπει ν' αφήνει κανείς κατά καιρούς και τις αρετές του να κοιμούνται.»

12 [1] 65: «Εάν κοιμηθεί η αρετή, θα ξυπνήσει πιο φρέσκια.»⁷⁷

3 [1] 36: «'Ας μη μιλάμε γι' αυτό!' – Φίλε, γι' αυτό δεν πρέπει ούτε καν να σωπαίνουμε.»

13 [10] 480: «Ας μιλάμε γι' αυτό, έστω κι αν είναι κακό· το να σωπαίνουμε γι' αυτό, είναι φοβερό!»⁷⁸

⁷⁵ Δες Ζα ΙΙΙ, *Για τις παλιές και τις νέες πλάκες* 26: «Ω αδερφοί μου, κάποτε κοίταξε κάποιος μέσα στην καρδιά των καλών και των δίκαιων, και είπε: 'Είναι φαρισαίοι!' Αλλά δεν τον κατάλαβαν...

Αυτή όμως είναι η αλήθεια: οι καλοί *οφείλουν* να είναι φαρισαίοι – δεν έχουν άλλη επιλογή!» [Δικταίος 291, Σαρίκας 207].

Είναι αξιοπρόσεχτο το θετικό βλέμμα που ρίχνει ο Νίτσε στον Ιησού ως πολέμιο των φαρισαίων. Αξίζει να αναφερθεί η παραβολή του Ιησού (Κατά Λουκάν 18, 9-14) σχετικά με τον φαρισαίο και τον τελώνη, που προσεύχονται μέσα στον ναό. Ο φαρισαίος δεν κάνει άλλο από του να κατηγορεί τους κακούς, επειδή είναι «άρπαγες, άδικοι, μοιχοί, ή και ως ούτος ο τελώνης». Από μια τέτοια προσευχή ο φαρισαίος δεν επιστρέφει δικαιωμένος στο σπίτι του. Το σχόλιο του Νίτσε είναι συγκλονιστικό: Όλοι οι αναγνωρισμένα καλοί άνθρωποι δεν μπορούν παρά να είναι φαρισαίοι· δηλαδή υπερόπτες, υποκριτές και τυπολάτρες. Δες και στο νιτσεικό *Πέρα από το καλό και το κακό* § 135: «Ο φαρισαϊσμός δεν είναι ένας εκφυλισμός του καλού ανθρώπου: αντίθετα μάλιστα, ένα σημαντικό ποσοστό φαρισαϊσμού είναι η συνθήκη για τη δυνατότητα του να είναι κάποιος καλός.» Σπάνια δόθηκε ένα τόσο δυναμικό χαστούκι στην εκτεταμένη ανθρώπινη υποκρισία.

⁷⁶ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Είναι αλήθεια: αγαπούμε τη ζωή, όχι επειδή συνηθίσαμε τη ζωή [Leben], αλλά επειδή συνηθίσαμε την αγάπη [Lieben].» [Δικταίος 78, Σαρίκας 40].

Είναι γνωστή η μεγάλη εκτίμηση, την οποία τρέφει ο Νίτσε για την έννοια της ζωής. Γι' αυτό καταγγέλλει εδώ ότι η αγάπη μας για τη ζωή δεν οφείλεται στην αγάπη για τον κίνδυνο, για το απρόβλεπτο, για τη δυναμικότητα που η ζωή εμπεριέχει, αλλά οφείλεται στο ότι έχουμε βολευτεί στη μακρόχρονη επιβίωση.

⁷⁷ Δες Ζα Ι, *Για τις έδρες της αρετής*: «Ακόμα κι αν έχεις όλες τις αρετές, πρέπει να καταλαβαίνεις κι ετούτο: ότι πρέπει να στέλνεις για ύπνο έγκαιρα και τις ίδιες σου τις αρετές.» [Δικταίος 62-63, Σαρίκας 27].

Αυτό το απόφθεγμα διεκτραγωδεί και δεν πρέπει να ληφθεί σοβαρά. Συνδυάζει την αρετή με τον ύπνο και όχι με την επαγρύπνηση ή την αγρύπνια· ο Νίτσε το βάζει στο στόμα ενός «σοφού», με τα λόγια του οποίου ο Ζαρατούστρα γελάει με όλη του την καρδιά. Ωστόσο δες και το απόφθεγμα που έχει διατυπώσει ο Νίτσε στο *Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο* 83: «Εάν η αρετή κοιμηθεί, θα ξυπνήσει πιο φρέσκια.»

⁷⁸ Δες Ζα ΙΙ, *Για την αυθυπέμβαση*: «Ας μιλήσουμε λοιπόν γι' αυτό, σοφολογιότατοι, έστω κι αν είναι κακό. Η σιωπή είναι χειρότερη: όλες οι αποσιωπούμενες αλήθειες γίνονται δηλητηριώδεις.» [Δικταίος 169, Σαρίκας 115].

Η αλήθεια είναι κατά τον Νίτσε υπεράνω του λέγειν ή του σωπαίνειν, γιατί είναι αφ' εαυτής δημιουργική και καταστροφική. Ωστόσο καλό είναι να λέγεται και να μην αποσιωπάται – γιατί ίσα-ίσα εκφερόμενη γίνεται πιο δημιουργική και πιο καταστροφική. Το «κακό»

3 [1] 37: «Τι ξέρει από αγάπη αυτός που δεν όφειλε να περιφρονήσει ακριβώς αυτό που αγάπησε!»⁷⁹

3 [1] 38: «Το να μη λαμβάνεις υπόψη τον εαυτό σου είναι αναγκαίο, για να βλέπεις καλά.»

Το ίδιο στο 12 [1] 118.

22 [2] 659: «Το να μάθεις να μη λαμβάνεις υπόψη τον εαυτό σου είναι αναγκαίο, για να βλέπεις μακριά.»⁸⁰

3 [1] 39: «‘Οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι!’ – Έτσι μιλά η δικαιοσύνη.»

Το ίδιο στο 9 [48] και 12 [1] 119 και 12 [42] και 12 [43].

13 [6]: «Διότι οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι – έτσι μιλά η δικαιοσύνη. Και αυτό που εγώ θέλω, δεν σας επιτρέπεται να το θέλετε.»⁸¹

συνίσταται στο ότι εκφερόμενη η αλήθεια βλάπτει (τα συμφέροντα ή τον καθησυχασμό)· αλλά ο Νίτσε δεν διστάζει να προξενήσει βλάβη με την αλήθεια του.

Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1882 γράφει ο Νίτσε στον Heinrich von Stein: Θα ήθελα να αφαιρέσω από την ανθρώπινη ύπαρξη κάτι από τον σπαραξικάρδιο και σκληρόκαρδο χαρακτήρα της. Αλλά για να μπορέσω εδώ να συνεχίσω, θα πρέπει να σας εξομολογηθώ κάτι που δεν έχω ακόμα σε κανέναν εξομολογηθεί – την αποστολή προς στην οποία στέκομαι, την αποστολή της ζωής μου. Όχι, γι’ αυτήν δεν πρέπει να κουβεντιάσουμε. Ή μάλλον: έτσι όπως είμαστε εμείς οι δύο, δυο εντελώς ξέχωρα όντα, δεν πρέπει ούτε καν να την αποσιωπήσουμε.»

⁷⁹ Δες Ζα I, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Μοναχική, βαδίζεις τον δρόμο εκείνου που αγαπά: τον ίδιο τον εαυτό σου αγαπάς και γι’ αυτό τον περιφρονείς, όπως μόνο οι αγαπώντες περιφρονούν.

Ο αγαπών θέλει να δημιουργήσει, επειδή περιφρονεί! Τι ξέρει από αγάπη αυτός που δεν όφειλε να περιφρονήσει ακριβώς αυτό που αγάπησε!» [Δικταίος 106-107, Σαρίκας 65].

Ο μοναχικός άνθρωπος, που βαδίζει προς τον εαυτό του, δεν αγαπά τον εαυτό του με το νόημα ότι ζητά την αυτοανύψωση ή καν αυτοσυντήρηση: τείνει προπάντων προς την αυτοανανέωση περιφρονώντας όσα ήδη πέτυχε ή απόκτησε. Εάν διόλου θέλει να δημιουργήσει ένας δημιουργός, οφείλει πρωτίτερα να περιφρονήσει τα ήδη δημιουργημένα, όσο και αν τα έχει αγαπήσει.

⁸⁰ Δες Ζα III, *Ο οδοιπóρος*: «Το να μάθεις να μη λαμβάνεις υπόψη τον εαυτό σου είναι αναγκαίο, για να βλέπεις πολλά – αυτή η σκληρότητα είναι απαραίτητη σε κάθε ορειβάτη.» [Δικταίος 214, Σαρίκας 150].

Είναι ενδιαφέρουσα η επεξεργασία της έκφρασης: βλέπεις καλά – βλέπεις μακριά – βλέπεις πολλά. Η τελευταία έκφραση συνδυάζεται με την ευρύτητα του οπτικού πεδίου που πετυχαίνει ένας ριψοκίνδυνος ορειβάτης. Ο Νίτσε ενδιαφέρεται και για το βαθυστόχαστο λογοπαίγνιο: von sich absehen – um zu sehen (= μη λαμβάνεις υπόψη τον εαυτό σου – για να βλέπεις).

⁸¹ Δες Ζα II, *Για τις αρχές*: «Με αυτούς τους κήρυκες της ισότητας δεν θέλω να αναμειγνύομαι και να συγχέομαι. Διότι έτσι μιλά σ’ εμένα η δικαιοσύνη: ‘οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι’.

Και ούτε πρέπει να γίνουν ίσοι! Ποια θα ήταν η αγάπη μου για τον υπεράνθρωπο, αν μιλούσα διαφορετικά;» [Δικταίος 150, Σαρίκας 100].

Δες και Ζα II, *Για τους λόγιους*: «Διότι οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι: έτσι μιλά η δικαιοσύνη. Και αυτό που θέλω εγώ, δεν επιτρέπεται να το θέλουν κι αυτοί!» [Δικταίος 182, Σαρίκας 126].

Μια θεμελιώδης αντίληψη της δικαιοσύνης ως ισότητας και ισονομίας των ανθρώπων τίθεται εδώ υπό αμφισβήτηση. Ο Νίτσε αντιδρά αφενός στο χριστιανικό κήρυγμα περί ισότητας όλων των ανθρώπων ενώπιον του Θεού, αφετέρου εντοπίζει την ανθρώπινη ανισότητα στο ότι ούτε θέλουν ούτε μπορούν να θέλουν όλοι οι άνθρωποι εξίσου: η θέληση για δύναμη

3 [1] 42: «Οι σαπουνόφουσκες και οι πεταλούδες κι όσοι από τους ανθρώπους τους μοιάζουν μου φαίνεται πως ξέρουν πολύ καλά την ευτυχία: το να βλέπω αυτές τις μικρές, τρελές, αεικίνητες, κομψές ψυχούλες να φτερουγίζουν – με οδηγεί σε δάκρυα και σε στίχους.»⁸²

3 [1] 43: «Έχεις δει τον διάβολό σου;» – ‘Ναι, βαρύς, σοβαρός, βαθύς, εμβριθής, παθιασμένος: έτσι στεκόταν, όρθιος ως *genius gravitationis* [= πνεύμα του βάρους], εξαιτίας του οποίου όλα τα όντα και τα πράγματα – πέφτουν.’»⁸³

3 [1] 45: «Ένα πράγμα που διαφωτίζεται, παύει να μας ενδιαφέρει. Πρόσεξε λοιπόν να μη σου γίνει κι ο εαυτός σου υπερβολικά διάφωτος!»

22 [3] 659: «Όταν ένα πράγμα διαφωτίζεται, δεν μας ενδιαφέρει πια. Φυλάξου, να μη διαφωτιστείς υπερβολικά για τον εαυτό σου!»

Παρόμοια στα 31 [39] και 32 [8] 117.⁸⁴

3 [1] 46: «Πρέπει να ξέρει κανείς να είναι ονειροπόλος⁸⁵, αν θέλει ν’ αγαπηθεί από ένα πλήρη, υπερπλήρη άνθρωπο.»⁸⁶

υπάρχει πρώτιστα στους δυνατούς.

⁸² Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Ακόμα και σ’ εμένα, που τα πάω πολύ καλά με τη ζωή, μου φαίνεται πως οι πεταλούδες και οι σαπουνόφουσκες κι όσοι από τους ανθρώπους τους μοιάζουν ξέρουν πολύ καλά την ευτυχία.

Όταν βλέπει αυτές τις ελαφριές, τρελές, κομψές, αεικίνητες ψυχούλες να φτερουγίζουν – ο Ζαρατούστρα ξεσπά σε δάκρυα και σε τραγούδια.» [Δικταίος 78, Σαρίκας 40].

Πρόκειται για τη νιτσεική πεποίθηση ότι η σοβαρότητα και η εμβριθία είναι διαβολικά και όχι θεϊκά καμώματα: η ζωή απαιτεί ελαφρότητα, ευκίνησια και όχι «πνεύμα βάρους». Δες και την αμέσως επόμενη σκέψη.

⁸³ Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Και όταν είδα τον διάβολό μου, μου φάνηκε σοβαρός, εμβριθής, βαθύς, επίσημος: ήταν το πνεύμα του βάρους – εξαιτίας του πέφτουν όλα τα πράγματα.» [Δικταίος 78, Σαρίκας 40].

Ο διάβολος νοείται εδώ σε αντιπαράθεση προς ένα ευκίνητο, ελαφρό, χαρούμενο Θεό – και προς ένα Ζαρατούστρα που χαίρεται και χορεύει. Η ειρωνεία συνίσταται στο ότι ενώ αυτός ο διάβολος είναι αντιληπτός ως κάτι υπαρκτό («είδα τον διάβολό μου»), ένας ευκίνητος, χορευτής Θεός δεν φαίνεται να υπάρχει παρά μόνο στον μύθο: ο Νίτσε υπαινίσσεται ίσως τον Διόνυσο.

⁸⁴ Δες Ζα IV, *Ο ίσκιος*: «Πάρα πολλά πράγματα μου έγιναν διάφωτα: τώρα πια δεν μ’ ενδιαφέρει τίποτα. Τίποτα δεν ζει πια που να το αγαπώ – πώς ν’ αγαπήσω τον εαυτό μου;» [Δικταίος 367, Σαρίκας 263].

Πρόκειται για σαφή κριτική στον Διαφωτισμό (*Aufklärung*): Δεν μπορεί να εναρμονισθεί κάτι διαφωτισμένο με την αγάπη. Ο Διαφωτισμός επικρίνεται για συναισθηματική αποξήρανση. Και μάλιστα όταν πρόκειται ν’ αγαπήσουμε τον εαυτό μας, κάποιο μυστήριο πρέπει αυτός ακόμα να διαθέτει.

Αυτή η νιτσεική κριτική ασκείται ήδη στο *Πέρα από το καλό και το κακό* § 80 ως εξής: «Ένα πράγμα που διαφωτίζεται, παύει να μας αφορά. – Τι εννοούσε εκείνος ο θεός που συμβούλευε: ‘γνώθι σαυτόν!’ Μήπως εννοούσε: ‘πάψε να ασχολείσαι με τον εαυτό σου! Γίνε αντικειμενικός!’ – Και ο Σωκράτης; – Και ο ‘άνθρωπος της επιστήμης;’»

⁸⁵ Μολονότι στο χειρόγραφο υπάρχει η λέξη *Schwärmer* (= ονειροπόλος), ο M. Montinari διορθώνει σε *Schwamm* (= σφουγγάρι). Ο Δικταίος, σελ. 103, παρερμηνεύει πλήρως διαβάζοντας *Schwan* (= κύκνος)!

⁸⁶ Δες Ζα I, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Σας διδάσκω τον φίλο και την υπερπλήρη καρδιά του. Αλλά πρέπει να ξέρει κανείς να είναι σφουγγάρι, αν θέλει ν’ αγαπηθεί από μια υπερπλήρη καρδιά.» [Δικταίος 103, Σαρίκας 62].

3 [1] 58: «Κάθε τι που σκεπτόμαστε [bedenken] επί πολύ, γίνεται αμφίβολο [bedenklich].»⁸⁷

3 [1] 64: «‘Μεγάλες σκέψεις;’ Καλέ μου φίλε, αυτές είναι σκέψεις που σε φουσκώνουν και σε μεγαλώνουν: το φουσερό δεν είναι κάτι μεγάλο!»⁸⁸

3 [1] 74: «Έχουν κάνει τον κεραυνό *αβλαβή*: αλλ’ αυτό δεν αρκεί, ο κεραυνός οφείλει να μάθει να δουλεύει για εμάς. – Έτσι σκέπτομαι για κάθε τι ‘κακό’ μέσα σου και μέσα μου.»

22 [3] 660: «Νομίζετε ότι τα καταφέρατε όλα, όταν κάνατε τον κεραυνό αβλαβή; Μα εγώ θέλω να δουλεύει για μένα. – Έτσι σκέπτομαι για κάθε τι κακό μέσα σου και μέσα μου.»

Παρόμοια στα 31 [38] και 32 [9] 122.⁸⁹

3 [1] 77: «Με το μάτι όλων των δικαστών βλέπει ο δήμιος.»
Ίδιο στο 12 [1] 112.⁹⁰

3 [1] 82: «Η αθωότητα του ψεύδους είναι σημάδι καλής πίστης σε κάτι.»

Το νόημα είναι ότι ο αγαπώμενος από ένα υπερπλήρη άνθρωπο πρέπει να ξέρει ν’ απορροφά κάτι από την πληρότητά του και όχι να προσπαθεί να του επιβάλει τη δική του φτώχεια. Ο Νίτσε στρέφεται απαιτητικά προς τον αγαπώμενο και όχι προς τον αγαπώντα. Προϋποθέσεις και αρετές πρέπει να έχει ο αγαπώμενος και όχι ο άνθρωπος που αγαπά.

⁸⁷ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «[Οι μικρόψυχοι άνθρωποι] σε σκέπτονται πολύ με τη στενή ψυχή τους – αμφίβολος τους φαίνεσαι πάντα! Κάθε τι που σκεπτόμαστε πολύ, γίνεται αμφίβολο.» [Δικταίος 93, Σαρίκας 52-53].

Αυτό το απόφθεγμα δεν αφορά την ουσία του στοχασμού, αλλά τη μικροψυχία των ανθρώπων που κουτσομπολεύουν τους άλλους τόσο, ώστε αρχίζουν να τους βλέπουν σαν αμφίβολους κι επικίνδυνους.

⁸⁸ Δες Ζα I, *Για τον δρόμο του δημιουργού*, ειδικά: «Αχ, υπάρχουν τόσο πολλές μεγάλες σκέψεις, που δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από ένα φουσερό: σε φουσκώνουν και σε κάνουν πιο άδειο.» [Δικταίος 104, Σαρίκας 63].

Ενδιαφέρων αυτοσαρκασμός. Το κεφάλι μας είναι ένα μπαλόκι, που οι «μεγάλες σκέψεις» το φουσκώνουν κάνοντας το εσωτερικό κενό όλο και μεγαλύτερο.

⁸⁹ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 7*: «Δεν μου είναι αρκετό να μην βλέπτε πια ο κεραυνός. Δεν θέλω να τον αχρηστεύσω: πρέπει να μάθει να δουλεύει για μένα.» [Δικταίος 386, Σαρίκας 278].

Την παρομοίωση με τον κεραυνό, που θα πρέπει όχι απλά να μη βλέπτε αλλά και να χρησιμεύει, ο Νίτσε – όπως βλέπουμε – την πρωτοσκέφτηκε σε συνδυασμό με το «κακό» που υπάρχει μέσα μας. Το κακό (δηλαδή τα πάθη, η μοχθηρία, τα ελαττώματα) οφείλει να γίνει όργανο στην υπηρεσία μας με τέτοιο νόημα, ώστε να εκπέμπει κακία και μοχθηρία! Αυτό γίνεται σαφές στη συνάφεια του κειμένου, όπου ο Νίτσε ενέταξε αυτό το απόφθεγμα: λέει αμέσως παρακάτω: «Για τους ανθρώπους του σήμερα δεν θέλω να είμαι *φως*, ούτε να ονομάζομαι *φως*. Αυτούς – θέλω να τους τυφλώσω. Κεραυνέ της σοφίας μου, βγάλε τους τα μάτια!» (Ζα IV, όπ. π.)

⁹⁰ Δες Ζα I, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Δεν μου αρέσει η ψυχρή δικαιοσύνη σας· με το μάτι των δικαστών σας με κοιτάζει πάντα ο δήμιος και το ψυχρό του τσεκούρι.» [Δικταίος 111, Σαρίκας 68-69].

Η πολεμική του Νίτσε κατά των δικαστών γίνεται κατανοητή από την έννοια της δικαιοσύνης που διατυπώνεται παραπάνω, στη Σημείωση 3 [1] 1: ο δίκαιος δεν πρέπει να απονέμει ανταμοιβές και τιμωρίες, αλλά να «αθώνει τον καθένα εκτός από τον δικαστή!», αυτοτιμωρούμενος κι ενοχοποιώντας τον εαυτό του για τα εγκλήματα των άλλων.

Το ίδιο στο 22 [3] 661.

25 [101] 33, 10+14: «Το να καταφάσκεις στη ζωή σημαίνει ότι καταφάσκεις στο ψεύδος... Αλλά η αθωότητα του ψεύδους έχει χαθεί!»

28 [20]: «Πού πήγε, πού πήγε η αθωότητα όλων αυτών των ψεμάτων!»

29 [1] 45: «Αχ, φίλοι μου! Πού πήγε το καλό και οι καλοί! Πού πήγε η αθωότητα αυτών των ψεμάτων!»

31 [49]: «Αχ, αδέρφια μου! Πού πήγε το καλό και η πίστη των καλών! Πού πήγε η αθωότητα όλων αυτών των ψεμάτων!»

Το ίδιο στο 32 [8] 119.⁹¹

3 [1] 83: «Πρέπει κανείς να ιδεί έναν άνθρωπο όταν κοιμάται: αλλιώς δεν ξέρει την όψη του. Η όψη του φίλου σου, την οποία πιστεύεις ότι ξέρεις, είναι η δική σου όψη, πάνω σε ένα ατελή και τραχύ καθρέφτη.»⁹²

3 [1] 84: «Ποια είναι η διαφορά, αν κολακεύετε ένα Θεό ή ένα διάβολο, αν κλαψουρίζετε μπροστά σ' ένα Θεό ή σ' ένα διάβολο; Δεν είστε παρά κόλακες και κλαψιάρηδες!»⁹³

⁹¹ Δες Ζα IV, *Ο ίσκιος*: «Αχ, τι απέγινε κάθε καλοσύνη μου και κάθε ντροπή μου και κάθε πίστη μου στους καλούς! Αχ, τι απέγινε εκείνη η ψευδολόγα αθωότητα που είχα κάποτε, εκείνη η αθωότητα των καλών ανθρώπων, η γεμάτη ευγενή ψέματα!» [Δικταίος 367, Σαρίκας 263].

Ο Νίτσε επιτίθεται πολύπλευρα σε όσους θεωρούνται «καλοί», «αθώοι» και ειλικρινείς – μολονότι πρόκειται για υποκριτές που ψεύδονται, προπάντων σχετικά με την καλοσύνη τους. Ενόψει μιας τέτοιας υποκρισίας ο Νίτσε προτιμά να ψεύδεται και να μην ντρέπεται γι' αυτό. Προπάντων όμως προτείνει να μην πιστεύουμε στην καλοσύνη των «καλών».

Ένας σχετικός στοχασμός έχει διατυπωθεί ήδη στο *Πέρα από το καλό και το κακό* § 180: «Υπάρχει μια αθωότητα μέσα στο ψέμα, που είναι σημάδι καλής πίστης [= καλοπιστίας] σε κάτι.» Με αυτή τη διατύπωση λέγεται ότι τα ψέματα, με τα οποία ανατρεφόμαστε στα νιάτα μας, ότι τάχα οι άνθρωποι διαχωρίζονται σε καλούς και κακούς, ότι άρα το καλό και το κακό υπάρχουν εκτεταμένα στην ανθρώπινη κοινωνία – όλα αυτά τα ψέματα προϋποθέτουν μια αθωότητα και μια καλοπιστία σε όσους τα πιστεύουν. Όταν μεγαλώνουμε και βλέπουμε να σχετικοποιούνται όλες αυτές οι διακρίσεις μεταξύ καλού και κακού (ανθρώπου), τότε δεν μένει παρά να εγκαταλείψουμε την καλοπιστία και τα αθώα της ψέματα, να πούμε τη βρώμικη αλήθεια και να μην καυχηθούμε ότι είμαστε με το μέρος των καλών, γιατί τότε γινόμαστε κιόλας φαρισαίοι, δηλαδή υποκριτές και υπερόπτες.

⁹² Δες Ζα I, Πρόλογος 8: [Ο Ζαρατούστρα] «ήταν συνηθισμένος στο νυχτοπερπάτημα και του άρεσε να βλέπει κατά πρόσωπο όλους τους κοιμισμένους.» [Δικταίος 53, Σαρίκας 21].

Δες επίσης Ζα I, *Για τον φίλο*: «Έχεις δει τον φίλο σου να κοιμάται – για να μάθεις την όψη του; Διότι ποια είναι, λοιπόν, η όψη του φίλου σου; Δεν είναι παρά η ίδια σου η όψη, πάνω σε ένα τραχύ και ατελή καθρέφτη.

Έχεις δει τον φίλο σου να κοιμάται; Και δεν τρόμαξες που ο φίλος σου φαίνεται έτσι;» [Δικταίος 97, Σαρίκας 56-57].

Το γεγονός ότι στο πρόσωπο του φίλου μας, προπάντων όταν κοιμάται, μπορούμε να αντικρύζουμε μια εικόνα του εαυτού μας, δεν είναι κατά τον Νίτσε ένα ευτυχές γεγονός, διότι εκεί ακριβώς μας αποκαλύπτεται κάτι φρικτό και ζώδες, που πολύ απέχει από το ιδεώδες του υπεράνθρωπου. Ίσως είναι μολαταύτα καιρός να στραφούμε προσεκτικά προς όσα έχει να μας προσφέρει ένα τέτοιο ψυχογράφημα, αν διόλου μας ενδιαφέρει ακόμα ο εαυτός μας.

⁹³ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «[Οι μικρόψυχοι άνθρωποι της αγοράς] σε κολακεύουν, όπως κολακεύουν ένα Θεό ή ένα διάβολο· κλαψουρίζουν μπροστά σου σαν να ήταν μπροστά σε ένα Θεό ή σε ένα διάβολο. Τι διαφορά έχει! Κόλακες είναι και κλαψιάρηδες και τίποτα περισσότερο.» [Δικταίος 93, Σαρίκας 52].

Πέρα από την κοινωνική κριτική, που ασκείται εδώ, είναι αξιοπρόσεχτη η κριτική στην προσευχή (άσχετα αν απευθύνεται στον Θεό ή στον διάβολο!) που παίρνει συχνά τα

3 [1] 85: «Όποιος είναι εκ βαθέων δειλός, είναι συνήθως αρκετά έξυπνος, ώστε να γίνεται αξιαγάπητος.»

3 [1] 149: «Οι καλοί και οι κακοί άνθρωποι – είναι για μένα το ίδιο: αλλά μισώ τους δειλούς και τους αξιαγάπητους.»⁹⁴

3 [1] 91: «Υπάρχει συντροφικότητα: μακάρι να υπήρχε και φιλία!»⁹⁵

3 [1] 92: «Όταν οι συμπονετικοί χάνουν κάθε ντροπή και μας λένε ότι η συμπόνια είναι η ίδια η αρετή: τότε είναι να τους συμπονάς.»⁹⁶

3 [1] 93: «Ένας άνθρωπος ευγενής στέκεται πάντα εμπόδιο στους καλούς: κι αυτοί τον παραμερίζουν με το να λένε ότι είναι καλός.»⁹⁷

3 [1] 96: «Ο εγκληματίας χρησιμοποιείται από τους ηθικούς ανθρώπους ως εξάρτημα για την ενσάρκωση μιας και μόνο πράξης – ενώ αυτοί εκλαμβάνουν τον εαυτό τους έτσι, σαν αυτή η μία πράξη να ήταν η εξαίρεση της ουσίας τους: αυτή η πράξη δρα όπως η γραμμή της κιμωλίας γύρω από την όρνιθα. – Μέσα στον κόσμο της ηθικής υπάρχει πάρα πολύς υπνωτισμός.»⁹⁸

χαρακτηριστικά της κολακείας ή του κλαψουρίσματος. Και πάλι καλά που ο Νίτσε δεν απαριθμεί ακόμα χειρότερα χαρακτηριστικά.

⁹⁴ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «[Οι μικρόψυχοι άνθρωποι της αγοράς] συχνά εμφανίζονται μπροστά σου ως αξιαγάπητοι. Αλλ' αυτή ήταν πάντα η εξυπνάδα των δειλών. Ναι, οι δειλοί είναι έξυπνοι!» [Δικταίος 93, Σαρίκας 52].

Ο Νίτσε μέμφεται την υποκρισία όσων εμφανίζονται αξιαγάπητοι, ενώ στην πραγματικότητα είναι δειλοί και φοβούνται να κοντραριστούν κατά μέτωπο. Ταυτόχρονα υπαινίσσεται ότι ένας τολμηρός άνθρωπος δεν διστάζει να γίνεται μισητός, έστω κι αν αυτό αποβαίνει εις βάρος του.

⁹⁵ Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «Υπάρχει συντροφικότητα: μακάρι να υπήρχε φιλία!» [Δικταίος 98, Σαρίκας 57].

Αυτή η πρόταση, που διατυπώνεται ως συμπέρασμα του ζαρατουστρικού κηρύγματος περί φιλίας, δηλώνει ότι πρέπει να συλλάβουμε τη φιλία εντελώς αλλιώς από αυτόν τον δεσμό που συνδέει τους συμφεροντολόγους που συνασπίζονται κι αλληλοσυντροφεύονται. Η νιτσεϊκή έννοια της φιλίας είναι πολύ γειτονική στην έχθρα και στον πόλεμο, δες παρακάτω τις Σημειώσεις 3 [1] 151 και 4 [57] 19-20 και 4 [211] 18 και 5 [1] 49.

⁹⁶ Δες Ζα II, *Για τους συμπονετικούς*: «Στ' αλήθεια, δεν τους μπορώ τους συμπονετικούς, που είναι μακάριοι μέσα στη συμπόνια τους: έχουν χάσει κάθε ντροπή.» [Δικταίος 134, Σαρίκας 87].

Πρόκειται για κατά μέτωπο επίθεση στη χριστιανική ηθική, που εκλαμβάνει ως αρετή τη συμπόνια προς τους ασθενείς και πένητες (δες Κατά Ματθαίον 5, 7: «μακάριοι οι ελεήμονες, ότι αυτοί ελεηθήσονται»). Κατά τον Νίτσε είναι ξεδιάντροπο να θεωρείς αρετή τη συμπόνια σου και κατά συνέπεια να περηφανεύεσαι γι' αυτήν. Η συμπόνια είναι πρωταρχική αρετή για τον χριστιανισμό, αφού είναι η ίδια η αγάπη προς τον πλησίον.

⁹⁷ Δες Ζα I, *Για το δέντρο του βουνού*: «Ακόμα και στους καλούς ένας ευγενής στέκεται εμπόδιο: και όταν τον ονομάζουν καλό, δεν το κάνουν παρά μόνο για να τον παραμερίσουν.» [Δικταίος 81-82, Σαρίκας 42].

Ο Νίτσε κάνει ριζική διάκριση ανάμεσα στους ευγενείς (edel) και στους καλούς (gut) ανθρώπους. Οι πρώτοι είναι από τη φύση τους ευγενείς και ανώτεροι, οι δεύτεροι ισχύουν για τους συνανθρώπους ως καλοί χάρη στην υποκρισία τους. Για να εντάξουν οι «καλοί» κάποιον ευγενή στο σινάφι τους, δεν έχουν παρά να τον εκλάβουν κι αυτόν ως καλό – αλλ' αυτό δεν είναι παρά μια ύπουλη τακτική, για να τον καταστήσουν ακίνδυνο.

3 [1] 97: «Ύψηλά αισθήματα, ‘άνωτερο φρόνημα’ το ονομάζετε εσείς: εγώ δεν βλέπω τίποτα περισσότερο από φιληδονία για τα ύψη και σπασμούς μιας ηθικής φιλοδοξίας.»⁹⁹

3 [1] 98: «Το βάδισμά σου προδίδει ότι δεν βαδίζεις ακόμα στον δικό σου δρόμο· βλέποντάς σε, θα έπρεπε κανείς να καταλαβαίνει ότι έχεις όρεξη για χορό. Ο χορός είναι η απόδειξη της αλήθειας.»

Δες και 31 [52]: «Το βάδισμα προδίδει, κατά πόσο ένας βαδίζει ήδη στον δικό του δρόμο: και όποιος πλησιάζει τον στόχο του, αυτός χορεύει.»

Παρόμοια στα 31 [64] 108 και 32 [13] 128.¹⁰⁰

3 [1] 107: «Οι γυναίκες εφορμούν με την αγάπη τους σ’ εκείνον που τους εμπνέει φόβο: αυτό είναι το είδος της δικής τους γενναιότητας.»¹⁰¹

3 [1] 108: «‘Ο ένας είναι ήδη πάρα πολύς γύρω μου’ – σκέπτεται ο μοναχικός. Μια φορά το ένα κάνει δύο.»¹⁰²

⁹⁸ Δες Ζα I, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Πάντα ο εγκληματίας βλεπόταν ως δράστης μίας πράξης. Αυτό εγώ το ονομάζω παραφροσύνη: η εξαίρεση αποτελούσε την ουσία του.

Η γραμμή [Strich] υπνωτίζει την κότα· η απερίσκεπτη πράξη [Streich] που έκανε ο εγκληματίας, υπνώτισε το φτωχό λογικό του – αυτό εγώ το ονομάζω παραφροσύνη μετά την πράξη.» [Δικταίος 75, Σαρίκας 37].

Εδώ επικρίνεται η ευκολία, με την οποία στιγματίζεται συνήθως κάποιος ως εγκληματίας. Χωρίς να ληφθεί υπόψη ολόκληρη η ζωή του και οι συνθήκες που τον διαμόρφωσαν, χαρακτηρίζεται ως εγκληματίας επειδή έκανε μία και μόνη εγκληματική πράξη. Αντίθετα οι «ηθικοί» άνθρωποι εκλαμβάνουν τη μία κακή πράξη, που κάποτε έκαναν, ως εξαίρεση. Ο Ζαρατούστρα αποκαλύπτει έτσι τον παραλογισμό και τον «υπνωτισμό» που διέπει τις αντιλήψεις μας σχετικά με τη δικαιοσύνη.

⁹⁹ Δες Ζα I, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Αχ, υπάρχει τόσο πολλή φιληδονία για τα ύψη! Υπάρχουν τόσο πολλοί σπασμοί φιλόδοξων! Απόδειξέ μου ότι δεν είσαι από εκείνους τους φιλήδονους και φιλόδοξους!» [Δικταίος 104, Σαρίκας 63].

Τι κρύβεται πίσω από την τάση ορισμένων ανθρώπων να αποκτούν βιώματα και να απολαμβάνουν τη φήμη ανώτερων πνευματικών ανθρώπων; Ο Νίτσε διαβλέπει φιληδονία και φιλοδοξία (Ehrgeiz = επιδίωξη καλής φήμης) και όχι πραγματική ανωτερότητα.

¹⁰⁰ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 17*: «Το βάδισμα προδίδει, κατά πόσο ένας βαδίζει ήδη στον δικό του δρόμο: κοιτάζτε με, λοιπόν, όταν βαδίζω! Αλλά εκείνος που πλησιάζει τον στόχο του, χορεύει.» [Δικταίος 393, Σαρίκας 282].

Το χορευτικό ξέσπασμα και το χορευτικό βήμα δεν εκφράζουν μόνο αλαφράδα και χαρά, αλλά προπάντων τη σιγουριά ότι προσεγγίζει κάποιος τον δικό του προορισμό.

¹⁰¹ Δες Ζα I, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «[Ο Ζαρατούστρα απευθυνόμενος στις γυναίκες:] ‘Μέσα στην αγάπη σας ας υπάρχει γενναιότητα! Με την αγάπη σας οφείλετε να εφορμάτε σ’ εκείνον που σας εμπνέει φόβο.’» [Δικταίος 108, Σαρίκας 67].

Εμβαθύνοντας στη γυναικεία ψυχοσύνθεση ο Νίτσε βλέπει ότι η γυναίκα δεν ερωτεύεται κατά βάθος όποιον της γεννά εμπιστοσύνη και σιγουριά, αλλά προπάντων αυτόν που την φοβίζει. Αυτή είναι μια γυναικεία αρετή που καθιερώνει ένα πολεμικό στοιχείο στη σχέση του άντρα και της γυναίκας.

¹⁰² Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «‘Ο ένας είναι πάντα πάρα πολύς γύρω μου’ – έτσι σκέπτεται ο ερημίτης. ‘Μια φορά το ένα, πάντα κάνει με τον καιρό δύο!’» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

Με αυτόν τον παράδοξο υπολογισμό (1x1 = 2) ξεκινά ο Ζαρατούστρα τη διδασκαλία του για τον φίλο. Αυτή η σκέψη διασαφηνίζεται λίγο παρακάτω, όπου λέγεται ότι ο φίλος είναι αναγκαίος για τον ερημίτη, για να μη *βυθιστεί* ετούτος στα βάθη συζητώντας μόνο με τον εαυτό του. Ο φίλος δεν είναι αυτός που εμβαθύνει τη συζήτηση, αλλ’ αυτός που την κρατά στην επιφάνεια, γλιτώνοντας τον ερημίτη από την τρέλα. Στο παρόν χωρίο, «ο ένας» είναι ο εαυτός του ερημίτη, με τον οποίο αυτός συζητά μανιασμένα μέχρι τρέλας – γι’ αυτό

3 [1] 110: «‘Να φανερώνεσαι όπως είσαι’: αυτό ίσως είναι η διάκριση, την οποία επιφυλάσσουμε στον φίλο μας – με αποτέλεσμα να μας στέλνει εξαιτίας τούτου στον διάβολο.»¹⁰³

3 [1] 111: «Συχνά είμαστε ώριμοι για την τάδε πράξη μας, αλλά όχι για την εικόνα της πράξης που κάναμε.»

3 [1] 375: «Ο εγκληματίας δεν είναι συνήθως ώριμος για την πράξη του, την ανακαλεί και την *δυσφημεί*.»¹⁰⁴

3 [1] 116: «Θέλεις να είσαι δίκαιος; Δυστυχισμένε, πώς θέλεις να δίνεις στον καθένα τα δικά του; – Όχι, αυτό δεν το θέλω. Δίνω στον καθένα τα δικά μου: αυτό είναι αρκετό για έναν, που δεν είναι ο πιο πλούσιος.»

Δες και VIII 5 [82].¹⁰⁵

3 [1] 122: «Στους αντιπάλους μας συγχωρούμε από καρδιάς – τα λάθη τους.»

5 [17]: «Αγαπώ εκείνον, ο οποίος δεν συγχωρεί στον αντίπαλό του μόνο τα λάθη του, αλλά και τη νίκη του.»

Ίδιο το 12 [1] 111.¹⁰⁶

3 [1] 128: «Η λύση για το αίνιγμα ‘γυναίκα’ δεν είναι η αγάπη, αλλά η εγκυμοσύνη.»

χρειάζεται ένας τρίτος, που είναι ο φίλος.

¹⁰³ Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «Θέλεις να είσαι γυμνός μπροστά στον φίλο σου; Θέλεις να τιμάς τον φίλο σου με το να φανερώνεσαι μπροστά του όπως είσαι; Μα γι’ αυτό κι εκείνος σε στέλνει στον διάβολο!» [Δικταίος 97, Σαρίκας 56].

Ο Νίτσε δεν υποστηρίζει μια εξαιρετική οικειότητα με τον φίλο. Ο φίλος πρέπει να είναι συνάμα ο μεγαλύτερός μας εχθρός! Τόσο πιο «εγκάρδια» είναι μια φιλία, όταν κανείς αντιστέκεται κριτικά και αντιπαρατίθεται κατά μέτωπο με τον φίλο. Το να ξανοιχτεί κανείς στον φίλο αποκαλύπτοντάς του τις πιο ενδόμυχες αδυναμίες, σημαίνει ότι φθείρει την απαραίτητη απόσταση και καταστρέφει το πολεμικό παιχνίδι· δεν του μένει παρά να πάει «στον διάβολο».

¹⁰⁴ Δες Ζα I, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Κάτι άλλο όμως είναι η σκέψη, κάτι άλλο η πράξη, κάτι άλλο η εικόνα της πράξης. Ο τροχός της αιτίας δεν κυλά ανάμεσά τους.

Μια εικόνα έκανε χλωμό αυτόν τον χλωμό άνθρωπο. Ήταν ώριμος για την πράξη του, όταν την διέπραττε: αλλά δεν άντεξε την εικόνα της, όταν την είχε διαπράξει.» [Δικταίος 74-75, Σαρίκας 37].

Ο Νίτσε αναμοχλεύει εδώ τη σχέση μας με μια πράξη που έχουμε κάνει. Ενώ σταθήκαμε στο ύψος της (ή στο βάθος της) όταν την κάναμε, στη συνέχεια μετανιώνουμε ή στεκόμαστε ανώριμα απέναντί της. Χλωμιάζοντας για το έγκλημά του, ο εγκληματίας δεν έχει πια μπροστά του την ίδια την πράξη του, αλλά μια «εικόνα» της – που δεν την αντέχει. Αμφισβητώντας την αιτιολογική σχέση ανάμεσα στην εγκληματική πράξη και στην εικόνα της, ο Νίτσε αμφισβητεί τη δυνατότητα και το δικαίωμα του δικαστή να επέμβει.

¹⁰⁵ Δες Ζα I, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Μα πώς θα μπορούσα να είμαι δίκαιος εκ βαθέων! Πώς μπορώ να δίνω στον καθένα τα δικά του! Ας μου είναι αρκετό τούτο εδώ: να δίνω στον καθένα τα δικά μου.» [Δικταίος 111, Σαρίκας 69].

Για την έννοια της δικαιοσύνης δες και παραπάνω, 2 [34] και 2 [38].

¹⁰⁶ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «[Οι μικρόψυχοι άνθρωποι της αγοράς] σε τιμωρούν για όλες τις αρετές σου. Σου συγχωρούν από καρδιάς μόνο – τα λάθη σου.» [Δικταίος 93, Σαρίκας 53].

Δες και παραπάνω, 3 [1] 25.

4 [38]: «Όλα στη γυναίκα είναι αίνιγμα – όλα στη γυναίκα έχουν Μία λύση: την εγκυμοσύνη.»¹⁰⁷

3 [1] 129: «Η πίστη μας στους Άλλους προδίδει, τι θα θέλαμε ευχαρίστως να πιστεύουμε σ' εμάς τους ίδιους.»¹⁰⁸

3 [1] 130: «'Η καρδιά ανήκει στα εντόσθια' – είπε ο Ναπολέον. Τα εντόσθια του κεφαλιού βρίσκονται στην καρδιά.»

4 [104]: «Αγαπώ τα ελεύθερα πνεύματα, όταν αυτά είναι και ελεύθερες καρδιές. Για μένα το κεφάλι είναι κάτι σαν τα εντόσθια της καρδιάς. Ό,τι δέχεται η καρδιά, αυτό πρέπει το κεφάλι να το χωνεύει και να το μεταβάλλει σε σκέψεις.»

5 [1] 166: «Αγαπώ τα ελεύθερα πνεύματα, όταν αυτά είναι και ελεύθερες καρδιές. Για μένα το κεφάλι είναι κάτι σαν το στομάχι της καρδιάς – αλλά πρέπει να έχει κανείς ένα καλό στομάχι. Ό,τι δέχεται η καρδιά, το κεφάλι οφείλει να το χωνεύει.»

5 [17] 26-28: «Αγαπώ αυτόν που έχει ελεύθερο πνεύμα κι ελεύθερη καρδιά: και το κεφάλι του ας είναι μόνο τα εντόσθια της καρδιάς.»¹⁰⁹

3 [1] 133: «'Όλες οι γυναίκες είναι ή πουλιά ή γάτες ή αγελάδες' – ας προσέξεις το βλέμμα τους και θα καταλάβεις.»¹¹⁰

¹⁰⁷ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Όλα στη γυναίκα είναι ένα αίνιγμα, και όλα στη γυναίκα έχουν μία λύση: τη λένε εγκυμοσύνη.» [Δικταίος 108, Σαρίκας 66]. Σχολιάζοντας αυτό το απόφθεγμα γράφει ο ίδιος ο Νίτσε στο κατάλοιπο βιβλίο του *Ecce homo*, στο Κεφάλαιο «Γιατί γράφω τόσο καλά βιβλία», § 5: «Ακούσατε την απάντησή μου στο ερώτημα, πώς μπορεί κανείς να *θεραπεύσει* – να *λυτρώσει* – μια γυναίκα; Φτιάχνοντάς της ένα παιδί. Η γυναίκα έχει ανάγκη από παιδιά, ο άντρας είναι πάντα απλώς και μόνο ένα μέσο: έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα.»

¹⁰⁸ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Η πίστη μας στους άλλους προδίδει, τι θα θέλαμε ευχαρίστως να πιστεύουμε σ' εμάς τους ίδιους. Η επιθυμία μας για ένα φίλο είναι ο προδότης μας.» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

Αυτή η σκέψη έρχεται σαν επιστέγασμα της νιτσεϊκής άποψης ότι ο φίλος είναι ένας φελλός που με τις επιφανειακές του κουβέντες μας σώζει από την παθιασμένη αναμέτρηση με τον εαυτό μας, η οποία θα μας βύθιζε στα βάθη. Αλλά αυτό το πετυχαίνει, επειδή «πιστεύουμε» (= έχουμε εμπιστοσύνη) στον φίλο μας, και μάλιστα ως προς όλα εκείνα που δεν κατορθώσαμε να πιστέψουμε στον εαυτό μας.

¹⁰⁹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 4: «Αγαπώ αυτόν που έχει ελεύθερο πνεύμα κι ελεύθερη καρδιά: έτσι το κεφάλι του δεν είναι παρά τα εντόσθια της καρδιάς του, αλλά η καρδιά του τον σπρώχνει στον όλεθρο.» [Δικταίος 45, Σαρίκας 16].

Η ελευθερία του πνεύματος, λέει εδώ ο Νίτσε, δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από όσα προσλαμβάνουν οι αισθήσεις και γενικά ο ψυχικός μας κόσμος (η «καρδιά» μας). Το κεφάλι οφείλει να επεξεργάζεται τα (συν)αισθήματα, και μόνο εφόσον έχουμε ελεύθερη καρδιά, μπορούμε να έχουμε κι ελεύθερο πνεύμα. Και παρ' όλη την ενδεχόμενη ελευθερία της, η καρδιά μας σπρώχνει στον όλεθρο, γιατί είναι υποχρεωμένη να (απο)δέχεται – ακόμα και τον όλεθρο της.

Η πηγή αυτής της ιδέας βρίσκεται σε ένα βιβλίο του Έμερσον που υπήρχε στη βιβλιοθήκη του Νίτσε (R. W. Emerson, *Neue Essays*, Stuttgart 1876, S. 305): «Κάθε χλευασμός σχετικά με τον άνθρωπο έχει μέσα του μια πίκρα και μας αφαιρεί την ενεργητικότητα. Όταν ο Βοναπάρτης επιμένει ότι η καρδιά ανήκει στα εντόσθια, του είμαστε ευγνώμονες γι' αυτή τη χαριτωμένη διδαχή; Η αηδία μας δεν είναι τίποτε άλλο από μια διαμαρτυρία της ανθρώπινης φύσης ενάντια στο ψεύδος.»

¹¹⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Ακόμα η γυναίκα δεν είναι ικανή για τη φιλία: γάτες είναι ακόμα οι γυναίκες, και πουλιά. Ή, στην καλύτερη περίπτωση, αγελάδες.» [Δικταίος 98, Σαρίκας 57].

3 [1] 136: «Αυτός έχει μάθει να εκφράζεται – αλλ’ από τότε δεν τον πιστεύουν πια. Πιστεύουν μόνο όποιον τραυλίζει.»¹¹¹

3 [1] 137: «Θα πίστευα μόνο σε ένα Θεό που θα ήξερε να χορεύει.»¹¹²

3 [1] 138: «Οι δαγκωματιές της ηθικής συνείδησης μας εκπαιδεύουν στο να δαγκώνουμε.»

3 [1] 335: «Όταν κάποιος ντρεσάρει την ηθική του συνείδηση, τότε αυτή τον φιλάει ενώ ταυτόχρονα τον δαγκώνει.»

Τα 12 [1] 107 και 13 [8] είναι ίδια με το 3 [1] 138.¹¹³

3 [1] 139: «Ο γνώστης ζει ανάμεσα στους ανθρώπους όχι σαν αυτοί να ήταν ζώα, αλλά ως [ένας που ζει] ανάμεσα σε ζώα.»

Το ίδιο στο 12 [1] 110.¹¹⁴

3 [1] 141: «Στον έπαινο υπάρχει πολύ περισσότερη ενόχληση από όση στη μομφή.»

Το ίδιο στο 12 [1] 108.

Γράφει σχετικά ο Νίτσε στο *Πέρα από το καλό και το κακό* § 239: «Το στοιχείο της γυναίκας που εμπνέει σεβασμό και πολύ συχνά φόβο, είναι η φύση της, που είναι ‘φυσικότερη’ από εκείνη του άντρα· η γνήσια, όμοια με αρπακτικού ζώου, πανούργα ευκαμψία της, το τιγρίσιο νύχι της μέσα στο γάντι, η αφέλεια του εγωισμού της, ο μη εκπαιδευσιμος χαρακτήρας της και η εσωτερική της αγριότητα.»

¹¹¹ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 5: «Δεν με καταλαβαίνουν, δεν είμαι το στόμα γι’ αυτά τα αυτιά...»

Πρέπει να βροντοχτυπά κανείς όπως τα τύμπανα και οι ιεροκήρυκες της μετάνοιας; Ή πιστεύουν μόνο όποιον τραυλίζει;» [Δικταίος 46, Σαρίκας 17].

Αυτή η σκέψη αφορά την αδυναμία του λαού να κατανοήσει ένα βαθυστόχαστο κήρυγμα. Ένα παρόμοιο παράπονο εξέφρασε ο Ιησούς όταν είπε (Κατά Ματθαίον 13, 13-15): «Γι’ αυτό τους μιλώ με παραβολές, διότι ενώ βλέπουν, εντούτοις δεν βλέπουν, κι ενώ ακούνε, εντούτοις δεν ακούνε, ούτε καταλαβαίνουν. Εκκληρώνεται έτσι η προφητεία του Ησαΐα, που είπε: ‘Θα ακούτε με την ακοή σας και δεν θα καταλαβαίνετε, και θα βλέπετε βλέποντας και όμως δεν θα ιδείτε· διότι χόντρυνε η καρδιά αυτού του λαού’.» Δες και παρακάτω, Σημ. 3 [1] 415 και το σχετικό σχόλιο.

¹¹² Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Θα πίστευα μόνο σε ένα Θεό που θα ήξερε να χορεύει.» [Δικταίος 78, Σαρίκας 40].

Ο χορός για τον Νίτσε είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια εκδήλωση χαράς ή ελαφρότητας, δες παραπάνω, Σημ. 3 [1] 98. Εδώ συνυπάρχει η ιδέα ότι (αυτό που ο Νίτσε κατήγγειλε με τόση σφοδρότητα:) η θρησκευτική πίστη μπορεί να εξισοροποιηθεί μόνο με ένα Θεό που «ξέρει να χορεύει» και άρα δεν παίρνει στα σοβαρά την πίστη μας.

¹¹³ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Πιστέψτε με, φίλοι μου: οι δαγκωματιές της ηθικής συνείδησης μας εκπαιδεύουν στο να δαγκώνουμε.» [Δικταίος 135, Σαρίκας 88].

Πρόκειται για τη νιτσεική κριτική στην ιδέα ότι η ηθική συνείδηση μας «τύπτει» (= μας χτυπά, μας «δαγκώνει») όταν κάνουμε κάτι κακό. Το αποτέλεσμα δεν μπορεί να είναι η ηθική μας βελτίωση, αλλά το ότι μαθαίνουμε κι εμείς να αντιδρούμε δαγκώνοντας.

Ήδη στο *Πέρα από το καλό και το κακό* § 98, γράφει ο Νίτσε: «Αν γυμνάσει κανείς την ηθική του συνείδηση, τότε αυτή μας φιλάει την ίδια στιγμή που μας τύπτει (= δαγκώνει).»

¹¹⁴ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Φίλοι μου, ένας κοροϊδευτικός λόγος έφτασε έως τον φίλο σας: ‘Δείτε τον Ζαρατούστρα! Δεν περπατά ανάμεσά μας σαν να ήμασταν ζώα;’

Αλλά καλύτερο θα ήταν να λέγανε: ‘ο γνώστης βαδίζει ανάμεσα στους ανθρώπους ως [ένας που βαδίζει] ανάμεσα σε ζώα’.» [Δικταίος 133, Σαρίκας 87].

Δεν συμπεριφέρεται ο γνώστης στους άλλους σαν να ήταν ζώα, αλλά είναι αυτός που βαδίζει ανάμεσα σε ζώα. Έτσι προλογίζει ο Ζαρατούστρα την κριτική του επίθεση στην ανθρώπινη ιστορία.

31 [53]: «Δεν είναι ο έπαινος ενοχλητικότερος από όσο κάθε μομφή;»

32 [9] 120: «Δεν είναι ο έπαινος ενοχλητικότερος από όσο κάθε μομφή; Ξέμαθα ακόμα και τον έπαινο, γιατί του λείπει η ντροπή.»¹¹⁵

3 [1] 143: «Η αντίρρηση, η δυσπιστία, το παραστράτημα είναι δείγματα υγείας: κάθε απόλυτη προσπάθεια ανήκει στην Παθολογία.»

5 [25]: «Η ένσταση, η δυσπιστία, το παραστράτημα είναι σημάδια υγιούς πνεύματος. Κάθε τι απόλυτο προδίδει αρρώστια.»

31 [53]: «Αλίμονο σε όλους τους απόλυτους! Είναι άρρωστο είδος.»

31 [64] 108: «Εάν κάποιος δεν τον αγαπούσε εκείνο τον απόλυτο, αυτός ήθελε αμέσως να βράσει και να ψησει. Ο ίδιος αυτός δεν αγαπούσε αρκετά: αλλιώς θα είχε επιθυμήσει λιγότερο – αυτόν να αγαπούν.»¹¹⁶

3 [1] 151: «‘Ας είσαι τουλάχιστον εχθρός μου’: έτσι μιλά ο αληθινός σεβασμός, που δεν τολμά να παρακαλέσει για φιλία.»¹¹⁷

3 [1] 154: «Ο άνθρωπος της γνώσης δεν οφείλει μόνο ν’ αγαπά τους εχθρούς του, αλλά και να μπορεί να μισεί τους φίλους του.»¹¹⁸

3 [1] 156: «Όλα σ’ αυτόν είναι ώριμα για θερισμό: αλλά του λείπει το δρεπάνι – γι’ αυτό ξεριζώνει στάχυα και οργίζεται.»¹¹⁹

¹¹⁵ Δες Ζα I, *Για τις μύγες της αγοράς*: «[Οι μικρόψυχοι άνθρωποι της αγοράς] βουίζουν τριγύρω σου ακόμα και με τον έπαινό τους: ενόχληση είναι ο έπαινος τους. Θέλουν να σιμώσουν στο δέρμα σου και στο αίμα σου.» [Δικταίος 93, Σαρίκας 52].

Αυτό το γνωμικό έχει εκτεθεί ήδη στο *Πέρα από το καλό και το κακό* § 170.

¹¹⁶ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 16*: «Αλλ’ αυτό έκανε εκείνος ο απόλυτος. Καταγόταν από τον όχλο... Ν’ αποφεύγετε όλους αυτούς τους απόλυτους!» [Δικταίος 392, Σαρίκας 282].

Αυτή η σκέψη αναφέρεται στον Ιησού και στην τάση του προς το Απόλυτο. Ο Νίτσε μέμφεται τον Ιησού, επειδή αυτός υπερασπίστηκε το κλάμα και όχι το γέλιο (δες Κατά Ματθαίον 5, 4: «Μακάριοι οι πενθούντες»). Στον σχετικό κόσμο των ανθρώπων είναι απαραίτητο κι εύλογο το γέλιο, γιατί «ακόμα κι ένα παιδί βρίσκει εδώ λόγους για να γελά». Ο Νίτσε εντοπίζει την προτίμηση του Ιησού για το κλάμα και στο γεγονός ότι αυτός περιφρονούσε τον χορό· λέει σχετικά: «Πώς θα μπορούσε να φαίνεται ελαφριά η γη σε κάτι τέτοιους απόλυτους;» (Ζα IV, όπ. π.).

¹¹⁷ Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «‘Ας είσαι τουλάχιστον εχθρός μου!’ – έτσι μιλά ο αληθινός σεβασμός, που δεν τολμά να παρακαλέσει για φιλία.» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

Όποιος σέβεται τον άλλο, δεν μπορεί να ικετεύει για τη φιλία του. Αντίθετα, είναι ένδειξη σεβασμού να αντιμετωπίζουμε τον άλλο σαν εχθρό μας αντιπαρατιθέμενοι με τις σκέψεις του και τις πράξεις του. Έτσι ο εχθρός δεν νοείται ως κάποιος, τον οποίο περιφρονούμε και απαξιώνουμε τη σχέση μαζί του, αλλά ως άξιος σεβασμού και αντιμετώπισης.

¹¹⁸ Δες Ζα I, *Για τη δωρήτρια αρετή 3*: «Ο άνθρωπος της γνώσης δεν οφείλει μόνο ν’ αγαπά τους εχθρούς του, αλλά και να μπορεί να μισεί τους φίλους του.» [Δικταίος 123, Σαρίκας 78]. Ο Νίτσε συμπληρώνει εδώ τη χριστιανική προτροπή: «Αγαπάτε τους εχθρούς σας» (Κατά Ματθαίον 5, 44. Κατά Λουκάν 6, 27 + 35) με την προτροπή: «Μισείτε τους φίλους σας». Αυτό το δίδαγμα αφορά κυρίως τη σχέση μαθητή-δασκάλου: ο μαθητής οφείλει ενίοτε ν’ αμφισβητεί και ν’ αντικρούει τον δάσκαλό του, να «ντρέπεται» γι’ αυτόν και να υποψιάζεται ότι εξαπατήθηκε από αυτόν. Κάτι τέτοιο μπορεί να πετύχει μόνο όποιος έφθασε σε υψηλό σκαλοπάτι γνώσης («ο άνθρωπος της γνώσης»).

¹¹⁹ Δες Ζα I, Πρόλογος 9: «Συντρόφους γυρεύει ο δημιουργός και συθεριστάδες: γιατί όλα σ’ αυτόν είναι ώριμα για θερισμό. Αλλά του λείπουν τα εκατό δρεπάνια: γι’ αυτό ξεριζώνει στάχυα και οργίζεται.» [Δικταίος 54, Σαρίκας 22].

3 [1] 157: «Ο ένας ταξιδεύει επειδή αναζητά τον εαυτό του, και ο άλλος επειδή θέλει να χάσει τον εαυτό του.»¹²⁰

3 [1] 158: «Όχι με την οργή, αλλά με το γέλιο σκοτώνουμε.»

19 [5]: «Ω αδέρφια μου. Υπάρχουν μερικοί ανάμεσά σας, που ξέρουν να εκμηδενίζουν ένα πράγμα καταγελώντας το! Και στ' αλήθεια, σκοτώνουμε καλά με το γέλιο.»¹²¹

3 [1] 162: «Όποιος γνωρίζει 'τον αναγνώστη', σίγουρα δεν γράφει πια για αναγνώστες – αλλά για τον εαυτό του, τον συγγραφέα.»¹²²

Εδώ σκιαγραφείται το πρόσωπο και το έργο του Ζαρατούστρα: Ως δάσκαλος αναζητά μαθητές, αλλά όχι με το νόημα των ανθρώπων που θα πιστέψουν στα θρησκευτικά του διδάγματα. Ο Ζαρατούστρα αναζητά συντρόφους και όχι πιστούς. Δεν σκοπεύει να ρίξει μέσα τους τον σπόρο (όπως ο Ιησούς στην παραβολή του «καλού σπορέα», δες Κατά Ματθαίον 13, 4-10. Κατά Μάρκον 4, 4-9. Κατά Λουκάν 8, 5-9), αλλά να θερίσει μαζί τους τον ώριμο καρπό. Η παρομοίωση είναι παρμένη από την Καινή Διαθήκη (Κατά Ματθαίον 9, 37-38): «Ο μεν θερισμός είναι πολύς, οι εργάτες όμως λίγοι. Παρακαλέστε λοιπόν τον Κύριο του θερισμού να στείλει εργάτες για τον θερισμό του.» Η αναφορά στον θερισμό υπαινίσσεται και τον καταστροφικό ρόλο που σκοπεύει ο Ζαρατούστρα να αναλάβει: οι σύντροφοί του θα πρέπει να κρατούν και ν' ακονίζουν δρεπάνια. Λέει αμέσως παρακάτω: «Εξολοθρευτές θα τους πούνε και περιφρονητές του καλού και του κακού. Αλλ' αυτοί δεν είναι άλλο από θεριστές και πανηγυριστές.»

¹²⁰ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Ο ένας πηγαίνει στον πλησίον του επειδή αναζητά τον εαυτό του, και ο άλλος επειδή θέλει να χάσει τον εαυτό του. Η κακή αγάπη προς τον εαυτό σας κάνει τη μοναξιά σας να γίνεται φυλακή.» [Δικταίος 103, Σαρίκας 61].

Κριτική στη χριστιανική διδασκαλία περί αγάπης προς τον πλησίον. Για ποιο λόγο στρέφεται κανείς προς τον πλησίον του; α) Επειδή δεν έχει βρει τον εαυτό του και τον αναζητά στους άλλους! β) Επειδή του έχει γίνει ανυπόφορος ο εαυτός του και προσπαθεί ν' απαλλαγεί από αυτόν. γ) Επειδή έχει τόσο κακή σχέση με τον εαυτό του, ώστε νιώθει τη μοναξιά σαν φυλακή κι επιχειρεί να δραπετεύσει. Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις η περίφημη «αγάπη προς τον πλησίον» είναι απαράδεκτη.

¹²¹ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Όχι με την οργή, αλλά με το γέλιο σκοτώνουμε. Εμπρός, ας σκοτώσουμε το πνεύμα του βάρους!» [Δικταίος 78, Σαρίκας 40].

Δες επίσης Ζα ΙV, *Η γιορτή του γαιδάρου Ι*: «Ένα όμως ξέρω, που το έμαθα κάποτε από σένα τον ίδιο, ω Ζαρατούστρα: όποιος θέλει να σκοτώσει ριζικά, αυτός γελάει.

‘Όχι με την οργή, αλλά με το γέλιο σκοτώνουμε’ – έτσι είπες κάποτε. Ω Ζαρατούστρα, εσύ ο κρυφός, ο εξολοθρευτής χωρίς οργή, ο επικίνδυνος άγιος, – είσαι πανούργος!» [Δικταίος 419-420, Σαρίκας 304].

Η ελαφρότητα και το χαρούμενο γέλιο δεν έχουν ως μόνο αποτέλεσμα την ψυχική ευχαρίστηση, αλλά έχουν και φθοροποιό αποτέλεσμα: ενάντια στην αταίριαστη σοβαρότητα, στην απύθμενη βαθύτητα και στην τυπολατρική επισημότητα. Με το γέλιο δείχνεται όλη η περιφρόνησή μας για τον αντίπαλο, κι αυτή είναι το αποτελεσματικότερο όπλο. Αντίθετα, με την οργή προδίδουμε ότι πήραμε τον αντίπαλο πολύ σοβαρά.

¹²² Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Όποιος γνωρίζει τον αναγνώστη, δεν κάνει πια τίποτα για τον αναγνώστη. Άλλος ένας αιώνας με αναγνώστες – και το ίδιο το πνεύμα θα βρωμίσει.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Ο Νίτσε εκφράζει – εδώ και παρακάτω – μια υψηλή εκτίμηση για το γράψιμο και το σκέπτεσθαι. Ο επιπόλαιος αναγνώστης, που περιδιαβάζει αργόσχολα τα γραπτά κείμενα, δεν είναι σε θέση να συλλάβει τον μόχθο και τον πόνο του συγγραφέα. Πόσο μάλλον όταν ο συγγραφέας «γράφει με το αίμα του» (Ζα Ι, όπ. π.).

Ήδη στο βιβλίο του *Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο*, στο Κεφάλαιο «Ανάμεικτες δοξασίες και αφορισμοί» 167 γράφει ο Νίτσε: «*Sibi scribere [= Γράφε για τον εαυτό σου]*: Ο

3 [1] 163: «Πάνω στα βουνά, ο συντομότερος δρόμος είναι από κορφή σε κορφή: αλλά για κάτι τέτοιο πρέπει να έχεις μακριά πόδια! – Τα αποφθέγματα είναι κορφές.»¹²³

3 [1] 168: «Ακόμα ένας αιώνας εφημερίδων και όλα τα λόγια θα βρωμίσουν.»¹²⁴

3 [1] 169: «Όχι όταν η αλήθεια είναι βρώμικη, αλλά όταν είναι ρηχή, τότε ο γνώστης κατεβαίνει απρόθυμα στα νερά.»¹²⁵

3 [1] 170: «Στους σκεπτικιστές. – Όποιος κουράζεται πολύ, πέφτει να κοιμηθεί πάνω στο χιόνι – απόφυγε να περπατάς πολύ.»

12 [1] 106: «Όποιος πάει πολύ μακριά, τελικά από την κούραση πέφτει να κοιμηθεί πάνω στο χιόνι: όπως ο σκεπτικιστής.»

13 [8]: «Όποιος πάει πολύ μακριά, τελικά πέφτει να κοιμηθεί ακόμα και πάνω στο χιόνι – από κούραση.»¹²⁶

λογικός συγγραφέας δεν γράφει για κάποιους απόγονους αλλά για τους δικούς του, δηλαδή για τα δικά του γερατειά, για να μπορεί ακόμα και τότε να χαιρέται με τον εαυτό του.»

¹²³ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Πάνω στα βουνά, ο συντομότερος δρόμος είναι από κορφή σε κορφή: αλλά για κάτι τέτοιο πρέπει να έχεις μακριά πόδια. Τα αποφθέγματα πρέπει να είναι κορφές: κι αυτοί, για τους οποίους αυτά λέγονται, πρέπει να είναι μεγάλοι και από ανώτερη γενιά.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Εδώ παρέχεται μια εξήγηση του γιατί ο Νίτσε καλλιέργησε με τόση επιμονή το γραπτό είδος του αποφθέγματος (γερμανικά *Sentenz, Spruch*). Το ότι «τα αποφθέγματα είναι κορφές» παραπέμπει στους εκπληκτικούς στίχους του Ακραγαντίνου Εμπεδοκλή (απόσπ. 24 *Diels-Kranz*): «Βαδίζοντας από κορφή σε κορφή, | ας μη φτιάξω μόνο *μια* ατραπό του λόγου.» Ότι τα αποφθέγματα «είναι κορφές», σημαίνει ότι τα προσεγγίζει μόνο όποιος μπορεί ν' αναρριχάται στα ύψη και επιπλέον να κάνει άλματα από κορφή σε κορφή. Είναι λοιπόν απρόσιτα στους αργόσχολους αναγνώστες, που ζητούν εύπεπτη ύλη για να περάσουν την ώρα τους. Γίνεται φανερό ότι ο Νίτσε δεν έγραφε για το ευρύ κοινό, αλλά για τους λιγιστούς «μεγάλους» που μπορούν να τον ακολουθήσουν στις τολμηρές αναρριχήσεις.

Η πηγή της νιτσεϊκής διατύπωσης είναι τα Δοκίμια του Έμερσον, ο οποίος γράφει (*Versuche* 371): «ας καθίσουμε παράμερα, όπως οι θεοί, που από κορφή σε κορφή ολόγυρα στον Όλυμπο συζητούν μεταξύ τους». Δες επίσης Έμερσον, *Neue Essays* 9: «Ο ποιητής αναγνωρίζει τον ελλείποντα κρίκο από τη χαρά που αισθάνεται όταν τον βρίσκει· ο ποιητής μας δανείζει απέραντες εμπειρίες – όπως ένας θεός, που βαδίζει από κορφή σε κορφή και ακουμπά τα πόδια του μόνο πάνω στις κορφές των βουνών.»

¹²⁴ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Ακόμα ένας αιώνας με αναγνώστες – και το ίδιο το πνεύμα θα βρωμίσει.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Ο Νίτσε στρέφεται ενάντια στους αργόσχολους αναγνώστες που διαβάζουν εφημερίδα και υποβιβάζουν το πνεύμα στο επίπεδο της καθημερινότητας. Ίσως μια από τις πιο επαναστατικές σκέψεις του είναι ότι δεν θα έπρεπε να μαθαίνουν όλοι να διαβάζουν, δες Σημ. 4 [70] 134, 6-10.

¹²⁵ Δες Ζα Ι, *Για την αγνότητα*: «Όχι όταν η αλήθεια είναι βρώμικη, αλλά όταν είναι ρηχή, τότε ο γνώστης κατεβαίνει απρόθυμα στα νερά της.» [Δικταίος 95, Σαρίκας 54].

Η αλήθεια δεν είναι πάντα καθαρή και αμιγής, αλλά συχνά αναμιγμένη με τη βρωμιά και την κακότητα, με τις κατώτερες ορμές και τις διαβολιές των ανθρώπων. Ο γνώστης δεν έχει αντίρρηση και σ' αυτές τις περιπτώσεις να μπει στον βούρκο, για να βρει και να πει την αλήθεια. Λέει αμέσως πιο πριν ο Ζαρατούστρα: «Μιλώ για βρώμικα πράγματα; Αυτό για μένα δεν είναι το χειρότερο.»

¹²⁶ Δες Ζα ΙΙ, *Για τις αράχνες*: «Η ζήλια τις οδηγεί και στο μονοπάτι των στοχαστών· κι αυτό είναι το γνώρισμα της ζήλιας τους – πάντα πάνε πολύ μακριά: έτσι ώστε τελικά η κούρασή τους οφείλει να πέσει να κοιμηθεί ακόμα και πάνω στο χιόνι.» [Δικταίος 149, Σαρίκας 100].

3 [1] 172: «Ο ελαφρύς και καθαρός αέρας, ο κοντινός κίνδυνος – και το γεμάτο από χαρούμενη κακία πνεύμα: όλα αυτά ταιριάζουν καλά μεταξύ τους.»¹²⁷

3 [1] 173: «Το θάρρος εκμηδενίζει φαντάσματα, αλλά δημιουργεί στοιχειά.»¹²⁸

3 [1] 175: «Υπάρχουν αισθήματα που θέλουν να μας σκοτώσουν· εάν όμως δεν το καταφέρουν, τότε πρέπει αυτά να πεθάνουν.»¹²⁹

3 [1] 182: «Υπάρχουν πολλά πράγματα στον κακό που με αηδιάζουν, αλλά και αντίστοιχα πολλά στον καλό: και στ' αλήθεια όχι ακριβώς η 'κακία' τους!»

4 [229]: «Πολλά με αηδιάζουν στους καλούς σας και στ' αλήθεια όχι η κακία τους. Θα ήθελα να είχαν μια τρέλα από την οποία να εξολοθρευτούν, όπως ο χλωμός εγκληματίας από την τρέλα του. Θα ήθελα η τρέλα τους να λεγόταν συμπόνια ή αφοσίωση ή δικαιοσύνη. Αλλά έχουν την αρετή τους, για να ζήσουν πολλά χρόνια, - - »¹³⁰

Ο Νίτσε ονομάζει «αράχνες» τους υπερασπιστές της ισότητας μεταξύ των ανθρώπων, επειδή χρησιμοποιούν την ισότητα ως δικαιολογία («δίχτυ») για να εκδικούνται τους εγκληματίες, με το πρόσχημα ότι έτσι απονέμεται δικαιοσύνη. Αλλά όταν αυτοί επιχειρούν να θεμελιώσουν την εκδικητικότητά τους με βαθυστόχαστες θεωρίες, τότε «πάνε πολύ μακριά» και δεν αντέχουν. (Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι η διατύπωση αφορούσε αρχικά τους σκεπτικιστές, που αμφισβητώντας τα πάντα «πάνε πολύ μακριά» και οι ίδιες τους οι δυνάμεις τους εγκαταλείπουν πρόωρα.)

Η προέλευση της σκέψης είναι ίσως το εξής χωρίο του Έμερσον (*Δοκίμια* 296): «Η μοίρα του φτωχού βοσκού, που τυφλωμένος από τον χιονιά, μέσα στον οποίο παραπλανήθηκε, πεθαίνει μέσα σε μια χιονοστιβάδα, λίγα μόνο βήματα μακριά από την κατοικία του, είναι μια εικόνα που αποδίδει την κατάσταση του ανθρώπου.»

¹²⁷ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Ο ελαφρύς και καθαρός αέρας, ο κοντινός κίνδυνος και το γεμάτο από χαρούμενη κακία πνεύμα: όλα αυτά ταιριάζουν καλά μεταξύ τους.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Ο Νίτσε απαριθμεί εδώ τις ιδεώδεις συνθήκες, μέσα στις οποίες μπορεί να ζήσει ένας στοχαστής. Χρειάζεται τον καθαρό αέρα των βουνών – για ν' ανεβαίνει στα πνευματικά ύψη –, τον κοντινό κίνδυνο – για ν' ασκεί την επιθετική κριτική του –, κι ένα πνεύμα όπου συνδυάζεται η κακία (για τους άλλους) με τη χαρά (για τον εαυτό του), για να στέκεται και ν' απολαμβάνει τον εαυτό του υπεράνω των άλλων.

¹²⁸ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Θέλω να έχω γύρω μου στοιχειά, γιατί είμαι θαρραλέος. Το θάρρος που διώχνει τα φαντάσματα, δημιουργεί στοιχειά για τον εαυτό του, – το θάρρος θέλει να γελά.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Εδώ επεξηγείται το ένα από όσα αναφέρθηκαν στο 3 [1] 172 ως απαραίτητα για τον στοχαστή: ο κοντινός κίνδυνος. Ο στοχαστής δεν κινδυνεύει από τους μικρόψυχους ανθρώπους, στους οποίους επιτίθεται. Κινδυνεύει από τις σκέψεις του – αυτές είναι τα «στοιχειά» που τον περιβάλλουν. Και δεν θέλει να διώξει αυτά τα στοιχειά, αλλά αντίθετα να παίζει και να γελά, όλο χαρά για όσα σκαρώνει μαζί τους.

¹²⁹ Δες Ζα Ι, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Υπάρχουν αισθήματα που θέλουν να σκοτώσουν τον μοναχικό· αν δεν το καταφέρουν, τότε πρέπει αυτά να πεθάνουν! Μα το μπορείς αυτό, να γίνεις δολοφόνος;» [Δικταίος 105, Σαρίκας 64].

Ο Νίτσε αναφέρει ως επικίνδυνα αισθήματα του μοναχικού δημιουργού αφενός τη *μοναξιά*, που εξαντλεί την περηφάνια και το θάρρος, αφετέρου τον *φόβο*, που του προκαλεί το φάντασμα της ίδιας του της ανωτερότητας. Αυτά τα αισθήματα είναι θανατηφόρα· αλλ' αν δεν κατορθώσουν να σκοτώσουν τον μοναχικό, είναι καταδικασμένα να πεθάνουν, ώστε να συνεχίσει αυτός απρόσκοπτα τη μοναχική του πορεία. Γίνεται φανερό ότι η μοναχικότητα του δημιουργού θέτει ένα δίλημμα αληθινής ζωής ή θανάτου.

3 [1] 183: «Δεν αρκεί να τιμωρούμε τον εγκληματία, θα έπρεπε και να τον συμφιλιώνουμε μ' εμάς και να τον ευλογούμε: ή μήπως δεν τον αγαπούσαμε όταν του προξενούσαμε πόνο; Μήπως δεν υποφέραμε που *οφείλαμε* να τον χρησιμοποιήσουμε ως όργανο για εκφοβισμό;»¹³¹

3 [1] 186: «Η ποινή θα έπρεπε να είναι τέτοια, ώστε μετά από μια παράβασή σου να την απαιτείς ως δικαίωμά σου και ως τιμή σου.»¹³²

3 [1] 201: «Όταν σιχαινόμαστε τον εαυτό μας και δεν μπορούμε πια να τον αγαπάμε, τότε για θεραπεία συνιστάται η αγάπη προς τον πλησίον: έτσι οι πλησίον πολύ σύντομα θα μας αναγκάσουν να πιστέψουμε ότι είμαστε αξιαγάπητοι.»¹³³

¹³⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Πολλά πράγματα στους καλούς σας με αηδιάζουν, και στ' αλήθεια όχι η κακία τους. Θα ήθελα να είχαν μια τρέλα από την οποία να εξολοθρευτούν, όπως αυτός εδώ ο χλωμός εγκληματίας!

Θα ήθελα, στ' αλήθεια, η τρέλα τους να λεγόταν ειλικρίνεια ή αφοσίωση ή δικαιοσύνη: αλλά έχουν την αρετή τους για να ζήσουν πολλά χρόνια και με μια αξιοθρήνητη ευχαρίστηση.» [Δικταίος 76, Σαρίκας 38].

Εδώ συγκρίνονται οι θεωρούμενοι ως «καλοί» με τους εγκληματίες. Σε ένα σημείο υπερτερεί ο εγκληματίας, στο ότι έχει μια τρέλα που τον οδηγεί στον όλεθρο. Ποια θα ήταν η αντίστοιχη τρέλα που θα οδηγούσε και τους καλούς στον όλεθρο; Ο Νίτσε απαριθμεί: ειλικρίνεια, αφοσίωση, δικαιοσύνη. Αντ' αυτών οι καλοί στηρίζονται στην αναγνωρισμένη καλοσύνη τους για να επιβιώνουν και να έχουν τη συνείδησή τους αναπαυμένη.

¹³¹ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Η προσταγή σας για θανάτωση, δικαστές, πρέπει να είναι πράξη συμπόνιας και όχι εκδίκησης. Κι ενώ θανατώνετε, κοιτάζτε εσείς οι ίδιοι να δικαιώνετε τη ζωή!

Δεν αρκεί να συμφιλιώνεστε με αυτόν που θανατώνετε. Η θλίψη σας ας είναι αγάπη για τον υπεράνθρωπο: έτσι δικαιώνετε την επιβίωσή σας!» [Δικταίος 74, Σαρίκας 37].

Πού βρίσκει ο δικαστής το δικαίωμα να προστάζει τον θάνατο των κακούργων και άρα να τους σκοτώνει; Μια δικαιολογία συνίσταται στο ότι τιμωρούμενος ο κακούργος συμφιλιώνεται κι επανασυνδέεται με τους άλλους ανθρώπους: αλλ' αυτό δεν αρκεί. Κατά τον Νίτσε η δικαστική απονομή δικαιοσύνης είναι μια θεσμικά κατοχυρωμένη εκδίκηση, την οποία παίρνει η κοινωνία για τη βλάβη που της έγινε. Ο Νίτσε αντιπροτείνει: Αν επιμένετε να θανατώνετε, τότε αυτή η θανάτωση πρέπει να οφείλεται σε συμπόνια για την άθλια ύπαρξη του κακούργου και όχι σε εκδίκηση. Η θανάτωση πρέπει να δικαιώνει τη ζωή και όχι απλώς να τροφοδοτεί τον θάνατο. Και τότε μπορεί να δικαιωθεί η ζωή; Όταν η εξολόθρευση των ανθρώπων είναι ένα μέσο για να επιτευχθεί ο ερχομός του υπεράνθρωπου.

¹³² Δες Ζα Ι, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Και αν η ποινή δεν είναι δικαίωμα και τιμή για τον παραβάτη, τότε δεν μου αρέσουν οι ποινές σας.» [Δικταίος 111, Σαρίκας 68].

Ο Νίτσε επιχειρεί εδώ μια αναδόμηση της δικαστικής ποινής. Όχι μόνο δεν θα έπρεπε ο εγκληματίας ν' αποφεύγει την ποινή, αλλά μάλλον θα έπρεπε να την εκλαμβάνει ως δικαίωμά του και τιμή (Ehre) που του απονέμεται. Για να γίνεται όμως κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να είχαν μια εντελώς άλλη ποιότητα οι δικαστικές ποινές.

¹³³ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Προσκολλάσθε στον πλησίον και αυτό το επαινείτε. Αλλά εγώ σας λέω: η αγάπη σας προς τον πλησίον είναι η κακή αγάπη σας για τον εαυτό σας.

Καταφεύγετε στον πλησίον αποφεύγοντας τον εαυτό σας κι αυτό θέλετε να το κάνετε αρετή: αλλά εγώ βλέπω πέρα από την 'αυταπάρνησή' σας...

Δεν ανέχεστε τον εαυτό σας και δεν τον αγαπάτε αρκετά: γι' αυτό θέλετε να παραπλανήσετε τον πλησίον σας ώστε να σας αγαπήσει κι εσείς να θησαυρίσετε με την πλάνη του.» [Δικταίος 101-2, Σαρίκας 61].

Εδώ απομυθοποιείται το χριστιανικό δίδαγμα περί αγάπης προς τον πλησίον (δες παρόμοια στη Σημ. 3 [1] 157). Οι άνθρωποι επινόησαν και στήριξαν αυτή την αγάπη, επειδή δεν μπόρεσαν ν' αποκτήσουν καλή σχέση προς τον εαυτό τους. Ο πλησίον είναι καταφύγιο και

3 [1] 204: «Με την αγάπη προς ένα πρόσωπο θέλουν να ξεπεράσουν τον φθόνο προς αυτό.»

3 [1] 419: «Λίγος φθόνος στην αρχή – και στη συνέχεια μια μεγάλη αγάπη; Έτσι προκύπτει μια έκρηξη μέσω της τριβής ενός σπίρτου.»¹³⁴

3 [1] 206: «Οι μεγάλες ευεργεσίες δεν μας κάνουν ευγνώμονες, αλλά εκδικητικούς.»

Το ίδιο στο 12 [1] 105.¹³⁵

3 [1] 207: «Προσκαλούν ευχαρίστως ένα μάρτυρα, όταν θέλουν να μιλήσουν για τον εαυτό τους: αυτό το ονομάζουν ‘συναναστροφή με ανθρώπους’.»¹³⁶

3 [1] 211: «Την αδικία οφείλει να την παίρνει επάνω του, όποιος μπορεί να την αντέξει: αυτό απαιτεί η φιλανθρωπία.»

4 [96]: «Την αδικία οφείλει να την παίρνει επάνω του, όποιος είναι ικανός γι’ αυτό.»

5 [17]: «Αγαπώ αυτόν που φορτώνεται την αδικία εκείνων, οι οποίοι δεν μπορούν να την αντέξουν.»

9 [1]: «Αν είναι οι όμοιοί σου αρκετά δυνατοί, εμπρός, φορτώσου και την ξένη αδικία μαζί με τη δική σου: τότε θα επαινέσουν την ευσπλαχνία σου.»

13 [1] 438, 19-20: «Αυτό ονομάζω εγώ ευσπλαχνία κι ευσπλαχνικό φρόνημα, να σηκώνεις στους όμοιους σου την ξένη αδικία και ν’ αγκομαχάς κάτω από διπλό βάρος.»¹³⁷

θεραπεία του αρρωστημένου αυτοσχετισμού. Αλλά το ίδιο το *δίδαγμα* περί αγάπης προς τον πλησίον είναι παραπλάνηση (Verführen), γιατί παρακινεί τους ανθρώπους να πιστέψουν ότι ο πλησίον τους είναι αξιαγάπητος, έστω κι αν αυτός μισεί τον εαυτό του.

¹³⁴ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Και συχνά το μόνο που θέλει κανείς με την αγάπη, είναι να ξεπεράσει τον φθόνο.» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

Ο Νίτσε διαβλέπει ότι πίσω από την αγάπη συχνά κρύβεται φθόνος, άρα η αγάπη (με το χριστιανικό ή με το ερωτικό νόημα) είναι κάθε άλλο παρά ένα άδολο ή ανεξίκακο συναίσθημα.

¹³⁵ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Οι μεγάλες ευεργεσίες δεν μας κάνουν ευγνώμονες, αλλά εκδικητικούς· και αν δεν ξεχαστεί η μικρή ευεργεσία, τότε γίνεται σαράκι.» [Δικταίος 135, Σαρίκας 87-88].

Εδώ τίθεται το ερώτημα: Πρέπει να χρωστούμε ευγνωμοσύνη για κάποια ευεργεσία που μας έγινε; Η απάντηση που δίνεται είναι διττή: α) Η μεγάλη ευεργεσία δεν γεννά ευγνωμοσύνη, γιατί προσβάλλει κατάβαθα τον ευεργετημένο, ποδοπατεί την υπερηφάνειά του και μέσα του φουσκώνει το αίσθημα της εκδίκησης. β) Η μικρή ευεργεσία λησμονιέται γρήγορα· αλλ’ αν δεν ξεχαστεί, τότε η ντροπή για την ελεημοσύνη που δεχτήκαμε γίνεται ένα σαράκι, που κατατρώνει τα σπλάχνα και μας φθείρει ψυχικά.

Η σκέψη έχει ίσως την πηγή της στον Έμερσον (*Δοκίμια* 387): «Ποτέ δεν συγχωρούμε εντελώς αυτόν που μας προσφέρει. Το χέρι που μας τροφοδοτεί, κινδυνεύει πάντα να δαγκωθεί.»

¹³⁶ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Προσκαλείτε ένα μάρτυρα, όταν θέλετε να μιλήσετε καλά για τον εαυτό σας· κι όταν τον έχετε παραπλανήσει, ώστε να σκέπτεται καλά για εσάς, τότε σκέπτεστε κι εσείς καλά για εσάς.» [Δικταίος 102, Σαρίκας 61].

Πόσο *καλή* εντύπωση έχουμε για τον εαυτό μας; Ο Νίτσε απαντά: καθόλου καλή! Για να μπορέσουμε να την βελτιώσουμε, για να μπορέσουμε καν να ανεχθούμε τον εαυτό μας, στρεφόμεστε προς τους γύρω ανθρώπους και αρχίζουμε να αυτοεπαινούμαστε. Από την καλή εντύπωση που αποκτούν τότε οι άλλοι για εμάς, βελτιώνεται και η δική μας αυτοεκτίμηση!

3 [1] 216: «Αυτό που μάθαμε να πιστεύουμε χωρίς λογικά θεμέλια, είναι το πιο δύσκολο να συγκλονισθεί μέσω λογικών θεμελίων.»

31 [53]: «Αυτό μάθατε κάποτε να το πιστεύετε χωρίς λογικά θεμέλια: πώς θα μπορούσα εγώ να σας το γκρεμίσω μέσω λογικών θεμελίων;»

Το ίδιο στο 32 [9] 120.¹³⁸

3 [1] 217: «Όποιος είναι από τη φύση του αγνός, δεν πολυεκτιμά την αγνότητα, με εξαίρεση μερικούς παλαβούς ματαϊόδοξους. Οι εκθειαστές της είναι εκείνοι που έχουν λόγους να επιθυμούν να γίνουν αγνοί ή να είχαν υπάρξει αγνοί – τα γουρούνια της Κίρκης.»

12 [1] 136: «Τα γουρούνια της Κίρκης λατρεύουν την αγνότητα.»¹³⁹

3 [1] 218: «Σε όποιον η αγνότητα πέφτει βαριά, αυτός πρέπει σίγουρα ν' αποτρέπεται από αυτήν.»¹⁴⁰

3 [1] 230: «Μια μικρή εκδίκηση είναι κατά το πλείστο κάτι πιο ανθρώπινο από καμιά εκδίκηση.»¹⁴¹

¹³⁷ Δες Ζα I, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Αυτό το ξέρατε; Η μοιρασμένη αδικία είναι μισό δίκιο. Και οφείλει να παίρνει επάνω του την αδικία, αυτός που μπορεί να την αντέξει!» [Δικταίος 111, Σαρίκας 68].

Ο Νίτσε επεξεργάζεται με αλληπάλληλες διατυπώσεις τη μεγαλειώδη αντίληψη περί δικαιοσύνης, που είδαμε και παραπάνω (δες σημειώσεις 2 [33], 2 [38], 3 [1] 1): Δεν είναι δικαιοσύνη να *απονέμεις* στον καθένα όσα αξίζει, αλλά να *φορτώνεσαι* τις αδικίες των άλλων, όσο αντέχουν οι ώμοι σου.

¹³⁸ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 9*: «Αυτό που ο όχλος έμαθε κάποτε να πιστεύει χωρίς λογικά θεμέλια, ποιος θα μπορούσε να του το γκρεμίσει μέσω λογικών θεμελίων;» [Δικταίος 387-8, Σαρίκας 278].

Εδώ γίνεται μια δυναμική επίθεση ενάντια στη θρησκευτική πίστη. Ο Νίτσε διαπιστώνει: α) Όλα όσα πιστέψαμε από τα θεολογικά δόγματα, τα πιστέψαμε χωρίς λογικά θεμέλια, άρα μέσω της θρησκευτικής αυθεντίας και της κατήχησης. β) Η θρησκευτική πίστη που δεν στηρίχτηκε σε λογικά ερείσματα, πολύ δύσκολα μπορεί να γκρεμιστεί με λογικά μέσα, δηλ. με επιχειρήματα. γ) Αυτός που «έμαθε να πιστεύει» χωρίς να βασίζεται στη λογική του, δεν είναι παρά «ο όχλος». Ο Νίτσε απευθύνει αυτές τις διαπιστώσεις στους ανώτερους ανθρώπους, αφού πρώτα τους διαβεβαιώνει ότι «το σήμερα ανήκει στον όχλο» (Ζα IV, όπ. π.).

¹³⁹ Δες Ζα I, *Για την αγνότητα*: «Στ' αλήθεια, υπάρχουν αγνοί εκ φύσεως: έχουν μαλακή καρδιά, αγαπούν το γέλιο περισσότερο από εσάς και γελούν πιο πλούσια από εσάς.

Γελούν και για την αγνότητα και ρωτούν: 'τι είναι αγνότητα;'» [Δικταίος 95, Σαρίκας 54-55].

Ο Νίτσε στρέφεται εδώ κατά των ηθικολόγων που απαιτούν σεξουαλική εγκράτεια. Το νιτσεϊκό βλέμμα στρέφεται προς δύο κατευθύνσεις: α) Όσοι είναι «εκ φύσεως αγνοί» όχι μόνο δεν έχουν τάση να ηθικολογούν, αλλά *δεν ξέρουν* τι θα πει αγνότητα και γι' αυτό δεν είναι δυνατό να την εκτιμούν. β) Όσοι ηθικολογούν, είναι οι ηθικά βουτηγμένοι στη λάσπη, αυτοί που έχουν λόγους να νοσταλγούν την αγνότητα. Αλλά πού βρίσκουν αυτοί το δικαίωμα να κηρύττουν και να ηθικολογούν;

¹⁴⁰ Δες Ζα I, *Για την αγνότητα*: «Σε όποιον η αγνότητα πέφτει βαριά, αυτός πρέπει ν' αποτρέπεται από αυτήν: για να μην του γίνει ο δρόμος προς την κόλαση.» [Δικταίος 95, Σαρίκας 54].

Και πάλι κατά των ηθικολόγων· όχι μόνο δεν πρέπει να προτρέπουμε, αλλά πρέπει μάλλον ν' αποτρέπουμε από την αγνότητα όσους δυσκολεύονται να την τηρήσουν, κι αυτοί είναι οι περισσότεροι: γράφει ο Νίτσε στο ίδιο κεφάλαιο (Ζα I, όπ. π.): «Η αγνότητα είναι για λίγους αρετή, αλλά για πολλούς είναι σχεδόν κατάρρα.»

3 [1] 231: «Όποιος περιφρονεί τον εαυτό του, εξακολουθεί εντούτοις να τον τιμά με τη σκέψη ότι τώρα τουλάχιστο δεν ψεύδεται γι' αυτόν.»

3 [1] 281: «Όποιος περιφρονεί τον εαυτό του, ίσως σκέπτεται ότι δεν είναι μόνο ο περιφρονούμενος αλλά και ο περιφρονών: σαν τέτοιος μπορεί συνεπώς και να επικηρύσσει τον εαυτό του.»¹⁴²

3 [1] 232: «Η ανικανότητα να ψεύδεται δεν είναι κιόλας αγάπη για την αλήθεια. Αντίθετα, μέσα σε κάθε αγάπη υπάρχει η ικανότητα να ψεύδεται – ακόμα και μέσα στην αγάπη για την αλήθεια.»

3 [1] 241: «Το να βλέπεις ψυχρά τα πράγματα, έτσι ώστε να κείτονται γυμνά και χωρίς χνούδι ή χρώμα, – αυτό ονομάζεται 'αγάπη για την αλήθεια', και είναι μόνο η ανικανότητα να ψεύδεται.»

31 [53]: «Αυτός έχει ψυχρά, αποστεγνωμένα μάτια· μπροστά του κείται κάθε πράγμα ξεπουπουλιασμένο, γυμνό και άχρωμο· κι εσείς νομίζετε ότι η ανικανότητά του να ψεύδεται είναι 'αγάπη για την αλήθεια'!»

Παρόμοια στο 32 [9] 121.¹⁴³

3 [1] 233: «Τινάζεται, κοιτάζει γύρω του, χαϊδεύει το κεφάλι με το χέρι – κι εξακολουθούν να τον ονομάζουν γνώστη. Αλλά η έλλειψη πυρετού δεν είναι ακόμα γνώση.»

Ίδιο στα 31 [53] και 32 [9] 121.¹⁴⁴

¹⁴¹ Δες Ζα I, *Για το δάγκωμα της οχιάς*: «Μια μικρή εκδίκηση είναι κάτι πιο ανθρώπινο από καμιά εκδίκηση.» [Δικταίος 111, Σαρίκας 68].

Ο Νίτσε είναι εκείνος που διαπίστωσε ότι η δικαιοσύνη δεν βρίσκεται μακριά από τη εκδίκηση, αλλά συγγενεύει μαζί της. Γράφει στο *Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο* (Α' Τόμος), § 92: «Η δικαιοσύνη είναι συνεπώς ανταπόδοση και ανταλλαγή με την προϋπόθεση μιας σχεδόν ίσης δυναμικότητας: έτσι η εκδίκηση ανήκει αρχικά στην περιοχή της δικαιοσύνης, είναι ανταλλαγή. Το ίδιο και η ευγνωμοσύνη.» Στον Ζα ο Νίτσε προσθέτει ότι η εκδίκηση ως κάτι «πάρα πολύ ανθρώπινο» πρέπει να ξεπεραστεί, αν θέλουμε να τείνουμε προς τον υπεράνθρωπο.

¹⁴² Δες Ζα I, *Για τους περιφρονητές του σώματος*: «Στους περιφρονητές του σώματος θέλω να πω ένα λόγο. Το ότι περιφρονούν [verachten], είναι κι ένας σεβασμός [Achten]. Τι είναι αυτό που δημιουργήσε τον σεβασμό και την περιφρόνηση και την αξία και τη θέληση;

Ο δημιουργικός εαυτός δημιούργησε για τον εαυτό του σεβασμό και περιφρόνηση.» [Δικταίος 70-71, Σαρίκας 34].

Η περιφρόνηση δεν αποκλείει τον σεβασμό, αλλά τον προϋποθέτει. (Δες Φρ. Νίτσε: *Πέρα από το καλό και το κακό* 78: «Όποιος περιφρονεί τον εαυτό του, εξακολουθεί να τον σέβεται ως περιφρονητή»). Όταν ο δημιουργικός μας εαυτός περιφρονεί το σώμα του, έχει κάθε δικαίωμα για έναν τέτοιο αυτοσχετισμό, διότι κατ' αυτό τον τρόπο τιμά και σέβεται το κύριο όργανο, με το οποίο δημιουργεί. Ο Νίτσε επιτίθεται έτσι στη θρησκευτική αντίληψη που βλέπει το ανθρώπινο σώμα ως αξιοπεριφρόνητο δημιούργημα που δεν είναι δημιουργικό. Αντιστρέφοντας αυτή τη θρησκευτική αντίληψη γράφει ο Νίτσε (Ζα I, όπ. π.): «Το δημιουργικό σώμα δημιούργησε για τον εαυτό του το πνεύμα ως ένα χέρι της θέλησής του.»

¹⁴³ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο* 9: «[Οι λόγοι] καυχώνται πως δεν λένε ψέματα: αλλά όποιος είναι ανίκανος να πει ψέματα, βρίσκεται ακόμα πολύ μακριά από την αγάπη για την αλήθεια. Φυλαχτείτε!» [Δικταίος 388, Σαρίκας 279].

Κάθε αγάπη επενδύει τα πράγματα με φανταχτερά χρώματα και χνουδωτά καλύμματα, δηλαδή με ψέματα. Η αγάπη για την αλήθεια είναι εξαιρετικά στείρα, όταν δεν είναι ταυτόχρονα και αγάπη για το ψέμα. Οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες που επιχειρούν ν' απογυμνώσουν τα πράγματα από την επίφαση και τα φανταχτερά επιστρώματα, χάνουν τη δύναμη να λένε ψέματα, γι' αυτό και αγνοούν τι θα πει αλήθεια.

3 [1] 234: «Πού υπάρχει σήμερα μια θάλασσα, όπου μπορεί κανείς πράγματι να πνιγεί; δηλαδή ένας άνθρωπος!» – αυτή η κραυγή ηχεί στην εποχή μας.»

12 [1] 151: « Πού υπάρχει σήμερα μια θάλασσα, όπου θα μπορούσε κανείς να πνιγεί!» – αυτή η κραυγή ηχεί στην εποχή μας.»¹⁴⁵

3 [1] 235: «Μέσα στη μοχθηρία συναντιέται ο ξιπασμένος με τον καχεκτικό: αλλά δεν καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλο.»¹⁴⁶

3 [1] 245: «‘Αυτό που οφείλει κανείς ν’ αγαπά, γιατί οφείλει πάντα συνάμα και να το μισεί; Δεν είναι η αγάπη το μεγαλύτερο από όλα τα βασανιστήρια;’ Να γιατί οφείλουμε να υπερβούμε τον άνθρωπο.»

4 [165]: «Ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε: τι έχεις κάνει προς τούτο; Τι με αφορούν οι καλοί και οι κακοί σας άνθρωποι;»

5 [2]: «Δυο πράγματα σας διδάσκω· οφείλετε να υπερβείτε τον άνθρωπο και οφείλετε να ξέρετε πότε τον υπερβήκατε: σας διδάσκω τον πόλεμο και τη νίκη. (Κεφάλαιο).»

11 [8]: «Υπάρχει κάτι θεμελιωδώς εσφαλμένο στον άνθρωπο – αυτόν πρέπει να τον υπερβούμε. Προσπάθησε!»

18 [43]: «‘Ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε’: αυτό ηχεί στ’ αυτιά μου σαν μια γελαστή, χορευτική σοφία. Αλλ’ αυτοί νομίζουν ότι τους διατάζω – να συρθούν προς τον σταυρό!

Πριν όμως μάθει κανείς να χορεύει, πρέπει να μάθει να βαδίζει.»

¹⁴⁴ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο* 9: «Η έλλειψη πυρετού είναι ακόμα πολύ μακριά από τη γνώση! Δεν πιστεύω σε κρυολογημένα πνεύματα. Όποιος δεν μπορεί να πει ψέματα, δεν ξέρει τι σημαίνει αλήθεια.» [Δικταίος 388, Σαρίκας 279].

Το ενδιαφέρον για τη γνώση δεν προκύπτει και δεν καλλιεργείται μέσα από τη νηφαλιότητα αλλά μέσα από το πάθος. Το πάθος για την αλήθεια δεν σημαίνει να μη λέει κανείς ψέματα, γιατί αυτή η συμπεριφορά είναι ίσως αδυναμία, ανικανότητα να ψεύδεται. Το πάθος για την αλήθεια προϋποθέτει να έχεις βουτηχτεί και να κολυμπάς μέσα στο ψέμα κι εντούτοις να ποθείς με ζέση την κάθαρση από αυτό.

¹⁴⁵ Δες Ζα II, *Ο μάντης*: «[Έλεγε ένας μάντης:] ‘Αχ, πού είναι σήμερα μια θάλασσα, όπου θα μπορούσε κανείς να πνιγεί!’ έτσι ηχεί ο θρήνος μας – πέρα και πάνω από τα ρηχά τέλματα.» [Δικταίος 192, Σαρίκας 134].

Εδώ εκφράζεται η νιτσεική πεποίθηση ότι ο σύγχρονος άνθρωπος βρίσκεται σε τέτοιο βαθμό κατάπτωσης, ώστε δεν του μένει παρά να πνιγεί, για να κάνει τόπο στον υπεράνθρωπο. Αλλά κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει στα «ρηχά τέλματα», όπου διάγει σήμερα η ανθρωπότητα. Γι’ αυτό χρειάζεται να βρεθεί η ευρύτητα και η βαθύτητα μιας θάλασσας, στην οποία θα καταποντιστούμε.

Στις 8-11-1882 γράφει ο Νίτσε στη Λου Σαλομέ: «Αχ, αυτή η μελαγχολία! Γράφω ανοησίες. Πόσο *σαχλοί* μου φαίνονται σήμερα οι άνθρωποι! Πού υπάρχει επιτέλους μια θάλασσα, όπου μπορεί κανείς πράγματι να πνιγεί! Εννοώ: ένας άνθρωπος.»

¹⁴⁶ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Μέσα στη μοχθηρία συναντιέται ο ξιπασμένος με τον καχεκτικό. Αλλά δεν καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλο. Εγώ σας ξέρω.» [Δικταίος 86, Σαρίκας 47].

Ο Νίτσε αναλύει εδώ δύο μαχητικούς χαρακτήρες. Ο ένας είναι αυτός που κατόρθωσε να αποκτήσει «υπερβολικά μεγάλο θάρρος» (*übermütig*), να ξιπαστεί για το μεγαλείο του κι έτσι να στραφεί με μοχθηρία κατά των κατώτερων. Ο άλλος χαρακτήρας είναι ο ανήμπορος, που τρέφει φθόνο και μίσος κατά των ισχυρών. Και οι δύο αναλαμβάνουν να πολεμήσουν τους αντιπάλους τους κι έτσι έχουν ως κοινό στοιχείο την κακία τους. Αλλά είναι τόσο διαφορετικοί, ώστε καθίσταται αδύνατο να κατανοήσει καθένας τους, τι ωθεί τον άλλο στον πόλεμο.

18 [49]: «Ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε: αυτή είναι η διδασκαλία για τη ζωή ως μεγάλη αυθυπέρβαση.»

18 [56]: «ο ίδιος ο υπερβαινόμενος άνθρωπος ήταν ο πατέρας του υπεράνθρωπου.

Τούτο διδάσκω και ας μην κουραστείς να το ακούς: ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε: διότι κοίτα, εγώ το ξέρω ότι *μπορούμε* να τον υπερβούμε – εγώ τον είδα τον υπεράνθρωπο.»

21 [6]: «Ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε. *Εδώ εγώ κρατώ το σφυρί, που τον υπερβαίνει!*»

25 [454]: «‘Ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε’ – εξαρτάται κι από το τέμπο: οι Έλληνες ήταν αξιοθαύμαστοι: δεν βιάζονταν.»¹⁴⁷

3 [1] 251: «Φτωχοί καλλιτέχνες! Τι ζητά λοιπόν ο νευρικός συρφετός από εσάς; Δεν θέλει να εποικοδομηθεί, αλλά ν’ *αναποδογυριστεί*.»

12 [1] 102: «Φτωχοί καλλιτέχνες! Θέλατε να τους εποικοδομήσετε, κι αυτός ο συρφετός θέλει αντίθετα – ν’ *αναποδογυριστεί!*»

13 [16]: «Ήθελα να τους ανοικοδομήσω και εποικοδομήσω – αλλά ο όχλος θέλει ίσα-ίσα ν’ *αναποδογυριστεί!*»¹⁴⁸

3 [1] 254: «*Στα ύψη*. – Δεν νιώθω πια αυτό το σύννεφο που βλέπω κάτω από μένα – αυτό είναι το δικό μου σύννεφο καταγίδας!»¹⁴⁹

¹⁴⁷ Δες Ζα I, Πρόλογος 3: «*Σας διδάσκω τον υπεράνθρωπο*. Ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε. Εσείς τι κάνατε για να τον υπερβείτε;» [Δικταίος 40, Σαρίκας 13].

Δες επίσης Ζα I, *Για τις χαρές και τα πάθη*: «Ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε: γι’ αυτό πρέπει ν’ αγαπάς τις αρετές σου – γιατί από αυτές θα εξολοθρευτείς.» [Δικταίος 73-4, Σαρίκας 36].

Δες επίσης Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Αλλά την ανώτερη σκέψη σας πρέπει ν’ αφήσετε εμένα να σας την προστάξω – κι αυτή έχει ως εξής: ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε.» [Δικταίος 87, Σαρίκας 47].

Δες επίσης Ζα I, *Για τον φίλο*: «Είδες ποτέ τον φίλο σου να κοιμάται; Δεν τρώμαξες που ο φίλος σου έχει τέτοια όψη; Ω φίλε μου, ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε.» [Δικταίος 97, Σαρίκας 56-7].

Δες επίσης Ζα III, *Για τις παλιές και τις νέες πλάκες 3*: «Εκεί ‘ηταν που περιμάζεψα από τον δρόμο τη λέξη ‘υπεράνθρωπος’ και ότι ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε.» [Δικταίος 272, Σαρίκας 193].

Δες επίσης Ζα IV, *Ο ασχημότερος άνθρωπος*: «Αγαπώ τους μεγάλους περιφρονητές. Αλλά ο άνθρωπος είναι κάτι, το οποίο οφείλουμε να υπερβούμε.» [Δικταίος 358, Σαρίκας 257].

Εδώ φανερώνεται η επίμονη προσπάθεια του Νίτσε να διακηρύξει την πεποίθησή του ότι οφείλουμε να υπερβούμε τον άνθρωπο, για να οδηγηθούμε στον υπεράνθρωπο. Προσπάθησα να διατηρήσω το ρήμα της υπέρβασης (*überwinden*), για να συνηχεί με το «υπέρ» του υπεράνθρωπου. Αντίθετα ο Δικταίος και ο Σαρίκας μιλούν για «ξεπέρασμα», που μας φέρνει συνειρμικά κοντά σε αυτοκινητιστικούς ή άλλους αγώνες, όχι όμως κοντά στο αίτημα της αυθυπέρβασης. Είναι επίσης ενδιαφέρον το γεγονός ότι αυτή η σκέψη ξεπήδησε με αφορμή τη διαπίστωση της συνύφανσης αγάπης και μίσους προς τον συνάνθρωπο (στο 3 [1] 245)].

¹⁴⁸ Δες Ζα II, *Για τους ενάρετους*: «Και μερικοί θέλουν να εποικοδομηθούν και ν’ ανυψωθούν κι αυτό το ονομάζουν αρετή· κι άλλοι θέλουν ν’ αναποδογυριστούν – και το ονομάζουν κι αυτό αρετή.» [Δικταίος 143-4, Σαρίκας 95].

Αυτό το γνωμικό αφορούσε αρχικά τον όχλο που θέλει να διασκεδάσει διασκορπιζόμενος και «αναποδογυριζόμενος» από τους καλλιτέχνες, αλλά στο τελικό κείμενο αφιερώθηκε σε όσους αναζητούν την αρετή πάση θυσία, ακόμα και με το αναποδογύρισμά τους. Πράγματι για τον Νίτσε η στάση του όχλου α) απέναντι στην τέχνη και β) απέναντι στην αρετή είναι εξίσου απαράδεκτη.

3 [1] 255: «Στα ύψη: ‘Εσείς βλέπετε προς τα πάνω, όταν αισθάνεστε ανύψωση: - ενώ εγώ βλέπω προς τα κάτω’.»¹⁵⁰

3 [1] 257: «Μπορείς να είσαι τόσο συγγενικός με κάποιον, ώστε όλα όσα εκείνος πράγματι κάνει και υποφέρει, θα τα βλέπεις στον ύπνο σου να τα κάνει και να τα υποφέρει: διότι θα μπορούσες εσύ ο ίδιος να τα κάνεις και να τα υποφέρεις.»¹⁵¹

3 [1] 258: «Αν έχεις χαρακτήρα, τότε έχεις κι ένα χαρακτηριστικό βίωμα, το οποίο ολοένα επανέρχεται.»¹⁵²

3 [1] 259: «Υπάρχουν ριζικά διαφορετικοί άνθρωποι: άλλοι αισθάνονται ντροπή κατά τη φυρονεριά του αισθήματός τους (μέσα στη φιλία ή στην αγάπη), και άλλοι ντρέπονται κατά τη φουσκονεριά.»¹⁵³

¹⁴⁹ Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Δεν νιώθω πια δικός σας: αυτό το σύννεφο που βλέπω κάτω από μένα, αυτή η μαυρίλα και το βάρος, που μου προξενούν γέλιο – ακριβώς αυτό είναι το σύννεφο που θα φέρει καταιγίδα σ’ εσάς.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39]. Δες τα σχόλια στην αμέσως επόμενη Σημείωση.

¹⁵⁰ Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Εσείς βλέπετε προς τα πάνω, όταν λαχταράτε την ανύψωση. Ενώ εγώ βλέπω προς τα κάτω, γιατί είμαι ανυψωμένος.» [Δικταίος 78, Σαρίκας 39].

Αυτό και το προηγούμενο απόφθεγμα χαρακτηρίζουν τη στάση του Νίτσε απέναντι στους πολλούς. Τα σύννεφα που γι’ αυτούς είναι απειλητικά, αυτός τα έχει από κάτω του και χασκογελά γι’ αυτά. Θεωρεί ότι αυτός είναι υπεράνω της καταιγίδας και υπεράνω της ανύψωσης, γιατί είναι ήδη και μόνιμα ανυψωμένος, χωρίς να στέκεται υπεράνω κάθε κινδύνου, γιατί αντίθετα θεωρεί τον εαυτό του εκτεθειμένο σε πολύ χειρότερους κινδύνους, δες π.χ. Ζα I, *Για το δέντρο πάνω στο βουνό*.

¹⁵¹ Δες Ζα I, *Για τον φίλο*: «Όταν μαντεύει και όταν σωπαίνει, ο φίλος πρέπει να είναι μάστορας: δεν πρέπει να θέλεις να τα βλέπεις όλα. Το όνειρό σου θα σου προδίδει, όσα κάνει ο φίλος σου στον ξύπνο.» [Δικταίος 97, Σαρίκας 57].

Εδώ ο Νίτσε αναμειγνύει δυο διαφορετικά επιτεύγματα σε μια αληθινά φιλική σχέση: Α) Να επιτευχθεί τόση «συγγένεια» ανάμεσα στους δυο φίλους, ώστε ο ένας να βλέπει στον ύπνο του, όσα κάνει ξυπνητός ο φίλος του. Β) Να φτάσει ένας φίλος σε τόσο εκλεπτυσμένη φιλία, ώστε ακόμα και την ώρα που μαντεύει σωπαίνοντας, δεν απαιτεί να μάθει τα πάντα για τον φίλο του.

¹⁵² Δες Ζα III, *Ο οδοιπόρος*: «Και οτιδήποτε κι αν μου συμβεί ως μοίρα και ως βίωμα – μια οδοιπορία θα υπάρχει μέσα σ’ αυτό και μια ορειβασία: τελικά βιώνει κανείς μόνο τον εαυτό του.» [Δικταίος 213, Σαρίκας 149].

Αυτή η Σημείωση εντάχθηκε αυτούσια στο βιβλίο *Πέρα από το καλό και το κακό* § 70. Ο Νίτσε προσπάθησε επανειλημμένα να βρει πλουσιότερες εκφράσεις, για να διατυπώσει αυτή τη βιωματική σκέψη ενδοσκοπησης. Σε μια από αυτές τις προσπάθειες γράφει: «Έχω ένα χαρακτήρα, διότι έχω το τραγικό μου βίωμα (που έχω βιώσει επανειλημμένα, με χίλιες ποικίλες αφορμές.)» Στις 9-11-1883 γράφει ο Νίτσε στον Franz Overbeck: «Μακάρι να σου είναι γραφτό ένα καλό έτος! Ή μάλλον: πιστεύω ότι θα το έχεις, όπως και το αξίζεις: διότι τελικά βιώνει κανείς πάντα μόνο τα δικά του βιώματα, ή ακόμη ακριβέστερα: τον εαυτό του.» Η τελική διατύπωση, έτσι όπως καταγράφεται στον Ζα III, σκιαγραφεί την προσωπικότητα του νιτσεϊκού Ζαρατούστρα ως οδοιπόρου και ορειβάτη αποτυπώνοντας συνάμα τον χαρακτήρα του συγγραφέα που τον έπλασε.

¹⁵³ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «[Εσάς τους πολεμιστές] σας λένε άκαρδους: αλλά η καρδιά σας είναι γνήσια, και αγαπώ τη ντροπή της εγκαρδιότητάς σας. Εσείς ντρέπεστε για τη φουσκονεριά σας, ενώ άλλοι ντρέπονται για τη φυρονεριά τους.» [Δικταίος 86, Σαρίκας 47].

Ο Νίτσε επιχειρεί εδώ να αναιρέσει την άποψη ότι οι πολεμιστές έχουν χάσει τη συναισθηματική τους φλόγα και πολεμούν χωρίς συναισθηματισμό. Αντίθετα, οι πολεμιστές

3 [1] 263: «Ακόμα και ο άγιος χρειάζεται την εκμηδένιση της ηθικής: για να μπορεί να κάνει αυτό που θέλει ο *πόθος* του.»

17 [10]: «Και αν δεν μπορώ να ζήσω, όπως θέλει η όρεξή μου, δεν έχω κανένα πόθο να ζήσω – έτσι σκέπτεται ακόμα και ο πιο άγιος.»

22 [1] 655: «‘Θέλω να ζήσω όπως θέλει ο πόθος μου, ειδάλως δεν έχω κανένα πόθο να ζήσω’ – έτσι σκέπτεται ακόμα και ο πιο άγιος.»

Παρόμοια στα 31 [40] και 32 [8] 117.¹⁵⁴

3 [1] 284: «‘Θέληση για αλήθεια!’ Ας μη μιλάμε πια τόσο απλοϊκά και μεγαλορρήμονα! Θέλουμε να κάνουμε τον κόσμο νοητό σ’ εμάς, αν είναι δυνατό και ορατό – ναι, να τον *κάνουμε!* – Όλη η Φυσική τείνει στο να κάνει τον κόσμο ορατό.»

4 [67]: «Πρώτα ο άνθρωπος κάνει τον κόσμο νοητό στον εαυτό του – ακόμα σ’ αυτή τη φάση βρισκόμαστε –: και όταν κάποτε τον κατανοήσει κι αισθανθεί ότι αυτός ο κόσμος είναι πια *έργο* του – *αχ*, τότε πρέπει ν’ *αγαπήσει* το έργο του, όπως κάθε δημιουργός!»

4 [80] 5: «Να δημιουργήσουμε τον *υπεράνθρωπο*, αφού νοήσαμε ολόκληρη τη φύση με αναφορά σ’ εμάς, αφού την *κάναμε* νοητή.»

13 [10] 480: «Θέληση για αλήθεια; Ω εσείς οι πιο σοφοί αδερφοί μου, αυτή είναι θέληση για να κάνουμε τον κόσμο νοητό!»¹⁵⁵

βρίσκονται σε εξαιρετικά εξημμένη συναισθηματική φόρτιση («φουσκονεριά»), σε σημείο μάλιστα ώστε να ντρέπονται γι’ αυτήν, να την αποκρύβουν κι έτσι να εμφανίζονται σαν άκαρδοι.

¹⁵⁴ Δες Ζα IV, *Ο ίσκιος*: «‘Να ζω όπως θέλει ο πόθος μου, ή να μη ζω καθόλου’: έτσι το θέλω, έτσι το θέλει ακόμα και ο πιο άγιος. Μα αλίμονο! μήπως υπάρχει και τίποτα που να ποθώ;» [Δικταίος 367, Σαρίκας 263].

Εδώ ο Νίτσε πραγματεύεται το θέμα της ηδονής (Lust). Θέτει το ερώτημα: Είναι η ηδονή κάτι πρωτεύον ή κάτι δευτερεύον για τη ζωή ενός ανθρώπου; Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο ο κοινός άνθρωπος, αλλά ακόμα και ο πιο άγιος (der Heiligste), ζει πάνω στη βάση της ηδονής και θα προτιμούσε να πεθάνει, αν δεν μπορούσε να την απολαύσει. Ωστόσο ο Νίτσε χρησιμοποιεί τον γερμανικό ιδιωτισμό Lust haben zu etwas, που θα πει: «έχω όρεξη (= πόθο, λαχτάρα, επιθυμία) για κάτι». Έτσι η έννοια της ηδονής ερμηνεύεται ως όρεξη-για-κάτι, ως πόθος-για-κάτι, όπου αυτό το «κάτι» περιλαμβάνει ακόμα και τη θρησκευτική λατρεία ή μια πνευματική και καλλιτεχνική απόλαυση. Είναι επίσης ενδιαφέρουσα η διεκτραγώδηση του σαϊκσπηρικού: “to be or not to be”, με τη διατύπωση: «να ζω όπως θέλει η όρεξή μου, ή να μη ζω καθόλου».

¹⁵⁵ Δες Ζα II, *Στα νησιά των μακάριων*: «Θα μπορούσατε να νοήσετε ένα Θεό; – Ε λοιπόν, αυτό ας σημαίνει για εσάς ‘θέληση για αλήθεια’: να μεταμορφωθούν όλα σε νοητά για τους ανθρώπους, σε ορατά για τους ανθρώπους, σε αισθητά για τους ανθρώπους! Τις ίδιες σας τις αισθήσεις οφείλετε να τις νοείτε μέχρι τέλους!

Κι αυτό που ονομάσατε κόσμο, πρέπει πρώτα να δημιουργηθεί από εσάς: η λογική σας ικανότητα, η φαντασία σας, η θέλησή σας, η αγάπη σας πρέπει να γίνουν ο κόσμος σας!» [Δικταίος 131, Σαρίκας 84].

Ο Νίτσε προβληματίζεται εδώ για τη δυνατότητα που έχουν οι άνθρωποι να *φτιάξουν* τον υπεράνθρωπο. Θεωρεί ότι αυτό δεν είναι αδύνατο, αφού κατόρθωσαν να φτιάξουν όλο τον κόσμο σαν κάτι που αναφέρεται στον άνθρωπο: ο κόσμος είναι νοητός ή αισθητός *για εμάς*: ο κόσμος της Φυσικής επιστήμης δεν υπάρχει, παρά ως κάτι που μετριέται, αριθμείται, βλέπεται με μικροσκόπια και τηλεσκόπια *από εμάς*. Αυτή η μεταποίηση του κόσμου και η σμίκρυνσή του στα ανθρώπινα μέτρα δεν έχει καμιά σχέση με το παλαιό ιδεώδες, να τείνουμε προς την αλήθεια. Η μάλλον το αίτημα για αλήθεια συνίσταται πια στο να γίνουν τα πάντα *για εμάς*. Η πλήρης επίτευξη ενός τέτοιου αιτήματος θα μετέτρεπε τον άνθρωπο σε υπεράνθρωπο.

3 [1] 286: «Αυτός είναι μοναχικός και δεν έχει τίποτε άλλο από τις σκέψεις του: προς τι να απορείς που απέναντί τους είναι τρυφερός και πειρακτικός και τις τραβά από τα αυτιά! – Αλλά εσείς οι αδέξιοι λέτε ότι είναι σκεπτικιστής.»¹⁵⁶

3 [1] 287: «'Η αγάπη του Θεού για τους ανθρώπους είναι η δική του κόλαση' – είπε ο διάβολος. 'Μα πώς μπορεί κανείς να αγαπήσει ακόμα και τους ανθρώπους!?'»

4 [42]: «Υπήρχε κάποτε ένας γέρος έντιμος Θεός· είχε χέρια και πόδια και καρδιά: και πολλή οργή και αγάπη υπήρχε μέσα στα σπλάχνα του.

Και δες, η αγάπη τού την έπαιξε κι αυτός αγάπησε τους ανθρώπους: έτσι αυτή η αγάπη τού έγινε η κόλαση.»

4 [200]: «Εκείνος αγάπησε τους ανθρώπους, επειδή ο Θεός τούς αγαπά. Θέλησε να τους λυτρώσει, για να λυτρώσει τον Θεό.

Η αγάπη για τους ανθρώπους ήταν ο σταυρός, πάνω στον οποίο καρφώθηκε· ήθελε να λυτρώσει τον Θεό από την κόλασή του, που είναι η αγάπη του Θεού προς τους ανθρώπους.»

12 [1] 96: «Ακόμα και ο Θεός έχει την κόλασή του, είπε ο διάβολος: είναι η αγάπη του για τους ανθρώπους.»

Ίδιο στο 13 [19].¹⁵⁷

¹⁵⁶ Δες Ζα Ι, *Για τις χαρές και τα πάθη*: «Αν έχεις μια αρετή, αδερφέ μου, κι αυτή είναι η δική σου αρετή, τότε αυτήν δεν την έχεις κοινή με κανέναν άλλο.

Ασφαλώς θέλεις να την λες με το όνομά της και να την χαϊδεύεις· θέλεις να την τραβάς από το αυτί και να διασκεδάζεις μαζί της.» [Δικταίος 71-72, Σαρίκας 35].

Αυτό στο οποίο επικεντρώνεται ένας μοναχικός άνθρωπος, είτε αυτό είναι οι σκέψεις του είτε «η δική του αρετή», γίνεται ένα οικιακό ζώακι, με το οποίο αυτός παίζει και διασκεδάζει. Όχι η πολλή σοβαρότητα, αλλ' αντίθετα η πολλή οικειότητα και τρυφερότητα χαρακτηρίζουν τον μοναχικό. Έτσι ξεκινά ο Ζαρατούστρα τη διδασκαλία του για τις αρετές, μια διδασκαλία που εναντιώνεται πέρα για πέρα στη χριστιανική αρετολογία. Πρώτα και κύρια, διότι οι εδώ προτεινόμενες αρετές δεν αφορούν τον συνάνθρωπο, αλλά τον εαυτό μας. Πρόκειται για μια ατομική απόλαυση και μαρτύριο – όχι για μια κοινωνική προσφορά. Πρέπει να χαιρόμαστε απολαμβάνοντας την αρετή μας και να λυπούμαστε μόνο όταν η αρετή αποσυνδέεται από το παθιασμένο της υπόβαθρο. Διότι κατά βάση η αρετή είναι πάθος. Δες σχετικά τη Σημ. 4 [86] 12-13.

¹⁵⁷ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Έτσι μου μίλησε κάποτε ο διάβολος: 'ακόμα και ο Θεός έχει την κόλασή του: είναι η αγάπη του για τους ανθρώπους'.

Και πρόσφατα τον άκουσα να λέει αυτά τα λόγια: 'Ο Θεός είναι νεκρός· πέθανε από τη συμπόνια του για τους ανθρώπους.'» [Δικταίος 136, Σαρίκας 89].

Δες επίσης Ζα ΙV, *Εκτός υπηρεσίας*: «'Ξέρεις πώς πέθανε; Είναι αληθινό αυτό που λένε, ότι τον έπνιξε ο οίκτος,

– ότι είδε πώς κρεμόταν ο άνθρωπος πάνω στον σταυρό και δεν άντεξε, ότι η αγάπη για τον άνθρωπο έγινε η κόλασή του και τελικά ο θάνατός του;'» [Δικταίος 349, Σαρίκας 250].

Ο Νίτσε προβληματίζεται πάνω στο χριστιανικό δίδαγμα ότι ο Θεός αγαπά τους ανθρώπους. Αποφαινεται ότι μια τέτοια αγάπη μεταποιεί τον Θεό σε κάτι πολύ ανθρώπινο και ευάλωτο, αφού Αυτός υποκύπτει στον έρωτα (sich verlieben) προς θνητά πλάσματα. Η θεϊκή αγάπη έχει ως επακόλουθο μια θεϊκή κόλαση, αφού Τον καθιστά τόσο τρωτό, ώστε να Τον στείλει στον σταυρικό θάνατο και μάλιστα σαν ένοχο, αφού κατέπεσε τόσο χαμηλά. Ο Νίτσε ερμηνεύει, μάλιστα, τη θεϊκή αγάπη με το χριστιανικό νόημα της συμπόνιας, που κατεβάζει τον συμπονετικό στο επίπεδο ενός πάσχοντος και τρωτού ανθρώπου. Αν πράγματι ο Θεός κατέπεσε σ' αυτό το επίπεδο, τότε είναι αυταπόδεικτο ότι ακολούθησε την ανθρώπινη μοίρα και κάποτε πέθανε. Μια τέτοια στιγμή συμπόνιας μπορεί να ήταν, όταν είδε τον γιο του πάνω στον σταυρό – με αυτή τη νύξη ο Νίτσε επικρίνει και το χριστιανικό δόγμα ότι ο Ιησούς σταυρώθηκε και πέθανε εξαιτίας της αγάπης του για τους ανθρώπους.

3 [1] 297: «*Βάδισμα και είδος βαδίσματος. – Έχω μάθει να βαδίζω: από τότε άρχισα να τρέχω.*»¹⁵⁸

3 [1] 298: «*Το ελεύθερο πνεύμα. – Όποιος μπορεί να πετάξει, ξέρει ότι για να φύγει μακριά δεν χρειάζεται να τον σπρώξουν· ενώ όλα εσείς τα καλοκαθισμένα πνεύματα το έχετε ανάγκη, για να μετακινηθείτε.*»¹⁵⁹

3 [1] 300: «*Αγαπούν εκ βαθέων και διαρκώς μόνο τα παιδιά τους ή τα έργα τους: η αγάπη για τον εαυτό τους είναι πάντα ένα σύμπτωμα*¹⁶⁰.»

4 [80] 6: «*Μπορούμε ν' αγαπήσουμε μόνο κάτι εντελώς συγγενικό μας: στην καλύτερη περίπτωση αγαπούμε ένα επινοημένο ον. Για ένα έργο ή ένα παιδί δεν χρειάζεται να προσταχθεί η αγάπη. Πλεονέκτημα του υπερανθρώπου.*»

4 [104]: «*Λέτε ότι πιστεύετε στον Ζαρατούστρα. Αλλ' αυτό τι τον αφορά τον Ζαρατούστρα; Εσείς είστε τα αδέρφια μου: δεν σας αγαπώ υπερβολικά: ένας αδερφός δεν είναι ούτε παιδί ούτε έργο.*»

12 [1] 190: «*Η αγάπη για τον εαυτό μας είναι ένα σημάδι γονιμότητας.*»¹⁶¹

¹⁵⁸ Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «*Έχω μάθει να βαδίζω: από τότε άρχισα να τρέχω. Έχω μάθει να πετώ: από τότε δεν περιμένω να με σπρώξουν για να μετακινηθώ.*» [Δικταίος 79, Σαρίκας 40].

Αυτό το απόφθεγμα – όπως και το επόμενο – τονίζει τη θετική στάση του Ζαρατούστρα απέναντι στον χορό και στην ελαφρότητα. Δεν αρκεί να βαδίζει κανείς· αφότου έμαθε το βάδισμα, οφείλει να οδηγεί αυτή την κίνηση στο μέγιστο όριο της: στο τρέξιμο. Κάτι παρόμοιο κάνει το πουλί: αρχικά χρειάζεται να το σπρώξουν στον γκρεμό, για να μάθει να πετά: αλλ' από τότε συνηθίζει να πετά πάνω από γκρεμούς, χωρίς να περιμένει το σπρώξιμο. Ο Ζαρατούστρα ολοκληρώνει αυτή την ενθουσιώδη εκδήλωση αγάπης για τον χορό με μια σχεδόν παραληρηματική φράση: «*Τώρα είμαι ελαφρύς, τώρα πετώ, τώρα βλέπω τον εαυτό μου κάτω από μένα, τώρα χορεύει ένας Θεός μέσα από μένα.*»

¹⁵⁹ Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «*Έχω μάθει να πετώ: από τότε δεν περιμένω να με σπρώξουν για να μετακινηθώ.*» [Δικταίος 79, Σαρίκας 40].

Δες το προηγούμενο σχόλιο. Προσφωνώντας τα «καλοκαθισμένα πνεύματα» ο Νίτσε δηλώνει ότι δεν βλέπει την ανάγκη για χορό και κίνηση μόνο σωματικά, αλλά και σε αντίθεση προς την πνευματική νωθρότητα που χαρακτηρίζει τους συντηρητικούς και τους δογματικούς στοχαστές.

¹⁶⁰ Symptom: Η λέξη έχει το ιατρικό νόημα του σημαδιού μιας αρρώστιας. Ο Νίτσε την χρησιμοποιεί με το νόημα της παθολογικής εξαίρεσης.

¹⁶¹ Δες Ζα III, *Για την αθέλητη μακαριότητα*: «*Διότι εκ βαθέων αγαπά κανείς μόνο το παιδί του και το έργο του· και όπου υπάρχει μεγάλη αγάπη για τον εαυτό μας, αυτή η αγάπη είναι σημάδι γονιμότητας: έτσι το βρήκα.*» [Δικταίος 224-225, Σαρίκας 157].

Προς ποιους στρέφεται πράγματι η αγάπη; Ο Νίτσε ανακαλύπτει ότι η φυσική της τάση είναι να στρέφεται προς τα παιδιά μας και προς τα έργα μας. Δεν χρειάζεται να προσταχθεί μια τέτοια αγάπη, όπως κάνει ο χριστιανισμός όταν προστάζει την αγάπη προς τον πλησίον. Αλλά ο χριστιανισμός προϋποθέτει την αγάπη προς τον εαυτό μας και προσπαθεί να την εξισορροπήσει με την αγάπη προς τον άλλο (Κατά Ματθαίον 19, 19· Κατά Μάρκον 12, 31 + 33): «*Αγαπήσεις τον πλησίον σου ως σεαυτόν*». Τι συμβαίνει λοιπόν με την αγάπη προς τον εαυτό μας; Είναι ένας κανόνας ή μια εξαίρεση; Ο Νίτσε την αντιλαμβάνεται ως εξαίρεση και μάλιστα αρρωστημένη. Αλλά εάν υφίσταται μια «μεγάλη» αγάπη για τον εαυτό μας, τότε αυτή είναι ένα σημάδι γονιμότητας για να γεννηθεί κάτι νέο και αληθινά συγγενικό μας, κάτι πράγματι αξιαγάπητο: ένα παιδί ή ένα έργο.

3 [1] 301: «Μερικές φύσεις δεν θα τις ανακαλύψουν ποτέ, εκτός αν πρώτα τις επινοήσουν.»¹⁶²

3 [1] 302: «‘Η συναναστροφή με τους ανθρώπους διαφθείρει τον χαρακτήρα, ιδίως όταν κάποιος δεν έχει χαρακτήρα’ – είπε ο Τίμων.»¹⁶³

3 [1] 303: «‘Δεν γνωρίζεις τις γυναίκες: πώς συμβαίνει και μερικές φορές έχεις δίκιο σχετικά με αυτές;’ – Στις γυναίκες τίποτα δεν είναι αδύνατο.»

4 [161]: «Είναι δύσκολο να πεις κάτι εσφαλμένο για τη γυναίκα: στις γυναίκες τίποτα δεν είναι αδύνατο – απάντησε ο Ζαρατούστρα.»¹⁶⁴

3 [1] 305: «Αυτός που γράφει γνωμικά δεν θέλει να τον διαβάσουν, αλλά να τον μαθαίνουν απ’ έξω.»¹⁶⁵

3 [1] 309: «‘Πριν από κάθε πράξη με βασανίζει το ότι δεν είμαι παρά ένας παίχτης με ζάρια – δεν ξέρω τίποτα περισσότερο για την ελευθερία της θέλησης. Και μετά

¹⁶² Δες Ζα Ι, *Για το δέντρο του βουνού*: «Ο Ζαρατούστρα χαμογέλασε και είπε: ‘Μερικές ψυχές δεν θα τις ανακαλύψουν ποτέ, εκτός αν πρώτα τις επινοήσουν.’» [Δικταίος 80, Σαρίκας 41].

Ο Νίτσε επαναλαμβάνει εδώ την ηρακλείεια παρατήρηση (δες Ηρακλείτου απόσπ. Β 45 Diels-Kranz) ότι η ψυχή των ανθρώπων είναι δυσεύρετη και δυσπρόσιτη. Προσθέτει όμως πικρόχολα ότι μερικές ψυχές κατανοούνται, μόνο κατά το μέτρο που επινοούνται. Η δηκτική αυτή παρατήρηση υπαινίσσεται ότι μερικοί άνθρωποι δεν έχουν καν ψυχή, και αυτό που εκλαμβάνουμε ως ψυχή συχνά είναι κάτι που εμείς πλάθουμε.

¹⁶³ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Έτσι μιλά ο τρελός: ‘Η συναναστροφή με τους ανθρώπους διαφθείρει τον χαρακτήρα, ειδικά όταν κάποιος δεν έχει χαρακτήρα.’» [Δικταίος 102-103, Σαρίκας 61].

Το απόφθεγμα θα πρέπει να εντυπωσίασε τον Νίτσε αφενός εξαιτίας της αντιφατικότητάς του, αφετέρου επειδή υπαινίσσεται ότι οφείλουμε να έχουμε ένα ολοκληρωμένο χαρακτήρα προτού στραφούμε προς τον συνάνθρωπο και μάλιστα αγαπητικά – μια νύξη κατά της χριστιανικής διδασκαλίας που επιτάσσει την αγάπη προς τον πλησίον άνευ όρων και προϋποθέσεων.

¹⁶⁴ Δες Ζα Ι, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Είναι παράξενο. Ο Ζαρατούστρα γνωρίζει ελάχιστα τις γυναίκες, κι όμως έχει δίκιο σχετικά με αυτές! Μήπως αυτό συμβαίνει, επειδή στις γυναίκες τίποτα δεν είναι αδύνατο;» [Δικταίος 109, Σαρίκας 67].

Ο Νίτσε σχετικοποιεί όσα βαρυσήμαντα διατυπώνει ο Ζαρατούστρα για τις γυναίκες, διότι ακόμα και τα πιο απίθανα (Unmögliches) εάν πει κανείς γι’ αυτές, πάλι δίκιο θα έχει. Προφανής κριτική της γυναικείας αντιφατικότητας.

¹⁶⁵ Δες Ζα Ι, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Αυτός που γράφει γνωμικά με το αίμα του δεν θέλει να τον διαβάσουν, αλλά να τον μαθαίνουν απ’ έξω.» [Δικταίος 77, Σαρίκας 39].

Πρόκειται για ένα σαφές αίτημα του Νίτσε ως συγγραφέα. Η ιδιομορφία με την οποία συγγράφει απαιτεί και ειδική μεταχείριση. Αλλά η επιλογή του Νίτσε να μιλά αφοριστικά αιτιολογείται με πολύ βαθύτερα επιχειρήματα: Α) Γράφοντας γνωμικά διαφεύγει από τον πειρασμό των συγγραφέων, που απευθύνονται στους «πολλούς» εκχυδαίζοντας τον στοχασμό και το γράψιμο. Ο Νίτσε θεωρεί ότι το ίδιο το πνεύμα κατάντησε όχλος, αφότου άρχισε να τίθεται στη διάθεση κάθε ανθρώπου που μπορεί να διαβάσει. Β) Γράφοντας γνωμικά μπορεί να διαβάζεται από πολλούς, αλλά δεν γίνεται εξίσου κατανοητός από όλους. Τα γνωμικά είναι κάτι σαν αινίγματα που ζητούν αποκωδικοποίηση και μπορούν να γίνουν κατανοητά σε πολλά επίπεδα – ανάλογα με την πνευματική δύναμη του αναγνώστη. Ο απαιτητικός αναγνώστης πρέπει να αγωνιστεί για να τα κάνει κτήμα του. Γ) Γράφοντας γνωμικά ο Νίτσε απευθύνεται στους εκλεκτούς εκείνους ανθρώπους που ζουν μέσα σε καθαρό και όχι μολυσμένο αέρα, που βρίσκονται κοντά στον κίνδυνο και αρέσκονται να ρισκινδυνεύουν, που αντιμετωπίζουν αγέρωχα τους απνευμάτιστους και απολαμβάνουν τη δική τους υπεροχή.

από κάθε πράξη με βασανίζει το ότι τα ζάρια πέφτουν τώρα ευνοϊκά για μένα: μήπως παίζω εξαπατώντας; – ενδοιασμός ενός γνώστη.»

5 [17]: «Αγαπώ εκείνον που ντρέπεται, επειδή τα ζάρια πέφτουν συνεχώς ευνοϊκά γι' αυτόν και αναρωτιέται: μήπως παίζω εξαπατώντας;»¹⁶⁶

3 [1] 325: «Αγαπούμε τον πλησίον πάντα εις βάρος του μακρινότερου.»

3 [1] 329: «Ανώτερη από την αγάπη προς τον πλησίον είναι η αγάπη προς τους μακρινούς, τους μελλοντικούς: και ανώτερη από κάθε αγάπη προς πρόσωπα είναι η αγάπη προς πράγματα.»¹⁶⁷

3 [1] 326: «Η αθωότητα του εγωισμού ιδιάζει στο παιδί: και αν δεν γίνετε σαν τα παιδιά, δεν θα μπειτε ποτέ σ' αυτό το ουράνιο βασίλειο.»

32 [11]: «Για τον ανώτερο άνθρωπο: 'Εφόσον δεν θα γίνετε σαν τα παιδιά'. – Όχι! Όχι! Τρεις φορές όχι! Αυτά πέρασαν πια. Εμείς δεν θέλουμε να μπούμε στο ουράνιο βασίλειο.

Άντρες γινήκαμε, κι έτσι θέλουμε το γήινο βασίλειο.»¹⁶⁸

¹⁶⁶ Δες Ζα I, Πρόλογος 4: «Αγαπώ εκείνον που ντρέπεται όταν τον ευνοούν τα ζάρια, και τότε ρωτάει: μήπως παίζω εξαπατώντας; – γιατί θέλει τον όλεθρό του.» [Δικταίος 44, Σαρίκας 16].

Το απόφθεγμα αφορά την ελευθερία της θέλησης. Ένας που γνωρίζει (ein Erkennender) αυτή την ελευθερία, ξέρει ότι δεν είναι άλλο από ένα παιχνίδι τύχης, σαν να ρίχνει κανείς τα ζάρια. Η ελευθερία της θέλησης δεν είναι, λοιπόν, ένα ανθρώπινο προνόμιο, αλλά μια υπόθεση καθαρών συμπτώσεων. Και όχι μόνο δεν πρέπει να υπερηφανεύεται κανείς για την υποτιθέμενη ελευθερία του, αλλά πρέπει να ντρέπεται όταν όλα του πάνε καλά, γιατί μια τέτοια επιτυχία είναι εντελώς συμπτωματική και γι' αυτό ύποπτη.

¹⁶⁷ Δες Ζα I, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Ανώτερη από την αγάπη προς τον πλησίον, είναι η αγάπη προς τον πιο μακρινό και τον μελλοντικό· ανώτερη ακόμα και από την αγάπη προς ανθρώπους είναι η αγάπη προς τα πράγματα και τα φαντάσματα...»

Οι πιο μακρινοί είναι εκείνοι που πληρώνουν την αγάπη σας προς τον πλησίον.» [Δικταίος 102+103, Σαρίκας 61].

Εδώ ασκείται κριτική στη χριστιανική προτροπή για αγάπη προς τον πλησίον. Η αγάπη προς τους μακρινούς ανθρώπους είναι ανώτερη, επειδή είναι πιο δύσκολη και αφιλοκερδής. Η αγάπη προς τον μελλοντικό άνθρωπο όχι απλά υποβιβάζει τον σημερινό άνθρωπο, αλλά απαιτεί την εξολόθρευσή του, για να δώσει τόπο σε κάτι ανώτερο (εννοείται: στον υπεράνθρωπο). Η αγάπη προς τα πράγματα είναι ανώτερη, επειδή απαιτεί λεπτότητα και διακριτικότητα, απαιτεί μια ευγενή αποστασιοποίηση και όχι τη χονδροειδή αμεσότητα που προϋποθέτει ο συγχρωτισμός μας με τους ανθρώπους. Για την αγάπη προς τα φαντάσματα (ερμηνεύω: ιδεώδη) γράφει αμέσως παρακάτω ο Νίτσε: «Αυτό το φάντασμα που περνά μπροστά σου, αδερφέ μου, είναι ομορφότερο από σένα· γιατί δεν του δίνεις τη σάρκα σου και τα οστά σου; Αλλά εσύ φοβάσαι και [γι' αυτό] τρέχεις προς τον πλησίον σου.» Για το ότι οι μακρινοί «πληρώνουν» (δηλ. αδικούνται, υποφέρουν) όταν αγαπούμε τον πλησίον, δες ήδη στο 1 [90].

¹⁶⁸ Δες Ζα IV, *Η γιορτή του γαιδάρου 2*: «'Βέβαια, εάν δεν γίνετε σαν τα παιδάκια, δεν θα μπειτε σ' αυτό το ουράνιο βασίλειο.' (Και ο Ζαρατούστρα έδειξε με το δάχτυλο προς τα πάνω.)

'Αλλά εμείς δεν θέλουμε να μπούμε στο ουράνιο βασίλειο: άντρες γινήκαμε, – κι έτσι θέλουμε το γήινο βασίλειο.'» [Δικταίος 420, Σαρίκας 304].

Ο Νίτσε επικρίνει εδώ το χριστιανικό κήρυγμα (Κατά Ματθαίον 18, 3): «Εάν δεν γίνετε σαν τα παιδιά, δεν θα μπειτε στη βασιλεία των ουρανών». Οι αντιρρήσεις που διατυπώνει έχουν ως εξής: α) Ήδη αυτή η χριστιανική προτροπή απευθύνεται στην παιδιάστικη αθωότητα και στον παιδιάστικο εγωισμό. Διότι αφενός πρέπει να είναι αφελής, «αθώος», όποιος πιστεύει ότι θα πάει σε ουράνιο παλάτι, αφετέρου ο Ιησούς κολακεύει τον παιδιάστικο εγωισμό μας τάζοντας ανύπαρκτα παλάτια. β) Αντίθετα, όποιος ήδη ανδρώθηκε δεν μπορεί να ονειρεύεται

3 [1] 328: «Ευεργετούμε τον πλησίον μας, αλλά δεν δημιουργούμε γι' αυτόν: αυτό λέει η τιμιότητα όλων των δημιουργών.»

12 [1] 148: «'Ευεργετούμε τον πλησίον μας, αλλά δεν δημιουργούμε γι' αυτόν': έτσι σκέπτονται όλοι οι δημιουργοί.»

13 [14]: «Ευεργετούμε τον πλησίον μας, αλλά δεν δημιουργούμε γι' αυτόν.»

Ίδιο στο 16 [17] 526.¹⁶⁹

3 [1] 330: «'Εχθρός' θα λέω, αλλά όχι 'κακούργος': 'έκτρωμα' θα λέω, αλλά όχι 'παλιάνθρωπος': 'άρρωστος' θα λέω, αλλά όχι 'τέρας': 'μωρός' θα λέω, αλλά όχι 'αμαρτωλός'.»¹⁷⁰

3 [1] 341: «Γνωρίζουμε για τον καθένα πάντα υπερβολικά πολλά.»

Το ίδιο στο 5 [35], στο 12 [1] 53 και στο 13 [12].¹⁷¹

3 [1] 346: «Μέσα στη φλόγα της ζήλιας στρέφουμε σαν τον σκορπιό το δηλητηριασμένο κεντρί ενάντια στον εαυτό μας – αλλά χωρίς την επιτυχία του σκορπιού.»

τα επουράνια, αλλά επιδιώκει τη γήινη εξουσία και απόλαυση.

¹⁶⁹ Δες Ζα IV, *Για τον ανώτερο άνθρωπο 11*: «Μην αφήνετε να σας παρασύρουν και να σας μεταπειθούν! Ποιος είναι λοιπόν ο δικός σας πλησίον; Ακόμα και αν μεριμνάτε 'για τον πλησίον' – ωστόσο δεν δημιουργείτε γι' αυτόν!» [Δικταίος 389, Σαρίκας 279].

Εδώ ο Νίτσε ανακαλύπτει ένα ισχυρό επιχείρημα ενάντια στο χριστιανικό κήρυγμα που επιτάσσει την αγάπη προς τον πλησίον. Η κυριότερη ανθρώπινη, ίσως ακόμα και υπερανθρώπινη, δραστηριότητα είναι η *δημιουργία* και όχι η αγάπη. Η ειδοποιός διαφορά αυτών των δύο δραστηριοτήτων είναι ότι η δημιουργία απευθύνεται στους μακρινούς, στους ανώνυμους και σπάνιους δέκτες μιας υψηλής δημιουργικής πράξης. Η δημιουργία δεν ευεργετεί περιθάλποντας όποιον έχει ανάγκη από βοήθεια κι ευσπλαχνία, αλλ' απευθύνεται δυναμικά στους μακρινούς και ίσως ούτε καν σύγχρονους, αλλά μελλοντικούς αποδέκτες. Ο δημιουργός δεν συγκαταβαίνει, αλλά ανεβαίνει και ζητά να ανυψώσει· αυτόν, μάλιστα, που δεν αντέχει τη βία της δημιουργικότητας, ο δημιουργός τον γκρεμίζει.

¹⁷⁰ Δες Ζα I, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «'Εχθρός' πρέπει να λέτε, αλλά όχι 'κακούργος': 'άρρωστος' πρέπει να λέτε, αλλά όχι 'παλιάνθρωπος': 'τρελός' πρέπει να λέτε, αλλά όχι 'αμαρτωλός'.» [Δικταίος 74, Σαρίκας 37].

Αυτή η σκέψη εντάσσεται στο πλαίσιο της νιτσεϊκής προσπάθειας για αναθεώρηση της στάσης μας απέναντι στους εγκληματίες. Ο Νίτσε κρίνει ότι αντιμετωπίζουμε με απαράδεκτη εκδικητικότητα όσους εγκληματούν. Γι' αυτό προτείνει εδώ ν' αλλάξουμε ακόμα και τον τρόπο, με τον οποίο τους χαρακτηρίζουμε. Δεν πρέπει να τους δυσφημούμε ως «κακούργους», αλλά ν' αναγνωρίζουμε την υψηλή τους λειτουργικότητα: διότι είναι εχθροί του κράτους και της κοινωνίας (που όταν συλλαμβάνονται, οφείλουμε να τους τιμούμε ως αιχμαλώτους). Δεν πρέπει να τους εξευτελίζουμε ως «παλιανθρώπους», αλλά να τους μεταχειριζόμαστε με την προσοχή που ταιριάζει σε ψυχικά άρρωστους, που έχουν ανάγκη από περίθαλψη και γιατρεία – όχι από τιμωρία. Δεν πρέπει να τους στιγματίζουμε, και μάλιστα με το θρησκευτικό νόημα της «αμαρτωλότητας», αλλά ν' αναγνωρίζουμε την αλλότρια λογική τους, την παραφροσύνη τους – που ίσως είναι μια υγιής αντίδραση στη γενική υποκρισία των υποτιθέμενα «καλών» πολιτών· άλλωστε από τους «τρελούς» μπορούμε να μάθουμε πολλές αλήθειες. (Ο Νίτσε βάζει ακόμα και το κήρυγμα περί θανάτου του Θεού στο στόμα ενός «τρελού», δες *Η χαρούμενη επιστήμη* § 125 = Schlechta II 126).

¹⁷¹ Δες Ζα II, *Για τους συμπονετικούς*: «Αχ, αδερφοί μου! Γνωρίζουμε για τον καθένα υπερβολικά πολλά! Και μερικοί μας γίνονται διάφανοι, αλλά εξαιτίας τούτου δεν μπορούμε να δούμε και πολλά πράγματα μέσα τους!» [Δικταίος 136, Σαρίκας 88].

Τι ξέρουμε για κάθε άνθρωπο; Ίσως πάρα πολλές λεπτομέρειες, αλλά ελάχιστα από όσα αφορούν τον εσωτερικό του κόσμο και τον αληθινό του εαυτό.

Ίδιο στο 5 [35].¹⁷²

3 [1] 352: «Εγώ και ο Εαυτός μου είναι πάντα δυο διαφορετικά πρόσωπα.»¹⁷³

3 [1] 354: «Όλοι οι επιτυχημένοι άνθρωποι κατέχουν τη δύσκολη τέχνη, να πεθαίνουν έγκαιρα.»¹⁷⁴

3 [1] 356: «Πιστεύετε, όπως λέτε, στην αναγκαιότητα της θρησκείας! Ας είστε τίμιοι! Πιστεύετε μόνο στην αναγκαιότητα της αστυνομίας, και φοβάστε μόνο τους ληστές και τους κλέφτες για τα λεφτά σας και την ησυχία σας!»

12 [1] 91: «Πιστεύετε, όπως λέτε, στην αναγκαιότητα της θρησκείας; Ας είστε τίμιοι! Πιστεύετε μόνο στην αναγκαιότητα της αστυνομίας.»¹⁷⁵

¹⁷² Δες Ζα Ι, *Για τις χαρές και τα πάθη*: «Όποιον περιβάλλει η φλόγα της ζήλιας, αυτός τελικά στρέφει, σαν τον σκορπιό, ενάντια στον ίδιο τον εαυτό του το δηλητηριασμένο κεντρί του.» [Δικταίος 73, Σαρίκας 36].

Μια θαυμάσια ψυχολογική παρατήρηση πάνω στο θέμα της ζήλιας. Όποιος ζηλεύει, φλέγεται ολόκληρος φθονώντας την επιτυχία ή την ευτυχία κάποιων συνανθρώπων του. Στην πραγματικότητα όμως δεν στρέφεται κατά των άλλων, αλλά δαγκώνει και κατατρώνει τις ίδιες τις σάρκες του και την ψυχή του. Με αυτό δεν πεθαίνει, όπως ο σκορπιός που αυτοδηλητηριάζεται, αλλά συνεχίζει να ζει σφαδάζοντας από τις πληγές που φτιάχνει ο ίδιος στον εαυτό του.

¹⁷³ Δες Ζα Ι, *Για τον φίλο*: «Εγώ και ο Εαυτός μου συζητάμε πάντα με πολύ ζήλο μεταξύ μας: πώς θα το άντεχα αυτό, αν δεν υπήρχε ένας φίλος;» [Δικταίος 96, Σαρίκας 56].

Ο Νίτσε έχει μια αρκετά παράδοξη αντίληψη για τη φιλία. Δεν θεωρεί τον φίλο ως βαθύ συνομιλητή και σύντροφο, αλλά ως τον «τρίτο άνθρωπο» που παρεμβαίνει ανάμεσα σ' εμένα και στον εαυτό μου ελαφρύνοντας και απαλύνοντας την τεταμένη τους σχέση! Ο φίλος είναι ο φελλός (δες όπ.π.) που οδηγεί τον αυτοσχετισμό μου στην επιφάνεια και δεν τον αφήνει να βουλιάξει ως αυτοσπαραγμό τραγικής αυτογνωσίας. Το ότι οι πραγματικοί συζητητές είναι το Εγώ και ο Εαυτός μου, αφενός γίνεται φανερό όταν μιλάμε για αυτοσυνείδηση και αυτογνωσία, αφετέρου γίνεται σαφέστατο στους μοναχικούς ανθρώπους και στους ερημίτες.

¹⁷⁴ Δες Ζα Ι, *Για τον ηθελημένο θάνατο*: «Να πεθάνεις έγκαιρα· έτσι διδάσκει ο Ζαρατούστρα.

Βέβαια, όποιος δεν έζησε ποτέ έγκαιρα, πώς θα μπορούσε να πεθάνει έγκαιρα; Μακάρι να μην είχε ποτέ γεννηθεί! – Έτσι συμβουλευώ τους περιττούς.» [Δικταίος 114, Σαρίκας 72]. Ένα εξαιρετικά λεπτό σημείο της νιτσεικής διδασκαλίας είναι η προτροπή προς την αυτοκτονία. Η εκρηκτικότητα του Νίτσε αρνείται τη χριστιανική ευχή για μακροήμερευση και τη θρησκευτική απαγόρευση της αυτοκτονίας. Δεν χρειάζεται, λέει, να ζήσουμε πολλά χρόνια. Είναι, αντίθετα, επιτακτική ανάγκη να πεθάνουμε «έγκαιρα», δηλαδή ακμαίοι και όπως εμείς θέλουμε, όχι εξευτελισμένοι και άθλιοι, όπως μας καταντούν οι αρρώστιες και τα γερατειά. Αλλά είναι εύκολο κάτι τέτοιο; Όχι, βέβαια! Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι απαραίτητη προϋπόθεση είναι να έχει ζήσει κανείς έγκαιρα, δηλαδή να έχει ζήσει παίρνοντας δυναμικά στα χέρια του τον εαυτό του, την πορεία του και το κοινωνικό περιβάλλον του. Όσοι δεν κατόρθωσαν να κυβερνήσουν έτσι, *διαχειριζόμενοι* τη ζωή τους, είναι οι «περιττοί», αυτοί που δύσκολα θα γίνουν αυτόχειρες βάζοντας το πιστόλι στον κρόταφο.

¹⁷⁵ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους ενάρητους*: «Και υπάρχουν πάλι εκείνοι, που το θεωρούν ενάρητο να λένε: 'η αρετή είναι αναγκαία'· αλλά κατά βάθος πιστεύουν μόνο πως η αστυνομία είναι αναγκαία.» [Δικταίος 143, Σαρίκας 94].

Ο Νίτσε επιτίθεται εδώ στην τάση του μέσου ανθρώπου να βολεύεται κάτω από την προστασία της θρησκείας και της αστυνομίας που τιμωρεί τους κακούς. Η θρησκεία απειλεί με τον μετά θάνατο κολασμό, η αστυνομία τον πραγματώνει ήδη πριν από τον θάνατο. Και οι δύο αυτοί θεσμοί μάς εμπνέουν την ιδέα ότι «η αρετή είναι αναγκαία». Αλλά ο φόβος της τιμωρίας δεν μας κάνει πιο ενάρητους: μας κάνει μόνο πιο δειλούς. Τελικά, βέβαια, βολευόμαστε ερμηνεύοντας την επαπειλούμενη τιμωρία ως αναφερόμενη στους άλλους (διότι

3 [1] 364: «Η επανάσταση είναι η πιο ευγενική συμπεριφορά του σκλάβου.»¹⁷⁶

3 [1] 365: «Πρέπει να πάψεις ν' αφήνεις να σε τρώνε, όταν έχεις την πιο μεγάλη γευστικότητα – έτσι ονομάζεται το μυστικό των γυναικών, που αγαπιούνται επί πολύ καιρό.»¹⁷⁷

3 [1] 367: «Πηγαίνεις σε γυναίκες; Μην ξεχνάς το μαστίγιο!»¹⁷⁸

3 [1] 368: «Δεν με ανησυχούν όσα κάνει κι επινοεί εναντίον μου κατά τη διάρκεια της ημέρας: αλλά το ότι εμφανίζομαι τη νύχτα μέσα στα όνειρά του – αυτό με κάνει να φρίττω.»

4 [95]: «Τότε είπε κάποιος μέσα από τον λαό: το χειρότερο, Ζαρατούστρα, δεν είναι να πέφτεις στα χέρια κάποιου, αλλά να τον ονειρεύεσαι τη νύχτα.»

4 [110]: «Δείτε εκείνη τη γλωμή γυναίκα: θα προτιμούσα να πέσω στα χέρια της, μολονότι έχει αιμοβόρα χέρια, παρά να εμφανίζομαι στα όνειρά της.»

οι άλλοι είναι τάχα πιο κακοί από εμάς), κι έτσι επαναπαυόμαστε στην ιδέα ότι η επουράνια και η επίγεια προστασία μας απαλλάσσουν από τους κακούς.

¹⁷⁶ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Επανάσταση – αυτή είναι η ευγένεια του σκλάβου. Η δική σας ευγένεια ας είναι η υπακοή! Η ίδια η προσταγή σας ας είναι μια υπακοή!» [Δικταίος 86, Σαρίκας 47].

Ο Νίτσε συμπαθεί τον πόλεμο και τους πολεμιστές, όχι όμως και τους επαναστάτες. Η επανάσταση προϋποθέτει την κατάσταση της δουλείας και δύσκολα ένας δούλος μπορεί να συγκριθεί με αυτόν που γεννήθηκε ελεύθερος. Ο δούλος εξανίσταται κατά του αφέντη, γι' αυτό ενδιαφέρεται συνεχώς για το ξεπέραςμα του αφέντη: μόνο κατ' αυτό το μέτρο ο δούλος είναι «ευγενής». Αντίθετα ο ελεύθερος πολεμιστής τείνει μάλλον να υπακούει παρά να εξανίσταται. Πώς μπορεί να είναι υπακοή το προστάζειν; Γράφει επ' αυτού ο Μάρτιν Χάιντεγκερ: «Ο λόγος του Νίτσε 'Ο Θεός πέθανε'», *Holzwege* 1950, § 70: «Το προστάζειν έχει την ουσία του στο ότι ο προστάζων είναι αφέντης που γνωρίζει και διαθέτει τις δυνατότητες της αποτελεσματικής δράσης. Αυτό που προστάζεται μέσα στην προσταγή, είναι η πραγμάτωση αυτού του διαθέτειν. Προστάζοντας υπακούει ο προστάζων (και όχι πρώτα ο εκτελών) σ' αυτό το διαθέτειν και μάλιστα στην ικανότητα-να-διαθέτει, υπακούοντας έτσι στον ίδιο του τον εαυτό.»

¹⁷⁷ Δες Ζα I, *Για τον ηθελμένο θάνατο*: «Πρέπει να πάψεις ν' αφήνεις να σε τρώνε, όταν έχεις την πιο μεγάλη γευστικότητα: αυτό το ξέρουν εκείνοι που θέλουν ν' αγαπιούνται επί πολύ καιρό.» [Δικταίος 116, Σαρίκας 73].

Η βασική ιδέα εδώ είναι ότι πρέπει κανείς να ζει όσο είναι ακμαίος και να δίνει τέλος στη ζωή του, όταν η ακμή παύεται (δες παραπάνω, αφορισμό 3 [1] 354). Ειδικά για τις γυναίκες ο Νίτσε θεωρεί ότι *ακμή* σημαίνει γι' αυτές να διαθέτουν αρκετή «γευστικότητα», ώστε να τρώγονται ευχάριστα από τους άντρες. Αλλά για να διατηρούν επί πολύ καιρό τη γευστικότητά τους, οι γυναίκες οφείλουν να *μην* προσφέρουν τα θέληγιά τους, ακριβώς όταν φθάνουν στο αποκορύφωμα της ακμής τους. Έτσι εξακολουθούν να ελκύουν: τους ανικανοποίητους.

¹⁷⁸ Δες Ζα I, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Πηγαίνεις σε γυναίκες; Μην ξεχνάς το μαστίγιο!» [Δικταίος 109, Σαρίκας 67].

Δες επίσης Ζα III, *Το άλλο χορευτικό τραγούδι I*: «Σύμφωνα με το ρυθμό του μαστιγίου μου οφείλεις να χορεύεις και να φωνάζεις! Δεν ξέχασα, βέβαια, το μαστίγιό μου; – Όχι!» [Δικταίος 309, Σαρίκας 221].

Με αυτό τον περιβόητο αφορισμό ο Νίτσε στιγματίζει τον δουλικό και ζωώδη χαρακτήρα που είχαν οι γυναίκες της εποχής του. Είναι γνωστό ότι ο φιλόσοφος δεν πίστευε ποτέ στη δυνατότητα του γυναικείου φύλου για χειραφέτηση.

5 [1] 29: «Δεν είναι για μένα το χειρότερο να πέσω στα χέρια του: αλλά να πέσω στις σκέψεις του.»¹⁷⁹

3 [1] 379: «Ας προσέξεις τη *sancta simplicitas* [= άγια απλότητα]: αυτή είναι που συσσώρευσε τα ξύλα σε όλες τις μεσαιωνικές φωτιές.»¹⁸⁰

3 [1] 381: «Αν έλεγες δυνατά, όλα όσα έχεις κάνει με τη σκέψη σου, καθένας θα φώναζε: ‘πετάξτε αυτό το ελεεινό σκουλήκι! μολύνει τη γη’ – και καθένας θα ξεχνούσε ότι έχει κάνει εντελώς τα ίδια με τη σκέψη του. – Τόσο ηθικούς μας κάνει η ειλικρίνεια.»¹⁸¹

3 [1] 389: «Καλύτερα μια κακή παρέα παρά μια μικρή παρέα!»

12 [1] 136: «Καλύτερα είναι να κάνεις κάτι κακό, παρά να σκεφτείς κάτι μικρό.»¹⁸²

¹⁷⁹ Δες Ζα Ι, *Για την αγνότητα*: «Δεν είναι καλύτερα να πέσεις στα χέρια ενός δολοφόνου, παρά στα όνειρα μιας γυναίκας που βρίσκεται σε οργασμό;» [Δικταίος 94, Σαρίκας 54]. Εδώ διεκτραγωδεύεται ο άθλιος ξεπεσμός, να σε ονειρευτεί ένας άνθρωπος που είτε είναι ποιοτικά κατώτερός σου είτε έχει κακές προθέσεις για σένα. Ο Νίτσε πιστεύει ότι οι σκέψεις (κι ακόμα: τα όνειρα, οι ονειροφαντασίες, οι ονειρώξεις) μπορούν να εξευτελίσουν κι εξουθενώσουν περισσότερο από όσο η χειροδικία.

¹⁸⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «Φυλάξου επίσης από την άγια απλότητα! Όλα της φαίνονται ανόσια, όσα δεν είναι απλά· και παίζει ευχαρίστως με τη φωτιά – των ιεροεξεταστών.» [Δικταίος 106, Σαρίκας 64].

Αυτή είναι μια αιχμή κατά της απλοϊκότητας των ευσεβών ανθρώπων, που δεν υπονιάζονται τον μοχθηρό κι εξουσιαστικό χαρακτήρα της Εκκλησίας. Το ότι και η Εκκλησία διέθετε την αρετή της «άγιας απλότητας», ήταν ίσως μια μεσαιωνική καυχησιολογία της Εκκλησίας ως κοσμικής εξουσίας. Αλλά μπορεί να επεκταθεί ως δικαιολογία κάθε κοσμικής εξουσίας που ποδοπατά τους διαφορετικούς και «πολύπλοκους» ανθρώπους, όσους διαβλέπουν τη διαπλοκή συμφερόντων και τη διπλή όψη κάθε υποτιθέμενης απλότητας.

Την έκφραση “Ο *sancta simplicitas*” (= Ω άγια απλότητα) λέγεται ότι αναφώνησε ο αιρετικός Johannes Hus καθώς καιγόταν πάνω στη φωτιά, όταν είδε κάποιους ευσεβείς χωριάτες να συνεισφέρουν καυσόξυλα. Ο Νίτσε εμπνεύστηκε από αυτό το γεγονός την εξής πικρόχολη παρατήρηση (*Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο* § 67): «*Sancta simplicitas* της αρετής. – Κάθε αρετή έχει προνόμια: παραδείγματος χάριν τούτο, στην πυρά ενός καταδικασμένου να παρέχεις το δικό σου σωρό με καυσόξυλα.»

¹⁸¹ Δες Ζα Ι, *Για τον χλωμό εγκληματία*: «Κι εσύ, κόκκινε δικαστή, αν έλεγες δυνατά όλα όσα έχεις ήδη κάνει με τη σκέψη σου: τότε ο καθένας θα φώναζε: ‘Πετάξτε αυτή την ακαθαρσία κι αυτό το φαρμακερό σκουλήκι!’» [Δικταίος 74, Σαρίκας 37].

Ο Νίτσε διαπιστώνει ότι η περιοχή των σκέψεων (= των ανικανοποίητων επιθυμιών, των ανομολόγητων προθέσεων, των κακόβουλων φαντασιώσεων κλπ.) είναι μια περιοχή κακότητας και ακαθαρσίας που ελάχιστοι άνθρωποι έχουν το θάρρος και την ειλικρίνεια να βγάλουν στο φως. Με αυτή τη διαπίστωση στρέφεται κατά των ανελέητων («κόκκινων») δικαστών, που από το ύψος του απυρόβλητου ήθους τους εκφέρουν τις καταδικαστικές αποφάσεις.

¹⁸² Δες Ζα Ι, *Για τις έδρες της αρετής*: «Μια μικρή παρέα μου είναι πιο ευπρόσδεκτη από μια κακή: αλλά πρέπει να έρχεται και να φεύγει την κατάλληλη ώρα. Έτσι εναρμονίζεται με τον καλό ύπνο.» [Δικταίος 62, Σαρίκας 28].

Δες επίσης Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Αλλά το χειρότερο είναι οι μικρές σκέψεις. Στ’ αλήθεια, καλύτερα είναι να κάνεις κάτι κακό, παρά να σκεφτείς κάτι μικρό!» [Δικταίος 135, Σαρίκας 88].

Εδώ ο Νίτσε μιλά ενάντια στις αντιλήψεις που τρέφουν οι άνθρωποι σχετικά με το κακό, παραβλέποντας ότι πολύ χειρότερη είναι η *μικρότητα* (= η μικροψυχία, η κοντόθωρη νόηση, η υστερόβουλη υποκρισία). Ακόμα και τις παρέες μας τις προτιμούμε «μικρές», για να φτιάχνουμε με αυτές κλίκες και κουτσομπολιά εναντίον άλλων, για να εξυπηρετούμε τα

3 [1] 398: «Το ‘οφείλεις’ ηχεί στους περισσότερους πιο ευχάριστα από το ‘θέλω’: στ’ αυτιά τους εδράζεται ακόμα το ένστικτο της αγέλης.»¹⁸³

3 [1] 402: «Αλίμονο αν οι άνθρωποι δεν είχαν τις μικρές μοχθηρές τους σκέψεις! Πόσο περισσότερη ηδονή έχουν με αυτές, πόσο πολύ πόνο γλιτώνουν με αυτές!»

12 [1] 180: «Η απόλαυση από τις μικρές μοχθηρές σκέψεις γλιτώνει τους ανθρώπους από πολλές μεγάλες κακές πράξεις.»¹⁸⁴

3 [1] 403: «Ο άνθρωπος εξακολουθεί να είναι περισσότερο πίθηκος από οποιονδήποτε πίθηκο.»¹⁸⁵

3 [1] 413: «Δεν είναι λίγοι αυτοί που θέλησαν να διώξουν τον διάβολό τους κι έπεσαν οι ίδιοι μέσα στο βούρκο.»¹⁸⁶

μικρά μας συμφέροντα και να δεχόμαστε κολακείες. Ας προσεχτεί ότι τα περισσότερα από τα λόγια που λέει το 2^ο κεφάλαιο από το Ζα Ι δεν ανήκουν στον ίδιο τον Ζαρατούστρα, αλλά σε ένα «σοφό» που κήρυξε το βόλεμα, τον «καλό ύπνο». Εικάζεται ότι ο Νίτσε υπαινίσσεται τον Σωκράτη (δες Πλάτωνος *Απολογία Σωκράτους* 40 c-e) και τον Πλάτωνα (δες Πλάτωνος *Πολιτεία* 571d - 572a). Τέλος ο Ζαρατούστρα κηρύσσεται υπέρμαχος του κακού που πραγματοποιείται ανυπόκριτα, τολμηρά, σε αντίθεση προς όσα μικρόψυχα και μικρόνοα παραμένουν στην περιοχή της κρυφής σκέψης.

¹⁸³ Δες Ζα Ι, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Στ’ αυτιά ενός πολεμιστή το ‘οφείλεις’ ηχεί πιο ευχάριστα από το ‘θέλω’. Και κάθε τι που σας είναι αγαπητό, πρέπει να κατορθώσετε να σας το προστάξουν.» [Δικταίος 86-87, Σαρίκας 47].

Ο Νίτσε έχει προσφέρει στον Ζα μια πλούσια σειρά σκέψεων πάνω στη διαφορά και στην ομοιότητα του «θέλω» και του «υπακούω». Ήδη στο α’ Κεφάλαιο του Ζα Ι αναλύει ως «μεταμορφώσεις του πνεύματος» την καμήλα (που υπακούει πρόθυμα σε όσα την προστάζουν) και το λιοντάρι (που επιβάλλει τη θέλησή του). Για τον πολεμιστή ο Νίτσε δεν θεωρεί διόλου υποτιμητικό να υπακούει σε προσταγές, όπως δεν είναι και για τον αρχηγό να προστάζει.

¹⁸⁴ Δες Ζα ΙΙ, *Για τους συμπονετικούς*: «Ασφαλώς λέτε: ‘η ηδονή από τις μικρές μας κακίες μας γλιτώνει από μερικές μεγάλες κακές πράξεις’. Αλλά καλύτερα να θέλατε να λείπουν παρόμοιοι γλιτωμοί.» [Δικταίος 135, Σαρίκας 88].

Ο Νίτσε διέβλεψε ότι με τη σκέψη μας εκτονώνουμε ένα μεγάλο φορτίο κακίας, την οποία δεν πραγματοποιούμε ποτέ με πράξεις. Δες και παραπάνω, Σημ. 3 [1] 381. Εδώ τονίζει ότι οι μικρόψυχες σκέψεις μας παρέχουν μια τεράστια ηδονή, από την οποία δεν θέλουμε ποτέ ν’ απαλλαγούμε. Είναι ένα είδος αυνανισμού που μας διατηρεί στο επίπεδο των μικρών ικανοποιήσεων, αντί να αναγόμεστε στο επίπεδο των μεγάλων πράξεων.

¹⁸⁵ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 3: «Άλλοτε ήσασταν πίθηκοι και ακόμα έως σήμερα ο άνθρωπος είναι πιο πίθηκος από οποιονδήποτε πίθηκο.» [Δικταίος 40-41, Σαρίκας 13].

Εδώ ο Νίτσε φαίνεται να οικειοποιείται τη θεωρία του Δαρβίνου περί της εξέλιξης των ειδών, ενώ αλλού έχει διατυπώσει αρκετές επιφυλάξεις γι’ αυτή τη θεωρία. Επειδή όμως ενδιαφέρεται να εντάξει το ιδεώδες του υπερανθρώπου στις μορφές εξέλιξης του ανθρώπου, φροντίζει να επικρίνει τον σύγχρονο άνθρωπο για την εξακολουθητική κτηνωδία του παρ’ όλη τη μακραίωνη πορεία εκπολιτισμού που έχει διανύσει.

¹⁸⁶ Δες Ζα Ι, *Για την αγνότητα*: «Και αυτή την παραβολή σας δίνω: δεν είναι λίγοι αυτοί που θέλησαν να διώξουν τον διάβολό τους κι έπεσαν οι ίδιοι μέσα στο βούρκο.» [Δικταίος 95, Σαρίκας 54].

Αξίζει εδώ να προσεχτεί ότι ο Νίτσε κινείται μέσα σε θρησκευτικές αντιλήψεις περί διαβόλου και αμαρτωλότητας, ενώ έχει κάνει μια τεράστια προσπάθεια να μας απαλλάξει από αυτές. Το ότι χαρακτηρίζει αυτή την κουβέντα ως «παραβολή», είναι μια ηθελημένη αιχμή στον τρόπο με τον οποίο δίδασκε ο Ιησούς, δες Κατά Ματθαίον 13, 34-35.

3 [1] 414: «Αυτός που επαινεί, κάνει κατά το πλείστο σαν να αποδίδει κάτι δοσμένο: στην πραγματικότητα θέλει να τον ανταμείψουν.»¹⁸⁷

3 [1] 415: «Τα μάτια μας ακούν καλύτερα από τα αυτιά μας: καταλαβαίνουμε και γευόμαστε διαβάζοντας καλύτερα από όσο ακούγοντας – τόσο τα βιβλία όσο και τη μουσική.»

4 [201]: «Διότι οι άνθρωποι βαριακούνε: και όποιος είναι έξυπνος, τους σπάζει τα αυτιά, για ν' αρχίσουν ν' ακούν με τα μάτια.»¹⁸⁸

3 [1] 424: «Σε μερικούς ανθρώπους υπάρχει μια βαθιά ανάγκη για τον δικό τους εχθρό: μόνο προς αυτόν υπάρχει και ένα μίσος με την πρώτη ματιά.»¹⁸⁹

3 [1] 426: «Η ηθική κάθε κοινωνίας ισχυρίζεται ότι η απομόνωση είναι ενοχή.»¹⁹⁰

¹⁸⁷ Δες Ζα ΙΙΙ, *Για τη μικρόνουςα αρετή 2*: «Κι ακόμα τούτο εδώ έμαθα ανάμεσά τους: αυτός που επαινεί, κάνει πως αποδίδει κάτι δοσμένο, στην πραγματικότητα όμως θέλει να τον ανταμείψουν!» [Δικταίος 234, Σαρίκας 164].

Ο Νίτσε έχει κάνει λεπτές ψυχολογικές παρατηρήσεις για πολλά ανθρώπινα ελαττώματα. Εδώ επικρίνει τον υστερόβουλο και υποκριτικό χαρακτήρα του κόλακα.

¹⁸⁸ Δες Ζα Ι, Πρόλογος 5: «Δεν με καταλαβαίνουν, δεν είμαι το στόμα γι' αυτά τα αυτιά.

Πρέπει να τους σπάσει κανείς πρώτα τα αυτιά, για να μάθουν ν' ακούν με τα μάτια;» [Δικταίος 46, Σαρίκας 17].

Αυτή η νιτσεική συμβολή πάνω στο ρόλο των αισθητηρίων οργάνων έχει πολλά επίπεδα: Α) Επισημαίνει αρχικά ότι τα μάτια μας όχι απλώς υπερτερούν της ακοής μας, αλλά σε πολλές περιπτώσεις την υποκαθιστούν, όπως άλλωστε υποκαθιστούν και τις άλλες αισθήσεις (δηλ. τη γεύση, την αφή και την όσφρηση). Β) Ενώ στην αρχαία εποχή οι άνθρωποι προσέγγιζαν τον γραπτό λόγο με τα αυτιά, ακούγοντας τον ποιητή ή τον φιλόσοφο, σήμερα απλώς τους διαβάζουμε και μάλιστα όχι φωναχτά αλλά μόνο με τα μάτια. Είναι φανερό ότι η ακοή μας έχει ατροφήσει. Είναι δα γνωστό ότι τα *οπτικά* μέσα μαζικής επικοινωνίας είναι σήμερα πιο αγαπητά από τα *ακουστικά* μέσα. Γ) Η χριστιανική διδασκαλία διαδόθηκε μέσω της ακοής. Ο ίδιος ο Ιησούς το είχε συνειδητοποιήσει, όταν έλεγε (Κατά Ματθαίον 11,15. 13,9. 13, 43 κλπ. Κατά Μάρκον 7, 16. Κατά Λουκάν 8,8): «Ο έχων ότα ακούειν, ακουέτω». Έτσι ο χριστιανισμός χαρακτήρισε πολύ βαθιά μέσα στην ψυχή των ανθρώπων. Πώς μπορεί ένα σύγχρονο κήρυγμα (όπως αυτό του νιτσεικού υπερανθρώπου) να χαρακτηί εξίσου βαθιά; Ο Νίτσε αναρωτιέται, μήπως πρέπει κανείς να τσακίσει τ' αυτιά των ανθρώπων, για να μάθουν ξανά ν' ακούν – έστω με τα μάτια!

¹⁸⁹ Δες Ζα Ι, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Πρέπει να είστε τέτοιοι [πολεμιστές], ώστε το μάτι σας να γυρεύει αδιάκοπα ένα εχθρό – τον δικό σας εχθρό. Και σε μερικούς από εσάς υπάρχει μίσος με την πρώτη ματιά.» [Δικταίος 85, Σαρίκας 46].

Για να ξαναποκτήσει την αρχαία του αίγλη ο πόλεμος, ο Νίτσε θεωρεί απαραίτητο ν' ανακαλύπτουμε τον «δικό μας» αντίπαλο, δηλαδή αυτόν που στέκεται στο ύψος μας και γι' αυτό αξίζει να του αφιερωθούμε καταπολεμώντας τον. Και μάλιστα σε αντιστοιχία προς τον έρωτα που γεννιέται απροσδόκητα, χωρίς έλλογη σκέψη, παρορμητικά και «με την πρώτη ματιά» – εδώ απαιτείται να γεννιέται «ένα μίσος με την πρώτη ματιά».

¹⁹⁰ Δες Ζα Ι, *Για τον δρόμο του δημιουργού*: «'Όποιος αναζητά, εύκολα χάνεται και ο ίδιος. Κάθε απομόνωση είναι ενοχή': έτσι μιλά η αγέλη. Κι επί πολύν καιρό ανήκες στην αγέλη.» [Δικταίος 104, Σαρίκας 63].

Ο Νίτσε έχει ασκήσει μια έντονη κριτική στα «αγελαία ένστικτα» και στην «ηθική της αγέλης» κατακρίνοντας την τάση των ανθρώπων να ζουν αποκλειστικά μέσω του κοινωνικού συνόλου και στερούμενοι ατομικής ζωής, προσωπικής σκέψης και μοναχικών βιωμάτων. Εδώ διαπιστώνεται ότι η ηθική αντιτασσόταν πάντα στην απομόνωση αμαυρώνοντάς την ως κάτι ηθικά μεμπτό· παρέβλεπε έτσι ότι ο αληθινός δημιουργός βρίσκεται πάντα σε ικανή απόσταση από τους πολλούς, ότι έχει ανάγκη την πνευματική και σωματική απομόνωση – ότι τελικά τίποτα *μεγάλο* δεν προκύπτει χωρίς μοναχικότητα και περισυλλογή.

3 [1] 430: «Ανταμείβεις άσχημα ένα δάσκαλο, όταν παραμένεις συνεχώς ‘ο μαθητής’.»¹⁹¹

3 [1] 431: «Συμβαίνει [σε αρχική γραφή: μ’ εμένα] ό,τι και μ’ ένα δέντρο: όσο πιο πολύ τείνει προς τα ύψη και προς το φως, τόσο πιο δυνατά ορμούν οι ρίζες του προς την αντίθετη κατεύθυνση: προς τα μέσα, προς τα κάτω, προς το σκοτάδι, το βάθος, το εύρος – προς το ‘κακό’, όπως λένε.»¹⁹²

3 [1] 434: «Στις πατριωτικές γιορτές ακόμα και οι θεατές ανήκουν στους θεατρίνους.»¹⁹³

3 [1] 435: «Ακόμα και το άσχημο έχει το άσχημο αλλά επίσημο φορεματάκι του: ονομάζεται ‘το υπέροχο’ [das Erhabene].»¹⁹⁴

¹⁹¹ Δες Ζα Ι, *Για τη δωρήτρια αρετή 3*: «Ανταμείβεις άσχημα ένα δάσκαλο, όταν παραμένεις συνεχώς μόνο ο μαθητής. Και γιατί δεν θέλετε να μαθήσετε το στεφάνι μου;» [Δικταίος 123, Σαρίκας 78].

Είναι αξιοπρόσεχτο ότι ο Νίτσε δεν προσπάθησε να φτιάξει με τον Ζαρατούστρα του μια νέα θρησκεία, με οπαδούς και ισόβιους μαθητές, αλλά προσπάθησε ν’ αποστασιοποιήσει τους αναγνώστες του, ώστε ν’ αποκτήσουν ελεύθερη σκέψη και δημιουργικές προοπτικές. Ο Ζαρατούστρα προτείνει εδώ στους μαθητές του να μαθήσουν το στεφάνι του ως δασκάλου, ν’ απαλλαγούν από την επιρροή του και να γίνουν δάσκαλοι νέων ιδεών, ακόμη και αντίθετων από τις δικές του.

¹⁹² Δες Ζα Ι, *Για το δέντρο του βουνού*: «Συμβαίνει με τον άνθρωπο ό,τι και με το δέντρο.

Όσο πιο πολύ τείνει προς τα ύψη και προς το φως, τόσο πιο δυνατά ορμούν οι ρίζες του προς τη γη, προς τα κάτω, προς το σκοτάδι, προς το βάθος – προς το κακό.» [Δικταίος 79, Σαρίκας 41].

Ο Νίτσε υπενθυμίζει εδώ την πλατωνική παρομοίωση του ανθρώπου με ένα δέντρο, του οποίου οι ρίζες βρίσκονται στον ουρανό. Ο Νίτσε όμως αντιστρέφει τον Πλάτωνα θεωρώντας ότι ανάλογα με το ύψος και το φως όπου φτάνει ο άνθρωπος, οι ρίζες του οδηγούνται προς το σκοτάδι και προς το κακό. Δεν υπάρχει λοιπόν μονόπλευρα το καλό ή το κακό στον άνθρωπο, αλλ’ αυτά τα δυο αλληλοσυμπληρώνονται κι αυξάνονται εξίσου. Εδώ εμφανίζεται μια επαναστατική αντίληψη για την ανθρώπινη παιδεία και για την προσπάθεια της εκπαίδευσης να διαμορφώσει «ανώτερους» ή «καλύτερους» ανθρώπους.

¹⁹³ Δες Ζα Ι, *Για την αγάπη προς τον πλησίον*: «Ούτε και τις γιορτές σας αγαπώ: πάρα πολλούς θεατρίνους συνάντησα εκεί, κι ακόμη και οι θεατές συμπεριφέρονταν συχνά σαν θεατρίνοι.» [Δικταίος 103, Σαρίκας 62].

Εδώ επικρίνεται η υποκρισία που χαρακτηρίζει τις πατριωτικές και τις θρησκευτικές γιορτές. Το ότι οι γιορτές συνοδεύονται από θόρυβο και τυπικές ευχές («χρόνια πολλά», «και του χρόνου» κλπ.), το ότι οι γιορτινές παραστάσεις και ομιλίες έχουν ένα πανηγυριώτικο, μεγαλόστομο, φαντασματικό χαρακτήρα, είναι στοιχεία που ο Νίτσε στιγματίζει ως επιπόλαιους θεατρινισμούς. Ασφαλώς υπονοεί ότι απουσιάζει συνήθως ο αυθορμητισμός και ο πρωτογονισμός που εκδηλώνονταν στις αρχαίες κοινωνίες με έντονο το οργιαστικό και σαρκικό στοιχείο, ως ένα ξέσπασμα γνησιότητας ενάντια στην καθημερινή συμβατικότητα.

¹⁹⁴ Δες Ζα Ι, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Είστε άσκημοι; Πολύ καλά, αδελφοί μου! Τυλιχθείτε λοιπόν το υπέροχο, αυτό το φόρεμα της ασκήμιας!» [Δικταίος 86, Σαρίκας 47].

Δες επίσης Ζα ΙV, *Η γιορτή του γαϊδάρου 1*: «[Μιλά ο Ζαρατούστρα στον πιο άσχημο άνθρωπο:] ‘... Μου φαίνεσαι αλλαγμένος, τα μάτια σου λάμπουν, το φόρεμα του Υπέροχου τυλίγει την ασκήμια σου: τι έκανες;» [Δικταίος 419, Σαρίκας 303].

Ο Νίτσε καυτηριάζει το καλλιτεχνικό στοιχείο που αναλύεται ήδη από τον Λογγίνο ως «υψηλό» (δες Λογγίνου *Περί ύψους*) και από τον Καντ ως «υπέροχο» (das Erhabene). Ο Νίτσε θεωρεί ότι αυτό δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα περικάλυμμα της ενδόμυχης ασκήμιας, η οποία δεν κατορθώνει να εξωραϊσθεί κι εντούτοις λάμπει περιβαλλόμενη από

3 [1] 436: «Τι είναι καλό; – ‘Αυτό που είναι συγχρόνως όμορφο και συγκινητικό’ – απάντησε ένα κοριτσάκι.»¹⁹⁵

3 [1] 437: «Θαρραλέους, ανέμελους, περιπαιχτικούς, ακόμα και κάπως βίαιους: έτσι μας θέλει η σοφία: είναι γυναίκα και – αγαπά πάντα μόνο ένα πολεμιστή.»
Δες και VIII 5 [74].¹⁹⁶

3 [1] 438: «Πολλοί στρατιώτες και όμως λίγοι άντρες! Πολλές ομοιόμορφες στολές και ακόμα περισσότερη ομοιομορφία.»

4 [4]: «‘Ομοιόμορφη στολή’ ονομάζουν αυτό που φορούν: την ομοιομορφία, αυτό είναι που καλύπτουν.»

5 [1] 94: «(‘Ομοιόμορφη στολή’ ονομάζουν αυτό που φορούν: ομοιομορφία είναι αυτό που εννοούν.)»¹⁹⁷

3 [1] 440: «Δύο πράγματα θέλει ο γνήσιος άντρας: τον κίνδυνο και το παιχνίδι. Να γιατί θέλει τη γυναίκα, αυτό το πιο επικίνδυνο παιχνίδι.»¹⁹⁸

ένα τόσο υψηλά εκτιμώμενο – μολονότι άσχημο –, «επίσημο» ένδυμα. Η νιτσεική μομφή συνεισφέρει ίσως με την καινοτόμο παρατήρηση ότι το υπέροχο όχι μόνο δεν κατορθώνει να κρύψει την ενδόμυχη ασχήμια, αλλά την καθιστά προφανή κι έκδηλη.

¹⁹⁵ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «‘Τι είναι καλό;’ ρωτάτε. Το να είναι κανείς γενναίος, να τι είναι καλό. Αφήστε τα κοριτσάκια να λένε: ‘καλό είναι ό,τι είναι όμορφο και συγχρόνως συγκινητικό’.» [Δικταίος 86, Σαρίκας 47].

Ο Νίτσε επαναλαμβάνει εδώ επιγραμματικά την ηθική που ευαγγελίζεται σε πλείστα κείμενά του. Το «καλό» δεν προκύπτει από τον επιφανειακό καλλωπισμό, ούτε περιέχει ήπια ή συναισθηματικά στοιχεία, όπως αυτά που επέβαλε η εκπολιτισμένη μετριοπάθεια και το χριστιανικό κήρυγμα της ευσπλαχνίας. Ένα τέτοιο «καλό» έχει μια κοριτσίστικη αφέλεια και ανωριμότητα, είναι σημάδι εκθηλυσμού και μαλθακότητας, που δεν ταιριάζουν στον αντρικό δυναμισμό. Ως κυριότερη αρετή ενός καλού ανθρώπου ο Νίτσε προτάσσει τη γενναιότητα.

¹⁹⁶ Δες Ζα I, *Για την ανάγνωση και τη γραφή*: «Θαρραλέους, ανέμελους, περιπαιχτικούς, βίαιους – έτσι μας θέλει η σοφία: είναι γυναίκα και αγαπά πάντα μόνο τον πολεμιστή.» [Δικταίος 78, Σαρίκας 39].

Αυτά τα λόγια (με μικρές παραλλαγές) τοποθέτησε ο Νίτσε ως μότο στην αρχή της τρίτης πραγματείας του βιβλίου του: *Για τη γενεαλογία της ηθικής* (1887). Η τρίτη αυτή πραγματεία έχει τίτλο: «Τι σημαίνουν τα ασκητικά ιδεώδη;»

Η φιλοσοφία, έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο Νίτσε, δεν είναι η νωθρή απασχόληση ενός λόγιου που κλείνεται στο γραφείο του για να καταγράψει βαρύγδουπες σκέψεις. Ο φιλόσοφος περιγράφεται εδώ με τα χαρακτηριστικά του πολεμιστή: του θαρραλέου και αγέρωχου, του παιχνιδιάρη και βίαιου. Όποιος «φιλεί» τη σοφία, αναπτύσσει μαζί της μια δυναμική ερωτική σχέση – σαν η σοφία να ήταν μια γυναίκα με σάρκα και οστά, με πόθο για γονιμοποίηση, με ορμές και ανάγκες. Η φιλοσοφία δεν είναι ύστερο καταστάλαγμα μιας παρελθούσας ζωής, αλλά είναι ζωντανία και νεανικός δυναμισμός.

¹⁹⁷ Δες Ζα I, *Για τον πόλεμο και τους πολεμιστές*: «Βλέπω πολλούς στρατιώτες: πολλούς πολεμιστές θα ήθελα να δω! ‘Ομοιόμορφη στολή’ ονομάζουν αυτό που φορούν: ας μην ήταν ομοιόμορφο αυτό που καλύπτουν με αυτήν!» [Δικταίος 85, Σαρίκας 46].

Ο Νίτσε εναντιώνεται εδώ στην ισοπέδωση των αντρών, έτσι όπως πραγματώνεται με την ομοιόμορφη στολή των στρατιωτών. Η νιτσεική αντίληψη για τον ανδρείο πολεμιστή δεν συμπίπτει με την έννοια του υπάκουου και πειθαρχημένου στρατιώτη, που θυσιάζει την ατομικότητα και ιδιαιτερότητά του για χάρη της ενοποίησης των σωματικών δυνάμεων. Η ψυχική ιδιαιτερότητα που εκφράζεται με τις αρετές της τόλμης, της ανδρείας, της ατομικής πρωτοβουλίας κλπ. οφείλει να επικρατήσει ακόμα και στην πιο ομόθυμη συμπαράταξη.

¹⁹⁸ Δες Ζα I, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Δύο πράγματα θέλει ο γνήσιος άντρας: τον κίνδυνο και το παιχνίδι. Να γιατί θέλει τη γυναίκα, αυτό το πιο επικίνδυνο παιχνίδι.»

3 [1] 442: «Θέλουν τη χειραφέτηση της γυναίκας και αντ' αυτής πετυχαίνουν μόνο τον ευνουχισμό του άντρα.»¹⁹⁹

3 [1] 443: «Ο άντρας πρέπει να εκπαιδεύεται για τον πόλεμο και η γυναίκα για να είναι η αναψυχή του πολεμιστή: όλα τα άλλα είναι παραφροσύνη.»

4 [67]: «Όσο υπάρχουν άντρες, ο άντρας είναι φτιαγμένος για τον πόλεμο και το κυνήγι: να γιατί τώρα αγαπά τη γνώση ως την πιο περιεκτική ευκαιρία για πόλεμο και κυνήγι. Αυτό που μια γυναίκα θα μπορούσε να αγαπά στη γνώση, θα ήταν κάτι άλλο...»²⁰⁰

3 [1] 444: «Με τη λέξη 'λόγιος' εννοούν τόσο τους στρατιώτες του πνεύματος όσο και – δυστυχώς – τους καλτσοπλέχτες [Strumpfwirker] του πνεύματος.»

Το ίδιο στο 12 [1] 86.²⁰¹

[Δικταίος 108, Σαρίκας 66].

Εδώ επαναλαμβάνεται η νιτσεική πεποίθηση (δες και παραπάνω, τη νιτσεική Σημείωση 3 [1] 437) ότι ο «σοφός» άντρας, που εδώ αναφέρεται ως ο γνήσιος άντρας, δεν είναι ο εγκεφαλικός διανοούμενος που μόνο σκέπτεται, αλλά ο πολεμιστής που τολμά, διακινδυνεύει και περιπαίζει (τον αντίπαλο και τη ζωή). Ως βασικό συμπλήρωμα της παιχνιδιάρικης υφής του αναφέρεται εδώ η γυναίκα, που συνδυάζει το παιχνίδι με τον έντονο κίνδυνο: διότι η γυναίκα τον οδηγεί στα άκρα, στην έσχατη αυτοθυσία όπως και στην ερωτική απελπισία.

¹⁹⁹ Δες Ζα III, *Για τη μικρόνουςσα αρετή 2*: «Η ανδροπρέπεια του άντρα είναι εδώ λιγοστή: να γιατί ανδροποιούνται οι γυναίκες τους. Διότι μόνο όποιος είναι αρκετά άντρας, μπορεί να *λυτρώσει τη γυναίκα* μέσα στη γυναίκα.» [Δικταίος 235, Σαρίκας 165].

Ένα αξιόλογο επιχείρημα κατά του φεμινισμού: Χειραφέτηση της γυναίκας θα έπρεπε να σημαίνει την ωρίμανση και ανάδειξη των *θηλυκών* χαρακτηριστικών κάθε γυναίκας. Αντ' αυτού ο φεμινισμός επιτυγχάνει μόνο την εμφάνιση *ανδροπρεπών* στοιχείων μέσα σε κάθε γυναίκα, αφού οι άντρες υποσκελίζονται και γίνονται υποχείριοι των γυναικών. Αλλά για να μπορέσουν κάποτε ν' αναδειχθούν *θηλυκές* γυναίκες, πρέπει πρώτα να υπάρξουν γνήσιοι άντρες, ικανοί να οδηγήσουν τη γυναίκα στον φυσικό της ρόλο και προορισμό.

²⁰⁰ Δες Ζα I, *Για τις γριές και τις νέες γυναικούλες*: «Ο άντρας πρέπει να εκπαιδεύεται για τον πόλεμο και η γυναίκα για την αναψυχή του πολεμιστή: όλα τα άλλα είναι παραφροσύνη.» [Δικταίος 108, Σαρίκας 66].

Ποιος είναι ο αληθινός ρόλος του άντρα και ποιος της γυναίκας; Ο Νίτσε ανατρέχει στον αρχαϊκό άνθρωπο κι εκεί βλέπει σαφείς και ξεκάθαρα διακεκριμένους ρόλους. Ο άντρας ήταν ο κυνηγός και ο πολεμιστής, αυτός που ανελάμβανε να εκθρέψει και να προστατεύσει την οικογένειά του. Η γυναίκα ήταν το ωραίο και χαρούμενο στολίδι του σπιτιού, αυτή που ανελάμβανε να προσφέρει στον άντρα ξεκούραση και απόλαυση. Η σύγχυση αυτών των ρόλων και η νόθευση της διαφοράς τους μόνο σε παράφρονες καταστάσεις μπορεί να οδηγήσει, κι ακόμα χειρότερα (δες την προηγούμενη Σημείωση): σε ανδροποίηση της γυναίκας και σε ευνουχισμό του άντρα, δηλαδή σε οριστική διαστρέβλωση της αληθινής τους φύσης.

Τον Δεκέμβριο του 1882 γράφει σχετικά ο Νίτσε στη Λου Σαλομέ: «Παντού βλέπω τα σφάλματα της εκπαίδευσης. Ένας άντρας πρέπει να εκπαιδεύεται για να γίνει στρατιώτης, με ένα κάποιο νόημα. Και η γυναίκα [πρέπει να εκπαιδεύεται] για να γίνει γυναίκα του στρατιώτη, με ένα κάποιο νόημα.»

²⁰¹ Δες Ζα II, *Για τους λόγιους*: «[Οι λόγιοι] είναι επιδέξιοι, έχουν έξυπνα δάχτυλα: τι θέλει η δική μου απλότητα δίπλα στην πολυπλοκότητά τους! Τα δάχτυλά τους καταλαβαίνουν από κάθε ράψιμο και κούμπωμα και ύφανση: έτσι πλέκουν τις κάλτσες του πνεύματος!» [Δικταίος 181, Σαρίκας 126].

Ο Νίτσε αντιλαμβάνεται τον ρόλο ενός λόγιου εντελώς διαφορετικά από αυτό που κάνουν σήμερα οι διανοούμενοι. Ο λόγιος θα έπρεπε, κατά τον Νίτσε, να συντηρεί αμείωτα σε εποχές ειρήνης τα αντρικά χαρακτηριστικά του πολεμιστή και του κυνηγού, δηλαδή θα έπρεπε να

3 [1] 444γ: «Υπάρχουν πολύ λίγοι άντρες: να γιατί ανδροποιούνται οι γυναίκες.»
22 [3] 665: «Οι γυναίκες ανδροποιούνται: υπάρχουν πολύ λίγοι άντρες.»²⁰²

επιτίθεται κριτικά σε κάθε τι ανάρμοστο και να *αναζητά* αυτό το συνεχώς αποκρυβόμενο πράγμα που είναι η αλήθεια. Αντ' αυτών ο σύγχρονος λόγιος έχει αναλάβει ένα εκθηλωμένο ρόλο: ράβει και «πλέκει» τις κάλτσες του πνεύματος, δηλαδή ασχολείται με ασήμαντες λεπτομέρειες, υφαίνει με σχολαστικότητα κάθε διανοητική πτυχή, ενδιαφέρεται για το μικρό και περιθωριακό αντί για το κεντρικό και μεγάλο.

²⁰² Δες Ζα ΙΙΙ, *Για τη σμικρύνουσα αρετή 2*: «Η ανδροπρέπεια του άντρα είναι εδώ λιγοστή: να γιατί ανδροποιούνται οι γυναίκες τους.» [Δικταίος 235, Σαρίκας 165].

Δες και παραπάνω, στο 3 [1] 442. Επιχειρώντας να αναλύσει τον φεμινισμό, ο Νίτσε οδηγείται εδώ σε ένα από τα *αίτια* του. Το ότι ο φεμινισμός κατάντησε τις γυναίκες ανδροπρεπείς, οφείλεται στο ότι πρωτύτερα λιγόστεψαν οι ανδροπρεπείς άντρες. Ο ίδιος ο φεμινισμός είναι αποτέλεσμα μιας κατάπτωσης του άντρα – να γιατί εμφανίζει τελικά και στη γυναίκα συμπτώματα παρακμής.